Tache Papahagi

AROMÎNII

GRAI * FOLKLOR * ETNOGRAFIE

CU O INTRODUCERE ISTORICĂ

Curs universitar litografiat

1932

FACULTATEA DE FILOSOFIE ŞI LITERE
DIN
BUCUREŞTI

DIALECTOLOGIE ŞI FOLKLOR ROMANIC

TACHE PAPAHAGI

AROMÎNII

GRAI * FOLKLOR * ETNOGRAFIE

CU O INTRODUCERE ISTORICĂ

Curs ţinut în noembrie şi decembrie 1931

1932

I N T R O D U C E R E

A concentra sumar schiţat în zece lecţiuni trăsăturile fundamentale şi caracteristice ale unui popor din punct de vedere a trei aspecte atît de vaste şi complexe şi anume: G r a i , F o l k l o r şi E t n o g r a f i e — iată ceva care cu cît va trebui să fie mai concis cu atît va deveni mai greu cînd va fi vorba de alegerea problemelor de relevat. Şi totuşi, o schiţare de ansamblu, ca într'un tablou sinoptic, a Aromînilor din aceste trei puncte de vedere, care să poată servi drept o I n t r o d u c e r e celor ce asemenea probleme îi priveşte direct, apare necesară. Se impune mai ales pentru studenţimea înscrisă la Filologia romînă sau la Dialectologia romînă, întrucît îi lipseşte o sinteză, chiar didactică, cu privire la Aromîni, măcar din punct de vedere al graiului.

Dar, o astfel de sinteză o cer şi împrejurările

istorice şi etno-politice.Prefacerile adînci survenite în peninsula balcanică începînd cu 1912 pun hotărîtor existenţa Aromînilor pe povîrnişul unor radicale transformări,similare cu însăşi dispariţia.E o lege fatală pe care o dictează şi o aplică un întreg convoi de circumstanţe perturbatoare şi ucigătoare pentru tot ce e existenţă patriarhală fără nici o închegare şi stabilitate etno-politică. Nu vom căuta să expunem şi nici să documentăm această precară stare de lucruri,întrucît nu priveşte direct problemele cursului nostru;însă,pentru a ne convinge de realitatea ei şi că ne găsim în faţa unei legi pe care o impune natura evenimentelor istorice,vom cita ce ne spune A.Meillet în Une enquête linguistique universelle (apărută în Bulletin de la Société de linguistique,XXIX (1929),fasc.3,pag.77):

"Le mouvement de la civilisation entraîne naturellement l'élimination des langues parlées par des groupes d'hommes petits et sans influences; de même, dans une communauté où s'emploient des parlers divers d'un même type,un parler central tend à se généraliser qui devient la langue de tout le monde.Ainsi

des langues et des parlers disparaissent sans cesse et maintenant plus vite que jamais".

Reflectînd asupra ultimelor cuvinte din acest citat —citat pe care l-am dat spre a satisface neîncrederea cu care Romînul cam gratifică cercetările documentate ale unui Romîn—,ne putem uşor înfăţişea sumbra desagregare a elementului aromînesc ca grai,folklor şi etnografie.Şi fiindcă ne vom ocupa şi de probleme etnografice,şi cum, bunăoară,mişcările metanastasice ale unui popor privesc etnografia,nu e chiar deplasat de a aminti că,din acest punct de vedere, anumite ramuri de Aromîni,mai periclitate în existenţa lor, au şi apucat drumul Ţărei romîne libere,aşezîndu-se în sudul ţărei lui Mircea-cel-bătrîn dintre Dunăre şi Marea Neagră.

Problema emigrărei Aromînilor în Romînia nu poate privi direct ce ne interesează pe noi —o sumară expunere a ei poate fi urmărită în Colonisarea Aromînilor din Revista aromănească,I (1929),111-124. Pe de altă parte: înţelegem să facem oricînd ştiinţă ro-

mînească,niciodată însă ştiinţă naţionalistă. Şi cum va fi vorba în cursul acestor zece expuneri şi de unitatea etno-linguistică dintre Aromîni şi Dacoromîni, evident că şi această emigrare ar putea interesa capitolul etnografic în sensul că oricînd ne-am putea întreba: de ce,oare,aceşti Aromîni sau îndreptat în spre Romînia şi nu au apucat alt drum de emigrare,în spre altă ţară? Adevăratul,logicul răspuns e inutil a fi enunţat,el fiind pe buza tuturor. Dar —ca să încheiem cu emigrarea Aromînilor —,să ne amintim oricînd de legile naturei. Apa unui izvoraş de pe umărul unui munte înalt,atît timp cît el nu va seca, ea va curge mereu pe panta acelui munte din care ţîşneşte; nu o vei putea-o da peste capul muntelui,chiar dacă în josul ei ai ridica un zid mai înalt decît acel munte. Izvoraşele vieţei munteneşti a Aromînilor îşi mînă stropii lor spre plaiurile Romîniei:monstruozităţile "romîneşti" ce ar încerca stăvilirea sau devierea lor,drept răsplată,vor fi spălate de aceşti stropi de orice murdărie,fără însă a putea fi stă-

viliţi.

*

Ne-am propus,aşa dar,să urmărim graiul,folklorul şi etnografia Aromînilor —trei mari capitole ce ar fi putut forma fiecare cîte un curs de cîte un an şi pe a căror apariţie tipografică nu o vom socoti-o ca imposibilă pentru viitoare împrejurări.

Uşor ne putem da seama ce trebue să înţelegem prin G r a i . Vom aminti numai că el va fi studiat nu numai sub aspectul său popular, ci şi sub aspectul cult.

Prin F o l k l o r vom înţelege,iarăşi, de o potrivă şi literatura populară şi cea cultă.

Cît priveşte E t n o g r a f i a , o precisare a definiţiei ei şi a materialului ce poate forma obiectul ei de cercetare în raport cu F o l k l o r u l şi cu alte discipline —aceasta o vom cunoaşte-o cînd vom ajunge la acest capitol.

Dar,pentrucă e vorba de o sinteză,înainte de a trata fiecare din aceste trei capitole,se impune —în afară de cîteva precisări profesionale de metodă şi

disciplină în cercetări— o expunere de cadru istorico-geografic în care apare entitatea aromînă. Se impune, prin urmare, în primul rînd

CUNOAŞTEREA GEOGRAFICĂ A AROMÎNILOR—. Ar fi de prisos orice gînd de încercare pentru a releva raporturile dintre filologie şi geografie. E destul să ne amintim că orice grai are şi influenţe streine, imediat apropiate sau mai îndepărtate, propagate pe diferite căi în timp şi spaţiu. Dar, pentru a ne da mai bine seama bunăoară de influenţele rutene în graiul maramureşan, va trebui să cunoaştem şi geografia acestui grai. Pe de altă parte: nu ne vom putea explica complet şi temeinic bunăoară temperamentul Aromînilor dacă nu vom ţinea seamă şi de mediul geografic în care vieţuiesc ei.

Teritoriul locuit de Aromîni e o fostă suprafaţă unitară şi continuă de pămînt care, astăzi, în părţile ei joase, apare înghiţită de ape întinse. Astăzi teritoriul lor face impresia unor stînci, a unor ridică-

turi de pămînt cu întinderi sau dimensiuni variate,ce ţîşnesc din adîncul unor ape stăpîne pe situaţie şi cari rod în continuu în aceste ridicături,transformîndu-le şi în adevărate fiorduri. Populaţie mai compactă apare pe masivul muntos al Pindului,cu ramificaţii directe spre sud,în Tesalia,şi spre nord,în Albania sudică.Grupuri însemnate sînt apoi în Albania centrală, anume în Muzăchia şi în regiunea Valonei (pe coasta Adriaticei). In restul peninsulei balcanice apar răsfirate mai pretutindeni enclave menite unor rapide dispariţii. Pentru o mai bună intuiţie, vezi harta schiţată (pag.10).

Nu aceasta a fost geografia lor şi în trecut.Oricît de puţin densă sau chiar completă va fi fost romanisarea peninsulei şi colonisarea ei,totuşi,din acea pînză de romanitate ce a stăpînit-o de la Adriatică pînă la Marea Neagră a trebuit să rămînă cu mult mai mult decît constatăm astăzi.Imprejurări variate şi multiple au tot măcinat şi înghiţit din această romanitate, reducînd-o la cît o vedem actualmente.

HARTA ETNO-LINGUISTICĂ A AROMÎNILOR

In present —ca şi ieri—,Aromînii formează mai multe ramuri distincte,acestea fiind în funcţie adesea de regiuni sau de centre regionale. Iată principalele ramuri ale lor:

P i n d e n i i , cari locuesc în Pind, în Zagor. pe versanturile Rîului-alb (Aspropotamos),în Tesalia, spre Olimp,precum şi în regiunea Veriei şi în cîteva sate din spre Bitolia şi din Tracia. De notat că termenul de "Pindean" e cult;

G r ă m o s t e n i i, cari locuesc în regiunea Gramostei (astăzi e frontieră între Grecia şi Albania),în regiunea Bitoliei,precum şi în munţii Traciei (Serbia şi Bulgaria sudică);

F ă r ş e r o ţ i i : apar în Albania sudică, în regiunea Vodenei (azi Edesa) şi în munţii Pindului;

M (i) u z ă c h e a r i i : locuesc în Albania centrală,apuseană şi nord-vestică;

M o s c o p o l e n i i , originari din Moscopole (în Albania),emigraţi şi în regiunea Bitoliei.

Pentru o mai uşoară urmărire a lor, şi ţinînd sea-

mă de caracteristici specifice,vom împărţi toate aceste ramuri în două mari divisiuni: în A r o m î n i s u d i c i (locuind toţi în Grecia) şi în A r o - m î n i n o r d i c i (locuind cei mai mulţi în Albania).

Pentru a înţelege şi mai bine acest contrast geografic al populaţiei aromîneşti în trecut şi astăzi, gîndul oricui se îndreaptă —în afară de alte consideraţiuni despre cari va fi vorba în ultima lecţiune — şi la trecutul ei istoric. Să păşim,aşa dar,spre

CUNOAŞTEREA ISTORICĂ A AROMÎNILOR —.In privinţa aceasta,prima întrebare ce trebue să ne o punem e următoarea: oare,poate un filolog să scruteze îndepărtatul trecut istoric al unui popor?

Ar fi totalmente superfluu să arătăm că epoca de formaţiune a poporului romîn nord- şi sud-dunărean e însăşi formaţiunea limbei romîne. Ca atare, şi mai ales ţinînd seamă şi de tot ce priveşte acest trecut, întîlnirea dintre filologie şi istorie e evidentă.Ia-

tă, însă, că, pentru anumite probleme ale acestui trecut constatăm şi încăierări între aceste două discipline, provenind din...încălcări de domenii de cercetări.

Este şi era natural ca raporturi între ele să existe. Şi ne gîndim cum filologi de seamă, cum ar fi B. P. Hasdeu, au păşit şi în domeniul istoric, aducînd contribuţii ce rămîn. Dar nu prea am văzut istorici care să se poată revanşa. D. Onciul a atins şi probleme de filologie, dar a recurs la achisiţiile filologilor reproducîndu-le drept argumente pentru convingerile sale istorice. Această stare de fapte vrea să o răstoarne actualul istoric, d. N. Iorga. De aci, discuţia imixtiunilor.

Să ne lămurim. Vrem să cunoaştem trecutul istoric îndepărtat al Aromînilor. Fireşte, o astfel de problemă cade exclusiv în sarcina istoriei. Dar, de acest trecut îndepărtat romîn s'a ocupat şi se ocupă şi filologia — să ne amintim de monumentala operă <u>Histoire de la langue roumaine</u> a d. Ovid Densusianu, care, prin însuşi titlul ei, ne arată acest lucru. In casul aces-

ta,ţinem seamă şi de conclusiile filologiei sau ne oprim numai la resultatele istoriei?

După cum se vede,discuţia ivită nu e lipsită de importanţă. De aceea,pentru a ne înfăţişea mai temeinic problema ce ne preocupă,să deschidem o paranteză cu privire la această discuţie.

Chiar pentru o problemă comună,căile de cercetări şi studii ale filologiei sînt diferite de cele ale istoriei,în sensul că filologia stabileşte criterii şi reguli precise pentru problemele sale,ea fiind o disciplină ştiinţifică. Iată,prin urmare,de ce filologul,cu bună dreptate,formulează următoarele:

"Nu avem,de sigur,dreptul să spunem istoricilor ca să nu intre în domeniul linguisticei,ci din contră,să se pună în curent,pe cît e posibil,cu resultatele ei. Aceasta cu atît mai mult,cu cît ştim că una din marile lacune ale cercetătorilor noştri de istorie veche a fost,adese ori,o totală nepregătire filologică"(G. Giuglea,în Dacoromania,III,971).

Sau:

"Un istoric care e lipsit chiar de o redusă pregătire filologică va rătăci ori de cîte ori va ataca problema trecutului romînesc: pentru originea şi epoca veche a neamului nostru istoria rămîne remorcată filologiei..."(în Grai şi suflet,III,283).

Formulările sînt categorice;dar nu au rămas fără răspuns. Istoria nu numai că nu înţelege să-şi însuşească astfel de constatări,ci,din contră,formulează ceva cu totul opus. In adevăr,istoria romînă actuală —adică d.N.Iorga— devine şi mai categorică în "ucazele sale" (Ov.Densusianu,în Vieaţa nouă,XVI (1920),200):

"Les historiens se donnent la peine d'apprendre un peu de philologie;je ne dirai pas que les philologues en font de même a l'égard de l'histoire"(în Revue historique du sud-est européen,VIII (1931),191).

Nu vom răspunde cu nimic celor reproduse,mai ales că oricine îşi poate da uşor seama că nu e nevoie să fii istoric ca să înţelegi istoria care nu e decît expunere literară şi că nu prea poţi înţelege filologia dacă,în afară de istoric,nu eşti şi filolog.Mai departe d.Iorga scrie:

"Les historiens et les philologues qui veulent être historiens —et ils ont tort— qui traitent l'abandon de la Dacie de cette façon n'ont pas le sens des réalités" (ibid.,207).

După cum se vede,formularea de mai sus priveşte întreaga filologie —evident,romînă—,indiferent dacă ea ar ţinti pe d.Philippide,autorul lucrărei Originea Ro-

<u>mînilor</u>,care va fi prilejuit această ieşire.Reţinînd din acest citat cuvintele "n'ont pas le sens des réalités",să reproducem un altul:

"Je ne veux pas employer un terme vulgaire, mais il arrive parfois que la science se moque du bon sens;alors,le bon sens,à son tour,se moque très souvent de la science établie sur de pareilles bases" (<u>ibid</u>.,209-210).

Termen vulgar nu a întrebuinţat,dar el reiese,totuşi,cu prisosinţă la iveală. Reţinînd şi de aci ultimele cuvinte,vom reproduce un ultim citat:

"Alors que la philologie cree parfois une histoire qui repose uniquement sur des changements phonétiques et morphologiques et sur des emprunts de lexique,pendant trop longtemps l'histoire s'est tue.Peut-être le moment est-il venu ou,devant des hypothèses qui prennent un corps,qui representent maintenant un système, ces historiens doivent dire s'ils y croient ou s'ils n'y croient pas" (<u>ibid</u>.,191).

Reiese clar,prin urmare că d.Iorga vrea să fie hotărîtor în intervenţia d-sale. Nu se simte nici o nevoie de vre-un răspuns la persiflarea d-sale pe care o aduce filologiei în prima frasă,întrucît această persiflare e pe cît de ieftină şi nefundată, pe atît de gratuită. De aceea,în ciuda "bunului simţ" şi al

logicei, să admitem pentru un moment că d.Iorga are toată dreptatea şi să urmărim, deci, argumentarea ce o aduce acestei intervenţii.

Documentarea şi argumentarea la care recurge d.Iorga e, în trăsăturile ei esenţiale, exclusiv filologică; deci, păşeşte într'un domeniu în care greşesc înşişi filologii —după d-sa. In casul acesta, ar fi extrem de interesant să constatăm că în problemele de pură filologie, în cari filologii dau greş, tocmai imixtiunea unui istoric e salutară. In articolul din care am reprodus citatele de mai sus, d.Iorga vrea să dea o lecţie filologiei romîne, tratînd despre p s i h o l o g i a l i m b e i r o m î n e (psychologie du roumain). Ne scutim de o integrală punere la punct a acestui articol. Ne vom mărgini la prea puţin, din care puţin se va vedea cît de necontrolată şi şubredă este intervenţia-lecţie a d.Iorga. Persiflînd pe filologi că se joacă cu "schimbările fonetice, morfologice" etc., iată-l pe d.Iorga jonglînd cu etimologiile cuvintelor romîneşti —etimologii din cari vom reproduce numai vre-o duzină.

După d.Iorga,

cînepă	e	lat.	CANNABIS (200)
cositor	"	"	CASSITERIUM (202)
dobîndă	"	"	DEBENDA (202)
faclă	"	"	FACULA (199)
îmblăciu	"	"	AMBULARE (204)
inel	"	"	ANNULUS (200)
mătură	"	"	MATULA (198)
piuă	"	"	PILLULA (200)
popor	"	"	POPULUM (204)
rață	"	"	ANATEM (203)
rîie	"	"	RANA (200)
preot	e	"forme albanaise" (201).	

In fața acestor surprinzătoare neseriosități etimologice, ne mirăm întrebîndu-ne: e posibil, oare, ca, ieșind din lunga reservă ce ți-ai impus-o față de filologie și vrînd a-i da o lecție, să faci atari greșeli? Fără a ne întreba cine anume nu are "le sens des réalités", să ne permitem a restabili —deși e superfluu— adevăratele etimologii:

cînepă	<	*CANEPA
cositor	<	gr.-sl.KOSITORЪ
dobîndă	<	sl.DOBĄDA
faclă	<	sl.FAKL(I)A
îmblăciu	<	sl.MLATITI
inel	<	ANELLUS
mătură	<	METULA
piuă	<	*PILLA
popor	<	din popă, sau it.POPOLO
rață	<	sl.RACA

rîie < ARANEA
preot < PRESBYTERUS

Un control îl putea face oricînd,recurgînd măcar la dicţionarul etimologic al d.S.Puşcariu —filolog pe care,pare-se,îl agreează şi căruia,tot din aceeaşi lipsă de control,îi atribuie paternitatea evoluţiei semantice a cuvîntului *merge*,(*ibid*.,213),cînd,de fapt,această paternitate constituie o pagină de glorie pentru *Buletinul Societăţei filologice* din Bucureşti (II(1906), pag.12). De altfel,această lipsă de precisare profesională nu e rară —compară,bunăoară,ce se spune cu privire la AMARE-*iubire* (*ibid*.,222),cu ce s'a scris mai înainte în *Grai şi suflet*,III (1927),84-87.

In fine, ca să se vadă şi din încă un exemplu eficacitatea acestei intervenţii atît de întîrziate, reproduc: "Il me semble que la Transylvanie,vivant d'une vie rurale,ne connaît pas le POD"(*ibid*.,197). Dacă e vorba să intervenim cu "il me semble", de sigur că Romînul din Transilvania,de hatîrul unor atari intervenţii,va declara că nu cunoaşte nici cuvîntul POD, şi

nici chiar PUNTE.

E de prisos,aşa dar,să relevăm că intervenţia istoriei în ce e al filologiei s'a clasat singură. In consecinţă,nu e nevoie să-i amintim că "le bon sens, à son tour,se moque très souvent de la science établie sur de pareilles bases",după cum n'a fost nevoie să menţionăm că bunăoară AMBULARE putea da <u>îmblare</u> > umblare (cum a şi dat),dar niciodată <u>îmblăciu</u>.

Astfel presentîndu-se casul în ceea ce priveşte raporturile dintre filologie şi istorie şi, mai ales,imixtiunea acesteia în domeniul primei,cercetătorul trecutului istoric îndepărtat al poporului romîn trebuie să fie negreşit în primul rînd un filolog, întrucît istoria e lipsită de material documentar cu privire la acest trecut. Reîntorcîndu-ne, aşa dar,la problemă ce ne interesează direct —problemă ce a fost obiectul preocupărilor multor filologi şi istorici,romîni ca şi streini—, ne întrebăm:cam care ar putea fi

ORIGINEA AROMÎNILOR

Deşi problema e vastă şi complicată,mă voi resuma la schiţarea ei numai în cîteva rînduri. Imi permit a menţiona că o expunere a ei în liniamente generale e dată în studiul O problemă de romanitate sud-ilirică (în Grai şi suflet,I (1923),precum şi în Din epoca de formaţiune a limbei romîne (ibid.,I (1924).

Ne vom opri tot la conclusia precisată în primul studiu amintit,întrucît nu vedem nimic hotărîtor care să o clatine.Nu ne putem opri la părerea că originea Aromînilor,din punct de vedere geografic,ar fi nordică,cum că ea s'ar datori unei dislocări de masă romînească din spre Vlasina planina din Moesia superioară,dislocare ce ar fi fost provocată de năvălirea şi aşezarea Slavilor în regiunile dunărene sudice,începînd cu secolul al VII-lea. In primul rînd,o atare dislocare trebuia să se producă mai înainte de acest secol,dacă am admite că Slavii au fost barbari năvă-

litori. Slavii nu trebue considerați astfel (cf.și în Grai și suflet,I,210-211 și 340-341),mai ales că și istoria ne spune că ei au venit în părțile nordice ale imperiului roman de răsărit fiind admiși de politica administrativă a imperiului drept salahori și colonisatori,de pe urma cărora imperiul să poată trage foloasele de cari avea nevoie (cf.N.Iorga în Revue historique du sud-est européen,VII (1930),pag.2 și 7). In atari condițiuni, evident că ei nu puteau provoca acea închipuită dislocare a unei populații băștinașe.

Nici acea convențională zonă culturală greco-romană,trasată pe linia Durazzo-Niș-Sofia,nu o putem admite,întrucît o atare zonă apare fundamental factice, necorespunzătoare nici realităților romane, nici celor grecești. Sînt scăpări de control ce favorisează ca,din generații în generații de istorici și filologi, să se perindeze păreri impresionant formulate.

Pentru unul care cunoaște complexul faptelor,al realităților istorice,filologice,etnografice,folklorice și geografice,originea Aromînilor în sensul romanită-

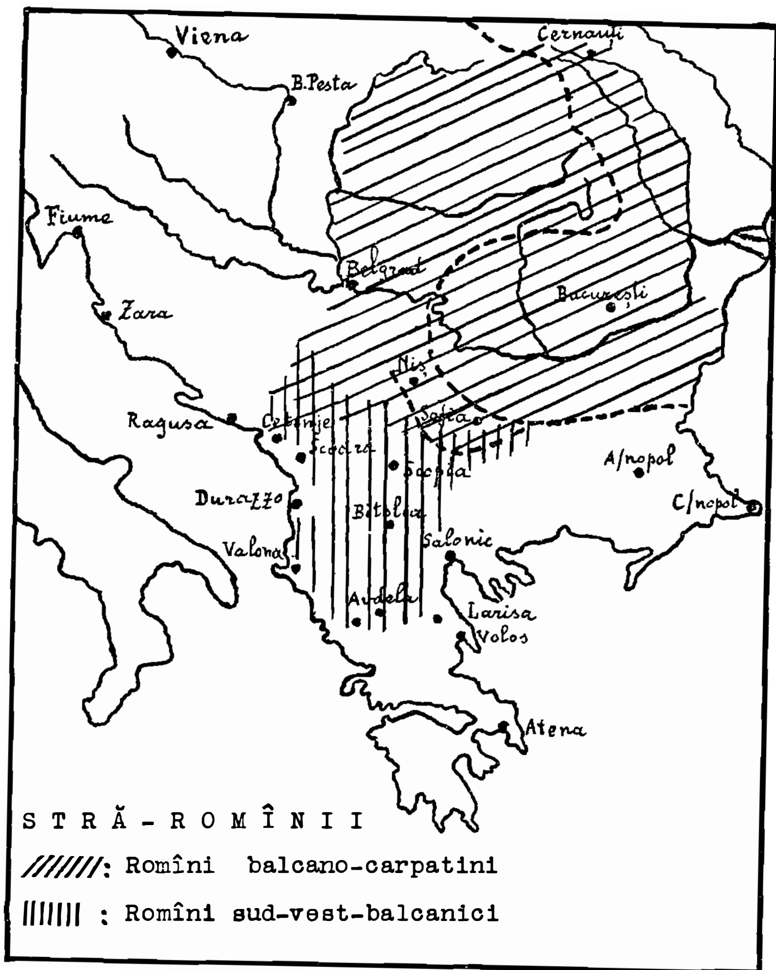
ţei lor sud-ilirice se impune de la sine,afară de casul cînd cercetătorul ar găsi ca să nesocotească realităţile vii,preferînd ce spun în general paginile rafturilor de biblioteci,emanate tot din studii de birou,nu din cercetări pe teren.

Aşa fiind,romanitatea traco-iliro-dacică ne o înfăţişem —cînd e vorba de formaţiunea poporului romîn nord- şi sud-dunărean din această romanitate — sub următorul aspect geografic: pe de o parte avem ROMANITATEA NORD-BALCANICĂ —adică romanitatea dintre versantul nordic al munţilor Balcani şi dintre Carpaţi, romanitate care era,deci,călare pe Dunăre şi din care a ieşit ramura daco-romînă—,iar pe de altă parte avem ROMANITATEA SUD-VEST-BALCANICĂ —adică romanitatea dintre Adriatică,versantul sud-vestic al Balcanilor,Egee şi Tesalia,romanitate din care au ieşit Aromînii. Pentru această epocă vom avea,aşa dar, ROMÎNI NORD-BALCANICI sau BALCANO-CARPATINI — deci,nu NORD-DUNĂRENI sau DACO-ROMÎNI— şi ROMÎNI SUD-VEST-BALCANICI—deci,nu SUD-DUNĂRENI.Cf.şi harta din pag.25,în

care schiţăm,aşa cum ne permite acest mijloc de editură,această stare de lucruri.

Oprindu-ne la această soluţie,nu numai că originea Aromînilor apare în propria ei lumină reală,dar şi alte probleme vin să se contureze satisfăcător. Controversata provenienţă a Megleno-romînilor de a fi,la origine,Daco-romîni sau Aromîni,se conturează luminos. Discutata origine a Maramureşenilor ar apărea şi ea verosimilă,în sensul că ei nu au putut fi Romîni sud-vest-balcanici,adică Aromîni; vor fi făcînd parte din aceeaşi pronunţată masă de populaţie romînească dintre Balcani şi Dunăre,ce,în decursul timpurilor,parte s'a bulgarisat,parte a apucat spre nordul Dunărei,fie prin Dobrogea,fie prin Carpaţii dunăreni —cf.ce am spus şi în Grai şi suflet, III, 94-95.

Dar această conclusie ar veni să resolve şi altă problemă,în care istoria face să apară şi Aromînii. E vorba de aceeaşi origine geografică a populaţiunei romîneşti din Haem,ce,sub Asăneşti,a încercat acea

Viena
Cernauti
B.Pesta
Fiume
Belgrad
Zara
Bucureşti
Niş
Ragusa
Cetinje
Sofia
Scodra
Scopia
A/nopol
Durazzo
C/nopol
Bitolia
Valona
Salonic
Avdela
Larisa
Volos
Atena
S T R Ă - R O M Î N I I
: Romîni balcano-carpatini
: Romîni sud-vest-balcanici

manifestare politico-militară. D.Iorga afirmă în I-storia Romînilor din peninsula balcanică,pag.20,că mişcarea de sub Asăneşti aparţine Romînilor din Pind,din Tesalia —deci,Aromînilor. "In ce priveşte statul întemeiat de păstorii din Pind la sfîrşitul secolului al XII-lea şi care s'a întărit la începutul celui următor, el a căpătat un fel de coroană imperială de la Papa" (N.Iorga,Romîni şi Slavi,Romîni şi Unguri,1922,16).Nu vom continua cu relevarea bibliografică a acestei probleme. Conform aceleiaşi conclusii la care ne-am oprit, vom admite că manifestarea de sub Asăneşti nu aparţine Aromînilor,ci Romînilor nord-balcanici. Evident că în această privinţă e rolul istoriei în primul rînd; dar rău nu va fi de se vor coordona şi faptele filologice etc.

MANIFESTĂRI AROMÎNE
în trecutul istoric

MANIFESTĂRI POLITICE—.In directă legătură cu mişcarea revoluţionară romînească de sub Asăneşti,e lo-

cul să amintim că,cu două secole mai înainte,Romînii sud-balcanici,anume masa din Pind şi Tesalia,încearcă, cei dintîi în istoria poporului romîn,o manifestare e t n o - p o l i t i c ă , creind astfel cele două Vlahii: Vlahia-mare şi Vlahia-mică (pentru care cf.G. Murnu,Vlahia-mare,1913). Probabil ca aceste mişcări să fi avut o puternică repercuţie în populaţia Balcanilor care s'a răsculat sub Asăneşti. Acesta e singurul eveniment istoric de natură politico-militară în trecutul Aromînilor. Mai tîrziu,în decursul secolelor, mişcări cu caracter politic încă mai apar,dar toate sînt ori de natură administrativă,ori de natură religioasă —ele fiind îndreptate în contra Semi-lunei —, şi toate apar ori isolate,ori reduse ca amploare militară. In seria acestor mişcări merită să fie amintite căpităănatele,sau epoca aşa numiţilor a r m a - t o l i aromîni (pentru cari cf.I.Caragiani,Studii istorice asupra Romînilor din peninsula balcanică).

Cunoaşterea acestor c ă p i t ă n a t e presintă o reală importanţă pentru tot ce ne interesează. Ele

fiind o manifestare naţional-religioasă,contribue în mod hotărîtor la apropierea de fapte de arme şi suflet între Aromîni şi Greci,luptînd alături în contra Turcilor stăpînitori. Steagul religiei creştine fiind însuşi steagul bisericei greceşti,iată cum această înfrăţire religioasă a contribuit ca sufletul Aromînului muntean să se alăture celui grecesc,pentru ca,cu timpul,să-şi piardă tot mai mult din specificul său,pînă la o aproape completă asimilare. Aceste fapte de arme au contribuit,între altele,ca Aromînul să dea sufletului său hrană grecească,însuşindu-şi,deci, poesia şi cîntecul popular grecesc. Pasul acesta a fost decisiv nu numai pentru sufletul lui,ci şi pentru grai (vezi Folklor romîn comparat,208 şi urm.). Iată,prin urmare, o primă importanţă ce decurge din cunoaşterea căpitănatelor.

Dar acţiunea lor,privită în ansamblul evenimentelor, nu putea fi decît răsvrătirea unor rîuleţe în contra unui ocean. Ea nu putea zdruncina imperiul otoman. In schimb,aceste răsvrătiri au prilejuit distrugeri de a-

şezăminte etnice aromîneşti,determinînd şi răsfirări de populaţie aromânească în cuprinsul imperiului otoman. Să ne transportăm bunăoară în epoca lui Ali-paşa şi vom asista la zguduiri şi risipiri de felul celor următoare:

1.Oraşul şi regiunea Moscopolei (în Albania)încearcă cea mai puternică lovitură,văzîndu-şi populaţia împrăştiindu-se (cf.,de pildă,şi studiul Originea Muloviştenilor şi Gopeşenilor în lumina unor texte, în Grai şi suflet,IV,252 şi urm.).

2.Regiunea Gramostei îşi vede risipiţi locuitorii în depărtări,dînd naştere unor aşezări nouă (cf. în Biblioteca naţională a Aromînilor,II,132,sub Gramuste).

3.Comune înfloritoare din Pind,cum ar fi Avdela,Perivole,Samarina etc.,rămîn micite prin emigrarea multor familii,cari,şi ele,au pus base de închegări nouă, dînd,astfel,naştere unor aşezări ca cele de lîngă Ohrida,sau din satul Poroi din Tracia,sau din regiunea Veriei etc.(cf.şi Per.Papahagi,Din literatura popula-

<u>ră a Aromînilor</u>,1033).

Iată cum,din causa acestor mişcări,populaţia aromînească s'a irosit şi mai mult,slăbindu-şi astfel puterea ei de resistenţă etno-linguistică. Că aceste mişcări vor fi fost încununate cu străluciri de vitejie (pentru această lature,cf.şi Ch.Fauriel,<u>Chants populaires de la Grèce moderne</u>,I (1824)şi II (1825), că ele,cu sîngele Aromînilor,au prilejuit şi procurat glorie şi independenţă naţiunei greceşti etc.,acestea sînt fapte ce nu pot intra în cadrul acestui curs.De aceea,să urmărim pe Aromîni şi din alte puncte de vedere.

MANIFESTĂRI ETNO-SOCIALE —.In această privinţă două sînt ocupaţiunile fundamentale străvechi ale Aromînilor: p ă s t o r i t u l şi c ă r v ă n ă r i t u l. E inutil să menţionăm că,mai ales în trecut,ei au cunoscut şi a g r i c u l t u r a , restrînsă în cadrul propriilor nevoi. Primele două sînt cele ce şi astăzi încă deosebesc radical pe Aromîni

de celelalte neamuri din peninsulă. Păstoritul e ocupaţiunea străveche a lor,a cărei origine se confundă cu cea a străbunilor lor romani. Sub raportul terminologiei,cărvănăritul se îndepărtează de această origine,trădînd şi influenţe orientale,suprapuse, de sigur,peste cele străvechi.

Păstoritul a avut drept efect,în desvoltarea lui, să remorcheze sau să lege viaţa populaţiei aromîneşti de tot ce aparţine munţilor,contribuind astfel ca Aromînul să fie omul prin excelenţă al muntelui. Cărvănăritul fiind,prin însăşi natura lui,reţeaua de comunicaţii,de transporturi în cuprinsul şi în afara peninsulei balcanice,a determinat ca o bună parte din sexul bărbătesc al Aromînilor să cunoască diferite aspecte de viaţă ale diferitelor popoare cu care venea în contact. In felul acesta,scrutînd variate orizonturi civilisatorii,prin însăşi ocupaţiunea lor Aromînii deveneau implicit şi încetul cu încetul factori - pioni de civilisaţie în peninsula balcanică— ceea ce vom vedea mai jos. Păstoritul,

prin însăşi viaţa lui geografică,era o citadelă pentru entitatea aromînă,în timp ce cărvănăritul,pe măsură ce păstoritul se desvolta,devenea mijlocul de scurgere a tuturor produselor de viaţă pastorală în direcţii multiple.

Nu e locul să ne oprim mai mult nici asupra acestor aspecte—ele urmînd a fi studiate în volumul ce va încheia lucrarea Images d'ethnographie roumaine. Dar,putem menţiona şi un periodic corolar al lui,care e h a i d u c i a , pe care poesia populară ne o înfăţişează adesea alături şi în funcţie de viaţa păstorească şi de care vom vorbi la capitolul etnografic.

MANIFESTĂRI ECONOMICE SI CULTURALE —.Spiritul ager muntenesc —păstorul—,dublat de experienţa cutreierătorului de ţări streine —cărvănarul—,s'a văzut treptat-treptat — în tocmai izvoraşului de munte ce-şi vede stropii în gura mărei sau pe şesuri întinse— într'o viaţă nouă. Din agent al mişcărei economice,el devine factor important al ei,deţinînd în

anumite puncte geografice situaţii decisive.Iată-l,bunăoară,ca proprietar de han la răspîntii,la noduri de drumuri,unde trebuie să facă faţă celor mai contradictorii şi mai periculoase situaţii. Pentru a ne face o idee despre atari stări de lucruri,să ne oprim o clipă asupra lor.

In general,hanul de răspîntii a fost cuibul,ascunzătoarea oricăror fapte.Relativ spaţios şi labirintic, el trebuia să fie pentru un călător adăpost pentru noapte,pentru vremuiri,ca şi pentru orice eventualitate neplăcută. Prin posiţia sa retrasă,prin fiorii cu cari îl înconjurau singurătatea şi împrejurările, el putea fi oricînd locul celor mai înspăimîntătoare drame. Aşa fiind,stăpînul unui han trebuia să fie capabil a înfrunta totul,a soluţiona totul. Credem că nu e uşor lucru ca,bunăoară,sub acelaşi acoperiş de han să adăposteşti în acelaşi timp şi haiduci şi potera urmăritoare a acestor haiduci. Tot aşa: nu e uşor ca,tu hangiu,să scapi din ghiarele briganzilor pe

un conaţional al tău care se întoarce după ani de zile din streinătate cu ceva avere agonisită pentru familie, cînd ştii bine că ţinta acestor briganzi a fost tocmai prădarea înstreinatului şi că oricînd,tu hangiu, poţi cădea victima acestor briganzi. Iată,prin urmare,situaţii pe care un Aromîn hangiu trebuia să le domine.

In domeniul economic,Aromînul a devenit pretutindeni,în oraşe ca şi în porturi,cel mai mare rival al comerciantului grec sau evreu. Atestări în privinţa aceasta se pot constata în cercetările specialiştilor, ca şi în însăşi viaţa de toate zilele.

Sub raportul cultural vom menţiona şi mai puţin, întrucît,trecînd peste strălucirea epocală a Moscopolei,vom aminti că Aromînul nu iese din proverbul său: "ninviţatlu,cît avut s'hibă,easte sclav a nviţatluĭ". Ca atare,se explică de ce printre Aromîni analfabeţii sînt rari.

MANIFESTĂRI NAŢIONALE —.Am văzut că lupta religioasă dintre creştinism şi mahomedanism, care masca bi-

ne lupta conştient naţională a Grecilor,a absorbit în sfera ei pe Aromîni. Prin urmare,pînă la începerea redeşteptărei naţionale,ce datează de pe timpul domnitorului Cuza,nu poate fi vorba de manifestări naţionale în sînul poporului. Ele mijesc pe la finele secolului trecut,pentru ca,odată cu anul 1900,să intre în fasa unor încercări extrem de sîngeroase (cf.,de pildă, Alexandre Rubin,Les Roumains de Macédoine,1913).Cîrmuită pînă în1903,în luptă cu turbate valuri,de marele şi înţeleptul Apostol Margarit,manifestarea conştient naţională a Aromînilor intră sîngeros în fasa sacrificiilor anuale. Fruntaşi ucişi sau măcelăriţi;case,biserici şi sate incendiate;lupte pe viaţă şi moarte—iată în ce a constat existenţa lor pînă în 1908 sau,mai bine zis,pînă în 1912,cînd imperiul otoman se clatină, pentru ca,odată cu dispariţia lui din peninsulă,să apună şi steaua entităţei aromîne. In comparaţie cu numărul de locuitori al fiecăreia din provinciile romîneşti subjugate pînă în 1916,Aromînii au dat cele mai numeroase şi mai cumplite jertfe pentru chestiuni

de naţionalitate. Ceva mai mult: numărul celor uciși dintre Aromîni în luptă pentru idei naţionale întrece cu mult numărul celor morţi din oricare provincie romînească eliberată prin marele războiu. Și fapt curios: ireductibilii duşmani de moarte ai Aromînilor au fost în aceste ultime decenii tocmai Grecii, în frunte cu biserica lor, cărora mai ieri Aromînii le-au dat cu prisosinţă sînge şi glorie.

*
* *

După această introductivă expunere istorică, să intrăm în însuşi domeniul în care trebuie să urmărim pe Aromîni.

Am văzut, însă, că, mai ales în trecut, locuinţa lor, întreaga lor aşezare era la munte. Și aceasta se poate vedea foarte bine în propriul lor dicton: " casa noastră i-muntile" (P.Papahagi, Din lit.pop.a Aromînilor, 1007).—Ceea ce e "muntele" pentru ei reiese limpede şi din urarea pe care ei o fac unui binefăcător:

"va ti-avem ca un munte"(cf.La Romînii din Albania, 1920,pag.50)—.Prin urmare,pentru a cunoaşte pe Aromîni,va trebui să încercăm sforţările urcuşului în munţi.

Ne-am propus să cunoaştem pe Aromîni prin G r a i, F o l k l o r şi E t n o g r a f i e . Să precisăm de la început în ce sens vom încerca aceasta pentru fiecare din aceste trei capitole.

GRAI—Cercetîndu-l chiar în trăsături generale,ne vom convinge uşor şi fără întîrziere de însemnătatea lui pentru evoluţia istorică a limbei romîne. Pentru foarte multe probleme el ne ofere anumite fase prin cari a trecut limba romînă,dîndu-ne astfel icoana unor epoci apuse şi,poate,necunoscute direct prin alte documente.

Un exemplu. Se ştie că astăzi,în limba literară, relativul cu mai mare circulaţie e care,pe cînd ce începe să se retranşeze în funcţia de interogativ, exclamativ etc.—fapt care nu cadrează cu graiul po-

pular şi,mai cu seamă,cu vechea romînească. In consecinţă,o exprimare ca aceasta:

mielul ce suge e sugar;
mielul ce cumpărai e sugar (v.§ 84).

nu e curentă în limba literară de astăzi.In aromînă, însă,ca şi în romîna veche,se zice:

ńelu ţe sudze easte sugar;
ńelu ţe acumpăraĭ easte sugar.

In faţa unor astfel de fapte,ne putem da seama care anume din cele două relative avea mai mare circulaţie în străromînă. Şi dacă ar fi să urmărim acest relativ care în construcţia unde el apare precedat de prep. pe,am vedea că aşa ceva e necunoscut străromînei comune celor două ramuri: aromîna şi dacoromîna.

Incă un exemplu,asupra căruia nu ne vom opri cu nici o explicaţie. Aromînul zice:

lu-aŭ (=îl socotesc) ca soare,

în timp ce în limba literară trebuie să ne exprimăm

astfel:

îl au ca pe un soare.

Arhaismul sintactic din aromînă e evident.

FOLKLOR—.Folklorul ne ofere aspecte,cari uşor s'ar putea confunda. Vom avea folklor l i n g u i - s t i c şi folklor p u r .

Să lămurim. Aromînul are următoarea "vorbă bătrînească" sau,cum am zice noi,următorul "dicton":

Calotihă di pul'ĭlu ţe nu 'şĭ-are soacră!
(Ferice de pasărea ce nu îşi are soacră!)

Din această vorbă noi desprindem ceva cu privire la sufletul şi raporturile sociale din familia Aromînului. Ne mai gîndim,iarăşi,şi la imaginea la care a recurs el pentru a o da drept comparaţie prin care să plasticiseze starea sufletească a tinerei mirese sau neveste sau,chiar,şi a soţului ce nu are peste cap o soacră. Desprindem,deci,un strop de suflet.Şi se ştie că folklorul e studiul sufletului. Dar această desprindere o facem dintr'o "vorbă bătrînească",

dintr'un dicton; iar "vorba" din bătrîni cade de o potrivă, ca şi un cuvînt, şi în sarcina studiilor de limbă. Vom avea, aşa dar, a face şi cu aspecte de folklor linguistic.

Pentru a înţelege, acum, ce e folklor pur, precum şi deosebirea dintre aceste două nuanţe de folklor, vom reproduce un "dece-u", în care ni se explică "de ce unii oameni sînt măgari":

Cîndu feaţe lumea Dumnidzălu, după ţe li adră tute cum îl tăl'e caplu, băgă si-adară ɣumarĭ şi, tu soni (în urmă), oaminĭ. După ţe l'i-adră, s'toarnă si-l'ĭ mutrească, s'veadă cum sta. Ma ţe s'veadă? Tute ghine li-avea faptă, maşĭ urecl'i si-agărşi s'lă bagă.
Năirit (înrăit) cum eara, acăţă ş' nîs s'lă cruească a tutlor cîte ună păreacl'e di urecl'i, şi, ca s'nu s'mintească (amestece) aţeali di om cu aţeale di ɣumar, ɣumăreştile li-adră cama mărĭ. Ghine ma, adară, tut adară, năirit s'hiĭ ş' vreĭ si-u aĭ mintea tu loc? Acşi, că al Dumnidzăŭ cari-şti ĭu l'i-alăga tu oara aţea, că adră cama multe urecl'i di oaminĭ şi maşĭ ndoauă di ɣumarĭ. După ţe lă băgă a ɣumarilor cîte urecl'i ɣumăreşti avea, alăntor ţe armasiră lă chică urecl'i di om.
Di-aestă ntră oaminĭ si-află ş' ɣumarĭ, cu tut că au urecl'i di om şi nu s' cunoscu lişor. (Per. Papahagi, Din lit. pop. a Arom., 789).

Evident că filologia poate recurge şi aci, ca şi la dictonul dat mai sus. Dar filologia poate recurge la

tot ce e exprimat prin grai.Aceasta nu înseamnează că acest tot poate fi numai material filologic.Textul reprodus,însă,ne duce în primul rînd la ce aparține exclusiv folklorului.

ETNOGRAFIE —. Ca și la Folklor,vom distinge și aci două nuanțe: etnografie l i n g u i s t i c ă și etnografie p u r ă.

Să exemplificăm.

Aromînul întrebuințează următoarele expresii:

Easti-l cătră soare
(El este scăpătat,sărac de tot);

L-teasiră cătră soare
(Il întinseră cu fața la soare).

Dar aceste două locuțiuni pot privi direct și de aproape filologia:fie ca fonetică (teasiră),fie ca sintaxă (easti-l),fie ca semantică (prep.cătră). Ele pot fi,așa dar,entități filologice. Insă din aceste locuțiuni noi desprindem ceva care privește tot așa de direct și de aproape și etnografia. Bunăoară din

a doua locuţiune desprindem o fasă din obiceiul ce interesează înmormîntarea:întinderea sau aşezarea mortului,în casă sau în mormînt,cu faţa spre soare. Avem,prin urmare,a face cu o problemă de etnografie linguistică aplicată la locuţiuni,aşa cum ea s'ar aplica la elemente lexicale.

Puşi,însă,în faţa unui text cum ar fi următorul:

Ma şi-a mărĭlor lă e foame ş' la puravă si-adunară.
Ńeĺi s'fripsiră tu sule şi mărcaturĭle s' ncĺigară.
Oĭle pasc;oĭle-amiridză;cîńĭĺi dorm ca nicuchirĭ;
Caşlu proaspit si stricoară pri-arăzboĭŭ di furtutirĭ,

(din Bibl.naţ.a Arom.,II,50),întreaga noastră preocupare e stăpînită de tabloul eminamente etnografic în care ni se desfăşoară o scenă din transhumanţa Aromînilor oieri din Pind. Spre deosebire de nuanţa locuţiunilor reproduse,acest text,această descriere va fi pentru noi material de etnografie pură.

*
* *

Abstracţie făcînd de toate aceste consideraţiuni

relevate,dar reflectînd numai asupra aspectului, ca g r a i , a tuturor textelor sau exemplelor aromîne pe care le-am dat,e locul să ne întrebăm: oare,toate aceste exemple nu duc la conclusia că aromîna şi dacoromîna sînt două ramuri ale unui singur trunchiu comun la basa căruia stă latina vulgară? Pentru cine e iniţiat în probleme de filologie, evident că această întrebare e de prisos; ea se adresează celor ce vin pentru prima dată în contact cu asemenea probleme.

Fireşte,graiul aromîn astăzi nu poate fi identic din toate punctele de vedere cu cel dacoromîn. El îşi are,ca tot ce e organic,caracteristicile sale proprii. Se îndepărtează de dacoromînă mai cu seamă în privinţa lexicului. Se înţelege,iarăşi,că influenţele primite nu vor fi toate aceleaşi cu cele ce apar în dacoromînă. Şi totuşi,aceasta nu înseamnă că aromîna şi dacoromîna nu constituie o singură unitate linguistică.

Vom renunţa la relevarea documentărilor în acea-

stă privinţă. Drept dovezi că,din punct de vedere al graiului,Aromînii şi Dacoromînii formează o singură entitate etnică,vom da din graiul popular următoarele proverbe:

Ţerlu curat nu si-aspare di ascăpirare
(Cerul senin nu se teme de fulgerare);

Calu gĭone tu gĭug s' cunoaşte
(Calul viteaz la urcuş se cunoaşte);

Coada easte cap la noĭ ş' furlu picurar la oĭ
(Coada este cap la noi şi furul păstor la oi);

Dipusiră munţîľi,si-alinară cupriĭle
(Se lăsară în jos munţii, se înălţară gunoaiele).

A ne opri cu vre-o explicaţie asupra acestei identităţi,înseamnează a contesta însăşi realitatea. Prin urmare,din punct de vedere al graiului,identitatea dintre Aromîni şi Dacoromîni e clară ca lumina zilei. Putem,oare,dovedi acelaşi lucru şi pe calea folklorului şi etnografiei?

Din capul locului trebue precisat că aceste două discipline,în stadiul în care se găsesc ele astăzi, sînt departe de a încadra,de a contura problemele în aşa fel,încît conclusiile respective să poată

rămînea fapte precise,realităţi concrete,ca şi în domeniul filologiei. Din texte întregi de-abia s'ar putea desprinde sugestii sau note,mai apropiate de ce e al impresiei şi mai îndepărtate de ce e al precisiei —ceea ce,de altfel, e perfect explicabil. Să încercăm cîte o exemplificare pentru fiecare din aceste două discipline.

Pentru e t n o g r a f i e :

Naparti di Laĭa-mare
Ńĭ-alăvdară ş''nă muşeată.
Cum si fac,laĭlu-ńĭ,si-u ved?
—Ncălică-ţ calu,gĭuneale,
S'du-te,dă pîn di muşeată.
—"Bună dzuŭă,moĭ muşeată".
—"Ghine vińişĭ,laĭ gĭuneale".
—"Iu-ţ-u tată-tu,lea feată?"
—"Tată-ńiu i la 'nă numtă,
La 'nă numtă-amirărească,
Amirărească ş' crîştinească".
—"Iu-ţ-u mă-ta,morĭ muşeată?"
—"Mu-mea easte la 'nă numtă,
La 'nă numtă-amirărească,
Amirărească ş' crîştinească".
—"Aide,feată,si nă lomu,
Si nă lomu,si nă vremu,
Tra s' ńirdzem tru loclu-a nostru:
Clo ĭu 'şĭ-bate pulĭlu veara
Şi birbilĭlu prumuveara"

(din Per.Papahagi,<u>Din lit.pop.a Arom.</u>,851)

In cîntecul acesta,care e dintre cele mai vechi, se pomeneşte de Laia-mare,adică de Marea Neagră.Evident că această notă nu poate fi trecută cu vederea. Dar orice întrebări ne-am pune în legătură cu ea, ceva precis momentan nu putem desprinde. Ipotese de legături între Dacoromîni şi Aromîni,separaţi prin Laia-mare —după cîntec—,s'ar putea face;dar nu vedem nici o conclusie. Natural,acesta ar fi un text din cele ce nu ne pot spune mult; pot fi altele care să ne dea ceva mai mult,după cum pot fi altele din care să nu putem extrage nimic.

Să trecem la f o l k l o r .

Din literatura poetică populară a Aromînilor reţinem următorul cîntec:

Mori tu lună nilicioasă,
Mult analtă ş' dipărtoasă,
Di-ţ vedz oamińi,di-ţ vedz lume,
Nu-ńi vidzuşi muşeatlu-a meŭ?
Spune-ńi,lună mult analtă,
Cu cari vrutlu-a ńeŭ s' disńeardă?
A cui mînă strindze nîs
Si-a cui budză başe?
Ia dzî-l'i,lună,s' vină-acasă,

Că mult inima ńĭ-u arsă.
(P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,895)

Poesia populară dacoromînă ne ofere şi ea ceva apropiat cu ce conţine cîntecul aromîn:

De-ai fi,lună,credincioasă,
După cum eşti de frumoasă,
Eu te-aşi întreba să-mi spui:
Nu i-ai zărit umbra lui?
De-ai fi,lună,aplecată,
Precum eşti de luminată,
Tu mi-ai spune-adevărat
In care casă-a intrat
Și cine l-a fermecat.
(Calendarul pentru popor al Asociaţiunei,pe anul 1929,pag,188).

Cîntecul acesta e cules în jud.Sibiu. Alăturîndu-l celui aromînesc,ne întrebăm: putem,oare,trage aceeaşi conclusie pe care am putea-o trage din alăturarea bunăoară a cuvintelor dcr.păresimi şi ar.păreasinĭ?

Drept un plus de ispitire în această ordine de idei,să mai relevăm încă o apropiere.

Poesia populară aromînă (cf.P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,866) ne dă:

—"Aĭde,feată,v'in cu mine,
Si-n'ĭ ti fac tută di-asime,
Feata mea,aleapta mea".
—"Nu v'in,gĭone,că ĭ-arşine
Ş' că nă him făr' di curune,
Gĭonle-a meŭ,sifterlu-a meŭ".
—"Aĭde,n'ică,si-n'ĭ ti ncrun
Su-aumbrata ţea di chin:
S' băgăm nunu aţel soare
Şi-aţea lună,nună mare;
Cusori — chin'ĭl'i-a noştri şoţ,
Tra s'creapă duşman'ĭl'i toţ".

Iată acum acelaşi motiv în poesia populară dacoromînă (S.Mîndrescu,Literatură şi obiceiuri poporane din comuna Rîpa-de-jos,comitatul Mureş-Turda, 1892, pag.53):

. . . .
Şi-om trece Tîrnava-mare
Şi-acolo ne-om cununa-re:
Este-un popă între brazi—
Cunună pe hi scăpaţi;
Este-un popă între munţi—
Cunună pe hi pierduţi.

Sau în cea bucovineană (S.Fl.Marian,Poesii populare romîne,II,1875,pag.30-31):

. . . .
Si-om fugi 'n Moldova-mare,
Mămuţa nu ne-a căta-re.

După ce ne-om depărta,
La soare ne-om credinţa,
La lună ne-om cununa:
Este-un popă 'ntre molizi,
Ce cunună pe fugiţi;
Este-un popă între fagi,
Ce cunună pe cei dragi.

După cum vedem, varianta bucovineană se suprapune întocmai motivului aromîn. In casul acesta care e conclusia ce se impune sau care ar părea mai verosimilă?

Dacă am lua, de exemplu, cuvintele: dcr. arină (vechiul arиră) şi ar. arină, sau dcr. vechiu auă şi ar. auă, de sigur că nici nu ne-am putea gîndi măcar că ele se vor fi născut în aromînă şi dacoromînă în mod independent, în timp şi spaţiu. Amîndouă impun, atît pentru formele aromîne cît şi pentru cele dacoromîne, cîte o origine comună, şi anume: ARENA şi UVA. Logica faptelor cere să aplicăm acelaşi principiu şi în materie de motive lirice, epice etc. (cf. Folklor romîn comparat, 296-297 şi 332). Vom admite, deci, că varianta aromînă şi cea dacoromînă au ca geneză unul şi a-

celaşi motiv,a cărui provenienţă şi apariţie în timp şi spaţiu nu le putem precisa,aşa cum am proceda cu ARENA,UVA etc. Cert,însă,ar putea rămînea faptul că avem a face cu un fond sau prototip comun acestor două motive şi că ele ar urma să fie vechi în poesia populară aromînă şi dacoromînă.

*
* *

Infăţişîndu-ne ca într'un tablou sinoptic tot ce s'a schiţat pînă aci,vom putea conclude că:

1.Astăzi,entitatea aromînă,ca grai,folklor şi etnografie,constituie o ramură aparte de cea dacoromînă —ceea ce era firesc să se întîmple,mai ales că între ele a intervenit o integrală despărţire ce datează cam de prin secolul al X-lea;

2.In trecut,adică pînă la acest secol,în afară de oarecari caracteristici,aceste două ramuri formau o perfectă unitate din toate punctele de vedere.In această epocă avem atît în nordul Balcanilor şi Dunărei, cît şi în sudul aceloraşi Balcani ROMÎNI,nu AROMÎNI

şi DACOROMÎNI.

Să ne explicăm.

In trecut — bună parte şi astăzi încă —, întreaga populaţie denumită actualmente A r o m î n i îşi dădea ea însăşi denumire de R u m î n (v.pag.56). Forma A r u m î n sau A r m î n, cu a protetic, nu poate data din epoca de formaţiune a limbei romîne, cînd nu circula decît forma fără a protetic. Aşa dar, pe cele două versanturi ale Balcanilor nu erau decît RUMÎNI. Deosebirea dintre aceşti Rumîni — nord-balcanici şi sud-vest-balcanici — consta în separaţiunea lor prin lanţul muntos al Balcanilor. O imagine a acestei stări de lucruri ne o presintă lanţul carpatin: în nord-vestul Carpaţilor populaţia transilvăneană, iar în sud-estul lor populaţia "regăţeană". Dar şi una şi alta constituiesc o singură tulpină romînească, indiferent dacă unii sînt numiţi bunăoară Ardeleni, iar ceilalţi "Regăţeni" etc.

--

G R A I

E capitolul cel mai greu de expus.Greu în sensul că,din mulţimea faptelor,a exemplelor,din tot materialul ce stă în dosul fiecărei probleme,alegerea lor pentru a fi relevate într'o schiţare sintetică atît de concentrată nu va fi uşoară.

Din capul locului trebuie să menţionăm că în toată această sumară expunere ne vom călăuzi în cadrul următoarelor traseuri:

1.Vom urmări numai elementul l a t i n ;

2.Această urmărire va fi făcută în general comparativ cu ce ne ofere dacoromîna (graiul popular);

3.Vom avea în vedere exclusiv trăsăturile generale ale aromînei,fără a ţinea seamă —în majoritatea casurilor— de ce e particularitate sub-dialectală etc.

Vorbită pe lungi filoane geografice şi de grupuri răzleţe,e firesc ca aromîna să aibă,şi ea,sub-dialectele sale,unele mai însemnate,altele mai reduse.Chiar dacă anumite fapte presintă nuanţe diferite în aceste grupări sub-dialectale,ele nu vor fi menţionate. Ceva mai mult: nu vom da nici istoricul problemelor ce vor fi menţionate,el considerîndu-se cunoscut din tot ce priveşte istoria limbei romîne.

Şi totuşi,chiar din aceste simple semnalări se va putea constata importanţa şi utilitatea cunoaşterei aromînei.In afară de ce am amintit mai sus (cf.pag.38), să mai încercăm cîteva exemplificări.

In dacoromînă avem: masă ; întins, întinsă;
In aromînă avem: measă; tes , teasă.

Din alăturarea acestor forme se desprinde clar ce s'a afirmat mai sus,întrucît formele aromîne sînt fase fonetice anterioare,fase prin cari, în evoluţia lor fonetică,şi formele dacoromîne au trebuit să treacă,aşa cum se poate vedea în schemele următoare:

MENSA > MESA > measă > masă

TENSUS > TESU > tes (în-tins)
TENSA > TESA > teasă (în-tinsă).

Din această schemă se mai poate vedea că în aromînă avem pentru adj.TENSUS formele normale,corecte,în timp ce în dacoromînă a intervenit analogia.Iată,deci, cum dialectul aromîn ne arată mai repede şi mai precis originea cuvintelor şi evoluţia lor fonetică.

Incă o exemplificare:

în dacoromînă: vînt; furcă, furcei;
în aromînă : vint; furcă, a furcăl'eĭ.

Formele aromîne sînt fasele intermediare dintre etimoanele latine şi formele dacoromîne:

VENTUM > vint > vînt
FURCA+ILLAEI > furcăl'eĭ > furcei.

F O N E T I C Ă

V o c a l i s m

A accentuat

§1—.Astăzi în dacoromînă întunecarea acestei voca-

le în posiţii acum cunoscute are un singur reflex, anume cel de î, evoluat din vechiul ă. In aromînă circulă amîndouă aceste reflexe:

în aromîna nordică: lănă, cănd, cămp;
" " sudică : lînă, cînd, cîmp.

§2—. In aromîna nordică acest ă apare şi ca ɛ (e) —sunet intermediar între ă şi e: căne > kɛ̆ni.

§3—. Ca fonetică morfologică, amintim că în aromînă e generală transformarea lui a din subst. şi adj. singulare în ă la formele de plural:

pl.dcr.: capre, vaci; mari
pl.ar. : căpri, vaţĭ; mărĭ etc.

§4—. Monosilabele de pers. a 3-a sing. de la ind. present:

dcr.: el dă, stă
ar. : el da, sta.

După cum vedem, relevăm tot ce constituie dublet aromîno-dacoromîn. Toate celelalte resultate ale lui A accentuat nu le menţionăm, întrucît sînt identice cu cele din dacoromînă —ceea ce vom aplica şi pentru toate celelalte sunete etc.

A neaccentuat

§5—.Caracteristic pentru dialectul aromîn e proteza lui a,pe care o constatăm chiar în denumirea etnică: a r u m î n . Această proteză e foarte întinsă în aromîna de sud,spre deosebire de cea de nord,unde ea nu numai că e redusă,dar chiar e extinsă şi în sens contrariu.Cîteva exemple:

în nord: Rumăn , rup (la Fărşeroţi)
în sud : Arumîn, arup etc.

In sens opus:

în sud : aprochĭŭ, aruc
în nord: prochĭŭ , ruc (=arunc) etc.

Aceasta e apariţia protezei în spaţiu.In timp, ea nu poate fi socotită străveche,aşa că,şi din acest punct de vedere,la origine nu avem a face cu o particularitate distinctivă între aromînă şi dacoromînă.

Inclinăm a crede că geneza acestei proteze se explică pe cale de analogie,avînd însă ca punct de plecare însăşi prepoziţia a < AD pe care o constatăm chiar în forme dacoromîne ca: a-casă,a-desea,a-minte,a-sea-

ră etc.Aromînul zice (eu) avin (=eu vînez).Corespunzător,bunăoară,exprimărei franceze cu infinitivul lung (ca şi în vechea romînească):"il est allé à chasser", Aromînul nu se putea exprima decît astfel: si duse a vinare < SE DUXIT AD *VENARE. Cu timpul,prepoziţia s'a alăturat verbului pentru a forma un singur cuvînt: avinare="vînare".Pe această cale,era suficient să apară cîteva formaţiuni analoage,pentru ca,apoi,pe cale de analogie,să ne vedem în faţa unei proteze a lui a atît de întinsă.

§6—.După anumite consoane,în special labiale şi cîteodată şi palatale,ă aton apare ca u,după ce a devenit mai întîi î:

FAMILIA >fămeaĺe >fîmeaĺe >fumeaĺe,

întocmai ca şi:

MAMMANEM> mămîni >mîmîni > mumîni,

de unde, apoi, mumă.

§7—.Ca fonetică morfologică,menţionăm faptul că la finele cuvintelor cu funcţie de ablativ-locativ sau de adverbe,provenite din substantive,prepoziţii

etc.,apare regulat -a:

dimineaţa, noaptea, ĭarna;
dzeana (nsus), valea (nghĭos), astînga;
apoĭa, aproapea, acloĭa, aţia etc.

In dacoromînă acest -a nu apare pretutindeni.

§8.Spre deosebire de dacoromînă unde constatăm -a final,în aromînă apare -ă la anumite părţi de cuvînt:

numerale : ună: ună di eale;
adjective : altă,ahîntă: ahîntă oară;
pronume : nîsă,aestă:nîsă ascultă;
prepoziţii: disupră,prisupră: disupră di casă.

Pentru toate aceste casuri,ca şi pentru similarele lor, în dacoromînă avem -a:

una din ele;
atîta oră;
dînsa ascultă;
deasupra de casă etc.

(cf.în această privinţă şi Bibl.naţ.a Arom.,II,p.XIV). Evident că acest cas de fonetică ce priveşte sintaxa nu se reduce numai la aceste exemple. Cum,însă,limitele acestui curs nu ne permit să intrăm în prea multe detalii şi exemplificări,ne mulţumim numai cu relevarea cîtorva din ele.

E accentuat

§9—.In ceea ce priveşte pe Ĕ́ (accentuat deşchis), fonetism normal pentru DECEM şi RECENS avem în formele aromîne: dzaţe, araţe.Acelaşi Ĕ́ şi-a păstrat calitatea în aromînă în forma ńergu < MERGO;dovadă e diftongarea lui şi alterarea labialei M.

§10—.Cu privire la Ḗ (închis accentuat) şi Ĭ́ (deşchis accentuat),vom avea de observat că resultatele lor e sau ea se menţin ca atari în aromînă chiar după labiale,fără a trece la ă sau a,ca în dacoromînă.Avem:

ar. per, înbet, fet, ved, mer
dcr. păr, înbăt, făt, văd, măr.

Tot aşa:

ar. peară, înbeată, feată, veară, measă
dcr. pară , înbată , fată , vară , masă.

§11—.Diftongarea lui Ḗ(Ĭ́) în ea e generală în aromîna sudică,unde acest diftong se menţine ca atare. In cea nordică,şi anume în graiul fărşerotesc,diftongul ea se aude ca e deşchis,cu o foarte slabă resonanţă de ѐa: La fel şi cu diftongul ĭa < Ĕ́:

în sud : feate, feaţe; ĭape
în nord: fete , feţe ; ĭepe etc.

§12—.E accentuat trecut la i în faţa nasalei,în aromînă se menţine ca i chiar după labiale sau după s,ş; nu devine î,ca în dacoromînă:

ar. :min, murmintu, vindu, singur
dcr.:mîn, mormînt , vînd , sîngur etc.

E neaccentuat

§13—.In general,în aromînă —mai cu seamă în sud—, acest e trece regulat la i; în nord,cînd e final,acest e încă se menţine ca atare.In dacoromînă devine ă după labiale etc. Exemple:

ar. :bitîrnu, fitare, misură, picurar
dcr.:bătrîn , fătare, măsură, păcurar etc.

§14—.Acest E neaccentuat apare ca ă şi în aromînă în formele bunătate,măduă,sănătate,siptămînă.

§15—.După ţ,dz, e < E aton sau provenit din IA aton devine ă:

ar. : braţă, veardză (=verdeţuri).
dcr.: braţe, ---

§16—.In graiul Fărşeroţilor,acest e trece la ă dacă e final şi precedat de r̄:

în sud : coarne; mul'erile, soari(le)
în nord: coar̄ă ; muler̄ă , soar̄ă etc.

Pentru acest r̄,cf.§39.

Í(închis accentuat)

§17—.Aproape nimic important de remarcat.De menţionat că această vocală apare ca u în forma cuţut (=cuţit).

I neaccentuat

§18—.I închis final,după ţ,dz sau formează silabă şi atunci se pronunţă ca î curat: munţî,sau nu formează silabă şi atunci nu se aude: munţ,bradz,(tine) cadz etc.(cf.şi Bibl.naţ.a Arom.,II,p.XVIII-XIX).

§19—.Un i epentetic,analog celui dacoromîn din mîine,pîine,apare în aromîna nordică,în graiul fărşerotesc:

cǎine (în Codex Dimonie,publicat de Weigand în Jahresbericht...,VI,148),

airare:"ordzul l-airă boĭl'i şi l-mîcă cal'i"

Dar acest cas de epenteză e foarte rar.

O

§20—.Accentuat,s'a păstrat ca diftong (oa) şi în afoară (=afară).

§21—.Neaccentuat,trece regulat la u (v.§22).

U

§22—.Aton,fie că e provenit din O aton sau din U aton,apare mai ales în aromîna nordică trecut la ă (invers de ce am văzut pentru A aton sub §6)

în nord: mărmint, cănosc, cărut
în sud : murmint, cunosc, curnut etc.

§23—.Final,spre deosebire de casurile în cari în dacoromînă a dispărut complet,în aromînă,mai ales în sud,el se aude încă,redus ca u semison:omŭ,calŭ,osŭ etc.

Diftongi

§24—.AU tonic,primar sau secundar,devine av înaintea unei consoane sonore şi af cînd e urmat de una surdă:

AUDO > avdu , FABRUM > FAURU > favru

*CAUTO > caftu,

§25—.Aceeaşi constatare şi pentru EU,primar sau secundar:

FEBREM > heavră etc.—Cf.§37.

Hiat secundar

§26—.Deşi formele ce voi da drept exemple privesc şi fonetica lui -V- şi a lui -LL-,totuşi,avînd în vedere discuţiile ivite în jurul acestei probleme,le relevez aci.Se va vedea din alăturarea formelor aromîne şi dacoromîne diferenţieri ce trebuie să fie luate în seamă.Exemple în legătură cu -V- intervocalic:

ar. aeare, neaŭă, noaŭă etc.
dcr. avere, nea , nouă

Exemple în legătură cu ′-LL+A intervocalic:

ar. măduŭă, măseaŭă, steaŭă, ---
dcr. măduvă, măsea , stea , piuă.

Constatăm,aşa dar,că:

1.în aromînă nu apare v pentru evitarea hiatului;

2.spre deosebire de dacoromînă,în aromînă avem terminaţiunea -ŭă: neaŭă;

3.că această terminaţiune apare şi în dacoromînă la unele forme: noŭă,piŭă.

C o n s o n a n t i s m

P,B,F,V,M

§27—.Urmate de I închis sau de E deşchis accentuat,precum şi de vocala tematică -i a femininelor plurale nearticolate de la declinarea a III-a,toate aceste labiale se palatalisează fără excepţie:

P: chińĭ , luchĭ, v́eschi, adachĭ

B: ghine , alghi, ĭerghi, herghi

F: hirŭ , vahĭ ,

V: v́ermu , v́ine

M: ńercurĭ, pońĭ, lunini, dorńi.

Evident că această palatalisare e veche; nu credem, însă, că ea ar putea data din epoca de formaţiune a limbei romîne. Ca geneză, sub raportul fisiologic, ea e prilejuită de iot-ul conţinut de Ĕ́ şi Ī. Originea ei nu poate rămînea streină de palatalisarea din greaca modernă, oprită la fasa intermediară de ph, vγ, fh, mń.

L

§28—. In aceleaşi condiţiuni ca şi labialele (cf. §27), L se palatalisează, păstrîndu-se ca ĺ, fără a dispărea ca în dacoromînă:

ar. : ĺeaŭ, ĺertu, ĺin, aĺĭŭ, muĺeare
dcr.: iau , iert , in , aiu , muiere.

§29—. In aromîna nordică, mai ales la Fărşeroţii munteni, l se aude şi ca r (rucru), sau ca γ (γunĭ), ori dispare (cădură) etc.

N

§30—.In general,n nu apare în verbele aruc (=arunc) şi mîcŭ (=mînc).

§31—.Intervocalic,nu a cunoscut de loc rotacisarea în aromînă.

§32—.Ca la orice alt sunet (vocală sau consoană), şi aci ar fi casuri multe;dar ele ar putea intra numai într'o expunere fonetică completă.Iată,bunăoară, forma ndoĭ,ndoaŭă (=cîţiva,cîteva),care circulă alături de nîscînţî,nîscînte (<NE-EX-QUANTUM);ea,însă, nu poate intra în cadrul general al acestui curs.

C,G

§33—.Asibilarea acestor două consoane în faţa vocalelor palatale e reflectată în domeniul limbei romîne prin două resultate: unul propriu dacoromînei şi altul specific pentru aromînă. Exemple pentru C:

dcr.: ce, cerb , cină, cinci
ar. : ţe, ţerbu, ţină, ţinţi etc.

Exemple pentru G:

dcr.: geană , ginere
ar. : dzeană , dzinire etc.

Această diferenţiere fonetică e singura care datează din epoca de formaţiune a limbei romîne. Explicaţia genesei ei la care ne oprim e cea formulată în Din epoca de formaţiune a limbei romîne. Forme ca fecĭŭ, fregĭŭ etc. nu pot răsturna această conclusie. Dacă fonetica experimentală, bunăoară, ne va dovedi că č, ğ puteau evolua —şi numai în aromînă! — spre ţ, dz, fără ca, totuşi, forme slave ca celnic, cemir, cloce să se pronunţe ţelnic, ţemir, cloţe, atunci poate că vom crede şi noi în această transformare. In casul acesta, acelaşi dublet fonetic din domeniul limbei francese se va supune aceleiaşi explicaţii. Cum, însă, în stadiul cercetărilor actuale aşa ceva nu se poate intervedea, urmează că şi această problemă vine să coroboreze la ce am spus cu privire la originea Aromînilor (pag. 21-26).

N

§30—.In general,n nu apare în verbele aruc (=arunc) şi mîcŭ (=mînc).

§31—.Intervocalic,nu a cunoscut de loc rotacisarea în aromînă.

§32—.Ca la orice alt sunet (vocală sau consoană), şi aci ar fi casuri multe;dar ele ar putea intra numai într'o expunere fonetică completă.Iată,bunăoară, forma ndoĭ,ndoaŭă (=cîţiva,cîteva),care circulă alături de nîscînţî,nîscînte (<NE-EX-QUANTUM);ea,însă, nu poate intra în cadrul general al acestui curs.

C,G

§33—.Asibilarea acestor două consoane în faţa vocalelor palatale e reflectată în domeniul limbei romîne prin două resultate: unul propriu dacorominei şi altul specific pentru aromînă. Exemple pentru C:

dcr.: ce, cerb , cină, cinci
ar. : ţe, ţerbu, ţină, ţinţi etc.

Exemple pentru G:

dcr.: geană , ginere
ar. : dzeană , dzinire etc.

Această diferenţiere fonetică e singura care datează din epoca de formaţiune a limbei romîne. Explicaţia genesei ei la care ne oprim e cea formulată în Din epoca de formaţiune a limbei romîne. Forme ca fecĭŭ, fregĭŭ etc. nu pot răsturna această conclusie. Dacă fonetica experimentală, bunăoară, ne va dovedi că č, ğ puteau evolua — şi numai în aromînă! — spre ţ, dz, fără ca, totuşi, forme slave ca celnic, cemir, cloce să se pronunţe ţelnic, ţemir, cloţe, atunci poate că vom crede şi noi în această transformare. In casul acesta, acelaşi dublet fonetic din domeniul limbei francese se va supune aceleiaşi explicaţii. Cum, însă, în stadiul cercetărilor actuale aşa ceva nu se poate interveni, urmează că şi această problemă vine să coroboreze la ce am spus cu privire la originea Aromînilor (pag. 21-26).

J

§34—.Ca şi astăzi în anumite regiuni dacoromîne, corespunzător lui j din dacoromînă în aromînă avem numai ğ:

dcr.: joc , joi , judec
ar. : gĭoc, gĭoĭ, gĭudic etc.

-LL-

§35—.In faţa unui É sau Ī,ca şi L simplu,această dublă consoană se menţine în fasa străveche de l', pe cînd în dacoromînă a dispărut:

ILLĪ > el'ĭ, MALLEUM > mal'ĭŭ, MILLIA > ńil'e.

§36—.Pentru resultatul ei în posiţia ´LL+A, cf. exemplele relevate la §26.

´BR-,´BT-

§37—.După dispariţia,prin vocalisare,a labialei B din aceste grupuri consonantice,hiatul secundar

-ur- şi -ut- evoluiază la fel ca şi diftongul de care a fost vorba la §25:

FEBREM > heavră, PRESBYTERUM > preftu.

Pentru precisări, cf. Introducere în Filologia romanică, 206-208.

CL, GL

§38—. In dacoromînă au evoluat spre che, chi, ghe, ghi. In aromînă s'au oprit la fasele vechi de cľ şi gľ:

ar. : cľitoare, cľem; vigľitor, gľem
dcr.: chiotoare, chem; veghetor, ghem.

De relevat aci că pronunţarea de către Aromîni a numelui minunatei comuni aromîneşti Vlaho-Clisura nu este Clisura, ci Cľisura.

In aromîna nordică, la Fărşeroţi, acest cľ, gľ a evoluat ca şi în dacoromînă: cheaĭe, chem, nchişŭ; vigheam etc.

rl, rn

§39—. In general, nici o deosebire în pronunţarea a-

cestor grupuri consonantice romîneşti între aromînă şi dacoromînă.Intrucît,însă,pînă aci am mai recurs la graiul Fărşeroţilor oieri,vom menţiona că la aceştia, din causa pronunţărei vibrante a lui *r̄*,-*l* şi *n* dispar.Deci: *r̄l* > *r̄*; *r̄n* > *r̄*:

căr̄lig > *căr̄ig*; *car̄ne* > *car̄ă* etc.

Cf. şi §16.

C o n c l u s i u n i

§40—.Aruncîndu-ne o privire asupra întregului capitol fonetic,ceea ce vom reţinea e că aromîna s'a oprit în evoluţia ei la o fasă mai veche,pe care dacoromîna a lăsat-o în urmă.Tocmai această caracteristică vine să înlesnească şi să documenteze cercetarea evoluţiei istorice a limbei romîne.

Expunerea a fost eminamente generală,aşa că faptele menţionate a trebuit să fie reduse şi ca număr şi ca explicaţie —criteriu ce-l vom aplica şi la capitolele următoare.Nu am putea susţinea că nu vor fi

fost alte fapte ce meritau să fie menţionate, cum ar fi, de exemplu, pronunţarea cu s şi z în loc de ş şi ğ în regiunea Rîului-alb: sase pentru şease, zoc pentru gĭoc etc. Scopul acestui curs fiind o sumară orientare integrală cu privire la Aromîni, am preferat să-l resumez la cît mai puţine fapte. Scăderea lui ar consta, prin urmare, în alegerea acestor fapte de a fi menţionate.

M O R F O L O G I E

A r t i c o l u l

§41—. Corespunzător articolului singular masculin de la substantivele de declinarea a II-a din dacoromînă -ul (lup-ul), în aromînă avem dubletul -ul şi -lu.

-ul apare la substantivele terminate printr un grup de consoane (+u, vocala tematică): lemn sau lemnu, art. lemnul; ţerb sau ţerbu, art. ţerbul etc. (PORCU+ILLU > PORCULLU > porculŭ > porcul).

lui,şi astăzi încă filologia romînă recurge la de mult propusa construcţie-tip HOMO ILLE BONUS,devenită HOMO-ILLE BONUS,pentru a explica cum ILLE HOMO a devenit HOMO-ILLE. Credem că această construcţie-tip,cu folosirea unui adjectiv (BONUS) nu e fericit aleasă;căci, la început un HOMO a trebuit să acţioneze,indiferent dacă era BONUS sau MALUS ori REUS etc Deci,anterioară unei construcţii ca HOMO ILLE BONUS COGITAT a trebuit să fie HOMO ILLE COGITAT ori ILLE HOMO COGITAT (adică, fără nici un calificativ adjectival).Prin urmare,tradiţionala construcţie-tip cade —un om putînd cugeta şi fără a fi bun sau rău,adică în latină se putea exprima şi fără adjectivul dat.Explicaţia,aşa dar,mai de grabă ar trebui căutată în întîlnirile sintactice ale acestui articol cu pronumele personal masculin de persoana a 3-a.

C a s u r i l e

§45—.GENITIV-DATIVUL singular feminin al sub-

stantivelor de declinarea I-a din aromînă ne dovedesc cu prisosinţă că în latina vulgară,la fel ca şi la singularul declinărei a II-a,singularul feminin şi-a uniformisat toate cele patru casuri,desinenţa lor fiind arătată numai prin articol. Aromînul zice a poarcăl'eĭ, a mutăl'eĭ,ceea ce ne arată că formele respective latine nu puteau fi decît PORCA+ILLAEI,MUTA+ILLAEI,nu PORCAE+ILLAEI,MUTAE+ILLAEI (cf.Din epoca de formaţiune a limbei romîne).

§46—.VOCATIVUL singular feminin de decl.I-a şi a III-a e însuşĭ nominativul singular nearticolat:feată,vulpe. Rar avem vocative în -o: mamo —şi aceasta mai mult în regiunea Bitoliei,sub influenţă slavă.—Cel masculin de declinarea a III-a e însuşi nominativul singular nearticolat: oaspe; la decl.a II-a avem.pe lîngă însuşi nom.sing.neart.care e rar (cf.§73),cel terminat în -e (identic cu vocativul latin):doamne,lupe,mute — vocativ care şi în dacoromînă,în poesia populară,apare foarte des:bărbate,cerbe,coadre,corbe,cuce,cuscre, înprumute,lupe,mugure,pămînte,ploape,Prute,unchie, vere,

vinte,vînte etc.—Vocativul în -le apare numai la forma Dumnidzale (cf.şi gĭuneale).

La plural,vocativul general e însuşi nominativul plural nearticolat:feate,boĭ,fărtaţ,cîńĭ etc.

A d j e c t i v u l

§47—.Demonstrativul masculin nu cunoaşte terminaţiunea -a,ca în dacoromînă:aţel (dcr.acel-a),aestu (dcr.acest-a),iar femininul,care nu are la basa lui art.ILLA,nu transformă niciodată pe -ă în -a, ca în dacoromînă: casa aestă sau aestă casă,alantă etc.

§48—.Comparaţiunea e simplificată.Comparativul se formează cu ma <mai: ma mare (folosindu-se apoi prepositţia di=decît:"ma mare di mine").— Superlativul se formează cu adv.multu: multu greŭ. Superlativul relativ e adjectivul articolat precedat de cama: (aţel) cama greŭlu.

N u m e r a l u l

§49—.Pentru cel cardinal,o singură remarcă: în aromînă s'a păstrat VĪ́GINTI>*v́iv́inţ* sau *v́inv́iţ*,corespunzător dcr.*douăzeci*.—Dintre cele ordinale,din latină s'a păstrat ANTANEUS>*întîńĭŭ*.—In aromînă numeralele cardinale primesc articol: *unlu*,*una*;*doĭl'i*,*doaŭle*; *optuĺĭ*, *optule*;*v́inghiţl'i*,*v́inghiţle*;*noaŭădzăţĭl'i*,*noaŭădzăţĭle* etc.(în dacoromînă:*cei*,*cele* *8,20,90* etc.).

P r o n u m e l e

§50—.PERSONAL: forma *tu* astăzi nu mai circulă decît extrem de rar (cf.*Dispariţii şi suprapuneri lexicale*,în *Grai şi suflet*,III,87),ea fiind înlocuită cu forma de acusativ *tine*=tu.Pe cale de analogie, forma *eŭ* e concurată de forma *mine*.—Acusativul şi dativul plural pentru primele două persoane este: *nă* "ne" şi *vă* "vă" la formele atone;dativul pl.al pers.a treia e *lă* "le".De sigur că toate aceste trei forme au la basa lor atonele NOS,VOS,ILLOS (pentru ILLIS).

§51—.In graiul fărşerotesc încă circulă forma is, isă "însu-şi,însă-şi".—Corespunzător dcr.dîns-ul,dînsa,avem în aromînă formele nîs,nîsă care nu primesc articol în nici o construcţie sintactică,nici la singular nici la plural;în schimb,în dacoromînă se întrebuinţează numai sub formele articolate.

§52—.Dintre cele nehotărîte,menţionăm vîrnu,vîrnă, care nu primeşte niciodată articol ca în dacoromînă — ceea ce,iarăşi,e logic şi normal—;niscîntu,niscîntă, niscînţî,nisçînte (NE-EX-QUANTUM) "nişcît,cîtva",care, şi el,nu se articolează niciodată.Mai amintim pe cariţi "care-ce,oricare".

§53—.Aromînul nu a folosit nici un termen de politeţe,corespunzător dcr."domnia-ta"etc.Tîrziu a împrumutat pe cale grecească turcescul afindia-ţ "domnia-ţi".

V e r b u l

§54—.Cu privire la verbul ajutător "a fi",de remarcat că pentru aromînă avem a face cu un mai pronun-

ţat amestec între ESSE şi FIRE,întrucît indic.pres. aromîn,fără a mai reproduce pronumele,e următorul:

hiŭ,hiĭ,easte,him,hiţ,suntu.

Pentru celalt verb ajutător,nimic de observat decît faptul fonetic că se pronunţă încă noĭ aem "avem", aeam "aveam" etc.—Pentru alte forme de la alte timpuri, vezi la fiecare timp a parte.

Mai jos,dăm timpurile ce presintă cîte ceva ce trebuie luat în seamă,înglobînd la fiecare toate conjugările,inclusiv verbele ajutătoare.

§55—.PERF.SIMPLU. Se păstrează pretutindeni t final la pers.a doua plurală: voĭ:avut,fut,cîntat,şidzut, scoasit,durńit.—Circulă curent perfectele tari,ca şi toate celelalte,cu fonetismul normal: eŭ:apreşŭ, teşŭ, plîmşu,trapşu etc.("aprinsei,întinsei,plînsei,trăsei").
Iată conjugarea integrală a acestui timp:

fregĭŭ,freadzişĭ,freadze,freadzim,freadzit,freadziră ;
fripşu,fripsişĭ ,fripse ,fripsim ,fripsit ,fripsiră ;
asteşŭ,asteasişĭ,astease;asteasim,asteasit,asteasiră.

§56—.PERF.COMPUS. Toate timpurile compuse în aro-

mînă se formează cu participiul verbului de conjugat terminat în -ă: cîntată,durńită,avută etc.Acest timp se formează cu: am,aĭ,are,avem,aveţ,aŭ+part.respectiv: am vidzută etc.(cf.§87).

§57—.MMCPERF.INDIC. Se formează cu ajutorul imperf.de indic.al verb.a avea: aveam lucrată etc.—Extrem de rar circulă forme cari să reproducă mmcperf. subj.latin,ca în dacoromînă (cf.Din epoca de formaţiune a limbei romîne şi Graiul şi folklorul Maramureşului,pag.LXVIII,§60).

§58—.VIITORUL I. Se formează cu indic.pres. al verbului de conjugat precedat de invariabilul va sau vaĭ: eŭ:va mi duc,va ti bat,va tornu etc.

§59—.VIIT.AL II-lea. Se formează cu perf.simplu al verbului de conjugat precedat de acelaşi invariabil va sau vaĭ:

eŭ : va fuĭ , va fecĭŭ , va mi-ascăldaĭ
tine: va fuşĭ, va feaţişĭ, va ti-ascăldaşĭ
el : va fu , va feaţe , va si-ascăldă etc.

§60—.SUBJ.PRES. Vb.ajutător a fi:

s'hiŭ,s'hiĭ,s'hibă, s'him,s'hiţ,s'hibă.

Toate verbele de conj.I-a la pers. a 3-a se termină în -ă: si-alavdă, pe cînd în dacoromînă se termină în -e: să laude etc.—Cf.§62.

§61—.SUBJ.IMPERF. Am văzut că pres. subj. se formează cu pres.indic.al vb.de conjugat, precedat de conjuncţia si "să". Imperfectul, cum e şi logic, se formează din imperfectul indic.al vb.de conjugat, precedat de acelaşi si:

(eŭ) si-aveam, s'purtam, s'crişteam etc.

Se mai formează din acelaşi si+mmcperf.indic.:

(eŭ) si-aveam tăcută, (el) si-avea friptă etc.

Sînt casuri sintactice cînd acest timp are şi nuanţă de optativ trecut (cf.§63).

§62—.OPTATIV PRES. Adevăratele forme pentru acest timp reproduc imperfectul subj. latin:

si-avearim, si-avearişĭ, si-aveare
si-avearim, si-avearît , si-aveare

(HABEREM etc.).—In anumite construcţii sintactice, el se formează şi cu indic.pres.al verbului de conjugat, precedat de invariabilul vrea: si-am casă, vrea

ti-acl'em.—Sînt casuri cînd e exprimat prin forma de subj.pres.

§63—.OPTATIV TRECUT. Și aci,adevăratele forme ale acestui timp reproduc perfectul subj.latin (cf.şi §90):

si-avurem, si-avureşĭ, si-avure.
si-avurem, si-avuret , si-avure.
sau:
s'furem , s'fureşĭ , s'fure,
s'furem , s'furet , s'fure

(deci:HABUERIM...,FUERIM...). Comparînd cele două timpuri de optativ în legătură cu ce ne presintă de pildă vb.a avea,se vede clar că în aromînă s'au păstrat şi imperf.şi perf.subj.latin.Urmărind şi cele patru conjugări,vom avea şi alte dovezi.Iată,bunăoară,vb.TACERE:

opt.pres.: s'tăţearim (TACEREM),

opt.trec.: s'tăcurim (TACUERIM).

Ca şi presentul,acest timp se formează cu vrea+ perf.compus sau mmcperfectul verbului de conjugat:

vrea mi-am dusă; vrea mi-aveam dusă.

§64—.IMPERATIVUL. Pentru verbele ajutătoare se cunosc numai formele de subjonctiv present.Pentru ce-

lelalte conjugări,dăm ca tip:

poartă, s'poartă, purtaţ, s'poartă.

§65—.PARTIC.PRES. E însăşi forma dacoromînă, cu deosebire că se termină în -a sau -aluĭ: avînda(luĭ), lucrînda(luĭ),vidzînda(luĭ),ńirgînda(luĭ),işinda(luĭ).

§66—.PARTIC.TRECUT. Spre deosebire de dacoromînă care,la acest timp ca şi la perf.simplu ne presintă forme cu fonetism analogisat după infinitiv sau indic. pres.etc.,în aromînă vom constata multe forme normale, ca şi la perf.simplu (cf.§55):apres,apreasă "aprins"; tes,teasă "întins";traptu,-ă "tras";astinptu,-ă"stins", plînptu,-ă "plîns" etc.

§67—.INFINITIVUL SCURT. Nu e cunoscut aromînei. Forma vahĭ (şi alte cîteva) rămîne isolată şi ne duce în spre graiul comunelor Gopeşi şi Mulovişte, pentru cari cf.Originea Muloviştenilor şi Gopeşenilor...

§68—.INFINIŢIVUL LUNG.E curent şi are o bogată şi variată întrebuinţare sintactică (cf.§86).Vb.ajutător a fi nu are forme infinitivale.

A d v e r b u l

§69—.Fără a ne opri cu vre-o explicaţie fonetică, semantică ori etimologică,vom menţiona în ordine alfabetică anumite forme caracteristice pentru aromînă.Nu vom ţinea,deci,seamă de natura lor:

aŭá "aici",deadoară "de a doua oră ,pe la ora 2 în dimineţile de vară,cînd păştorii sau cărăvănarii îşi reiau ocupaţia respectivă",d(e)adun "laolaltă,înpreună",didinde "dincolo(de munte)",dipriună "înpreună; mereu",ĭu "unde",ĭuvá "nicăiri",mirinde "pe la orele 4 după amiazi",nghĭos "jos",náparte "dincolo",tot(u)na "totdeauna",ună-oară "odată" etc.

P r e p o s i ţ i u n e a

§70—.Ne vom opri numai la una singură,şi anume asupra prep.trî şi comp.trîşĭ. Dăm cîteva exemple în cari trî (tră) circulă cu următoarele sensuri:

"cătră": trapse trî Bucureşti;

"pentru" : viné trî tine;
"de" : va vínă trî Stă-Mărie;
"la" : trî mulţ anĭ;
"de(ce)?": trî ţe fură picurarĭl'i?

Din aceste exemple reiese că etimologia prepoziţiunei nu poate fi INTRO, ci CONTRA; deci, acest trî e însăşi prep. cătră sau cîtrî cu prima silabă aferesată.

Trîşĭ înseamnă "pînă, tocmai pînă": trîşĭ Bucureşti.

I n t e r j e c ţ i u n e a

§71—. In interjecţiuni nu putem spune că s'ar continua element latin. Ele sînt, în general, comune multor popoare. Cîteva specifice aromînei: bobó (de mirare, de durere), laĭ "măi", lele "auleu", morĭ "fa".

D e r i v a ţ i u n e a

§72—. Ca şi vechea romînească, aromîna cunoaşte încă verbe ce nu au primit prefixul în. Exemplu: vicl'edzŭ "învechesc": căravea u vicl'eară furtun'ĭle (cf. "vechiră-se oasele mele", în I.A.Candrea, Psaltirea scheiană, 54/13)

§73—.Sufixul -ame e productiv în aromînă; corespunde dcr.-ime:Arumăname,Fărşirutame;tora tu-auşeame scoate,cal,gĭuname "acum la bătrîneţe scoate,calule, voinicie"(pentru vocativul cal,cf.§46).

§74—.Sufixul -uş,care apare şi în romîna veche (tătuş), în aromînă e curent:birbicuş,piruş "fir de păr micuţ"(de unde:piruşeană),nipărticuşe etc.—cf. dcr.căluş.

§75—.Ca familie de cuvinte, merită menţionat exemplul următor,care ne desvăluie o caracteristică sufletească a Aromînului. Din adj.gĭone,gĭoană "viteaz,tînăr,mîndru",avem:gĭunel,gĭunar,gĭuneaţă, gĭunil'e,gĭuname,gĭuneaşte.

S I N T A X Ă

Din anumite consideraţiuni,facem ca după Morfologie să urmeze Sintaxa.

Pentru a urmări şi înţelege mai bine diferitele probleme,vom da exemple comparative din romîna veche.

Aceste exemple vor fi luate din opera d.I.A.Candrea, Psaltirea scheiană,pe care o vom cita-o prescurtat: Ps.sch.Pentru citatele aromîne nu vom da în totdeauna indicaţia bibliografică.

§76—.Substantivul şi atributul său adjectival , despărţite prin ARTICOLUL aţel "cel" primesc articolul enclitic (cf.Bibl.naţ.a Arom.,II,pag.XIV):muntile aţel analtul,oaĭa aţea bitîrna,furĭl'i aţel'ĭ mulţî l'ĭ,apile aţeale mărĭle —cf.:"focul cel nestinsul" etc.,în Ps.sch.,§121/2.

§77—.In aromînă,numeralele cardinale primesc articolul enclitic (cf.§49): treĭlj furĭ murirǎ "cei trei..."—cf.dcr.:"cu trei coade pe spinare, cîte trele gălbioare",în Materialuri folkloristice, 1303 (Dolj).V.şi Bibl.naţ.a Arom.,II,pag.XIII).

§78—.PRONUMELE PERSONAL,şi anume formele sale enclitice,ne ofere casuri interesante.Aceste forme enclitice apar ca o repetare a subiectului substantiv al propositiunei.Şi apar numai alături de anumite forme ale verbului a fi,în propositiuni afirmative,

ca şi interogative.Această apariţie ne presintă dublete,în sensul că aceste forme apar sau înainte sau după forma verbală.Lăsăm să urmeze mai multe exemple — unele din publicaţii (şi anume din P.Papahagi, Graĭe aromîne,58 şi Din lit.pop.a Arom.,33),altele inedite:

1. draclu tu cărţî l-easte,
2. " " " easte-l;
3. feata nu-ŭ easte aŭa,
4. " " easti-u aŭa;
5. furĭl'i pri dzeană va-l'ĭ hibă,
6. " " " va hibă-l'ĭ;
7. stroplu ĭu-l easte?
8. " ĭu easte-l?
9. pînea ĭu va u hibă?
10. " " " hibă-u?
11. picurarĭl'i ĭu l'ĭ-era?
12. " " era-l'ĭ?
13. căprîle ĭu li suntu?
14. " " suntu-li?

După cum vedem,toate aceste forme pronominale enclitice sînt formele atone ale pronumelor personale:el,ea, el'ĭ,eale.

O exprimare similară apare şi în greaca populară. Iată,bunăoară,exemplul 2 în această limbă:"o diávolos s'ta hartĭá ín'-tus".Dar acest 'tus nu e decît adj.demonstrativ aftós,care ţine loc de pron.pers.de pers. a 3-a.Şi totu i,nu credem că am avea a face în aro-

mînă cu o origine sau o influenţă grecească, întrucît exprimarea cu encliticul pronominal prepus verbului nu apare în limba greacă. Inclinăm, deci, a crede că exprimarea aromînă —cel puţin cea interogativă— vine să se întîlnească cu una identică bunăoară din limba francesă: "le diable où est-il?" etc. De originea latină şi a acestei probleme nu ne-am putea îndoi, mai ales că romîna veche ne presintă casuri identice (cf. Ps.sch., §132).

§79—. DATIVUL PRONOMINAL ETIC pentru persoana 1-i sing., a 2-a sing. şi a 3-a sing. şi plural apare foarte des în aromînă, de obicei pe lîngă verbe reflexive şi intransitive. Iată cîteva exemple luate din Bibl.naţ.a Arom., vol. I:

vimtul si-n'ĭ mi bată 80,
ţe n'ĭ-mi-avină si-n'ĭ mi-acaţă 4;
ascumta si-ţ fudzĭ di-acasă 122,
du-te ca si-ţ morĭ acasă;
toţ la numta mea si-şĭ v'ină 124
era ţe nu-şĭ era (P.Papahagi, Basme.., 126).

§80—. PRONUMELE REFLEXIV apare post-pus verbului numai la pers. 1-i sing. şi pers. a 3-a sing. şi plurală. Casul întîi aparţine poesiei populare. Exemple: duş-me,

duş-me calea nghĭos (Frăţil'ĭa,II(1902),252;P.Papahagi, Din lit.pop.a Arom.,858);cîntă alinîndaluĭ-si cătră Dumnidzăŭ (ibid.,764).

§81—.PRONUMELE POSESIV. Din formele atone latine MIHI,TIBI,ILLI şi SIBI,NO(BI)S,VO(BI)S în aromînă avem encliticele n'ĭ,ţ,l'ĭ,şĭ,nă,vă,care apar în urma cuvintelor.Pentru a le înţelege mai bine rostul lor,după fiecare exemplu vom da transpunerea lui în dacoromînă: ţ'u căftaşĭ,Hriste-n'ĭ "ţi-o căutaşi,Hristosul meu" (P.Papahagi,Graĭe aromîne,128),di mărata-n'ĭ n'ilăĭa-te "de biata de mine aibi milă" (N.Velo,Cîntiţe juneşti,67),mi-aĭ pri suflit-ţî "mă ai pe sufletul tău" (Lumina,IV(1906),284),aĭ-ţî peana "aibi-ţi grijea"(P. Papahagi,Graĭe..,128),pînă aţia-ţ "pînă aicea-ţi" (C. I.Cosmescu,Şcoala vecl'e,1902,58);l'i-ascăpă calu-l'ĭ "îi scăpă calu-i",a luĭ-l'i agĭumsiră ghine "ai lui-i ajunseră bine";oarfăna-şĭ di mamă "orfana-şi de mamă" (Graĭŭ bun,I(1906),2,27),a luĭ-şi agrul,a luĭ-şi ʒumarlu "a lui-şi ţarina,al lui-şi măgarul"(P.Papahagi, Graĭe..,9),bate a luĭ-şi "bate pe al lui-şi"(P.Papaha-

.gi,Din lit.pop.a Arom.,422);laĭa-nă di hoară "sărmana noastră de comună"(Frăţiľĭa,II,250),mărațľi-nă di noĭ "bieţii-ne de noi";bună-vă seară (Lumina,II,80),ţiva s'nu da di tuţ-vă voĭ "nimic să nu se atingă de toţi-vă voi"(Z.Araia,Enoh Arden,14);eale armîn vedue ntreaga-lă bană "ele rămîn văduve întreaga lor viaţă"(Frăţiľĭa,I,56),toţ mutresc s'nă ľea 'n partea-lă "toţi privesc să ne ia în partea lor"(ibid.,II,258), trî ninte-lă lucrarea "pentru înainte să le fie lucrarea, cu noroc"(Batzaria,Părăvuliĭ,1904,18).

Din toate aceste exemple se vede că formele enclitice ale pronumelui personal au rol de posesive. Intrebuinţarea lor sintactică nu poate fi atribuită vre-unei influenţe streine,bunăoară greceşti,întrucît asemenea construcţii apar şi în romîna veche: ai săişi (Ps.sch.,§90) etc.

§82—.Forma său,redusă la -su,apare construită cu subiect la plural:oile s'toarnă fără domnu-su a lor (P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,777).A se remarca şi întărirea -su a lor.—Construcţie identică a-

vem în dialectologia dacoromînă şi în romîna veche: "pasările 'n cuibu său" (Graiul şi folklorul Maramureşului, §78), "adurmiră somnul său" (Ps. sch., §131).

§83—. PRONUMELE RELATIV e care şi ţe "ce", fiecare cu rol sintactic oarecum precisat. De exemplu: cînd e vorba de o fiinţă într'o propoziţiune interogativă, întrebuinţăm care, corespunzător lui ţine "cine": care vińe? Cînd însă e vorba de a se şti ce fel e fiinţa despre care se întreabă, se zice: ţe om vińe? "cine e omul ce veni?" etc.

§84—. In general, propoziţiunile relative, atributive sînt precedate de ţe, care ne ofere variate roluri sintactice. Fără a intra cu explicaţii în analisa istorică a acestei probleme, vom menţiona cîteva exemple: tu tute părţîle ţe ("unde, în cari") mi duşŭ aflaĭ lucru; oarfănlu, di oara ţe ("în care") u vidzu... (P. Papahagi, Basme aromîne, 13/3); carte... ţe ("căreia")... si-agĭungă ĺĭ-dimăndaşĭ (Bibl. naţ. a Arom., II, 104) etc. —Această construcţie e curentă în romîna veche: "spune-voiu voao tuturor ce vă e frică de Zeul" (Ps. sch.,

§85—.PRON.INTEROGATIV ţe precedează curent propoziţiunile interogative cu privire la o acţiune: ţe vińişĭ năpoĭ? Cf.:"ce turnaşi-te înrapoi?"(Ps.sch.§134). —Ca şi în romîna veche,acest ţe e precedat de conj.că: că ţe nu-ľĭ greşti? (P.Papahagi,Basme...,75/2).Cf."căce me ultaşi?" (Ps.sch.,§148).

Din cele cîteva exemple date cu privire la ţe faţă de care sub §83,§84 şi §85 se poate contura problema circulaţiei istorice a lor precum şi retranşarea fiecăruia în spre anumite funcţii sintactice.

§86—.INFINITIVUL LUNG. Spre deosebire de dacoromînă unde forma infinitivală scurtă are o întrebuinţare atît de întinsă —pentru aromînă v.§67—,în acest dialect vom găsi,în schimb,o variată şi bogată întrebuinţare a formei infinitivale lungi,care,astăzi,în dacoromînă e cu totul redusă la exprimări ca de mîncare (dar nu de bere,ci de băut),ora de plecare (dar ora de stat,nu ora de stare),cu stare etc.—Pentru aromînă vom lăsa să urmeze cîteva exemple variate: vru si s'ducă avinare (P.Papahagi,Basme...,75/35),ľĭ-are tră da-

re al Mihalĭ (ibid.,231/29),atumţea alumtarea ahurheaşte "atunci lupta începe"(ibid.,15/6),şidearea nu da pîne (ibid.,300/25),tu scularea ţe s'feaţe "cînd s'a sculat"(P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,763),topa cu darea "cu datul mingei"(ibid.,140),cu ascundearea "cu de ascunsul"(ibid.,143),calea va imnare "drumul trebuie umblat"etc.

Vechea romînă,ca şi poesia populară dacoromînă, ne ofer interesante exemple:"de-a preveghere"(Ps.sch., §106.Cf.şi §103);"staţi,voi cai,de-a roaderea" (Al. Viciu,Colinde din Ardeal,40,41 şi 42);"sau ţi-este de dare"(Materialuri folkloristice,67).Mai dăm şi următoarele exemple luate dintr'o colecţie inedită olteneascä:"să-l mănînce de călare";"de călare se 'ntindea";"dar eu n'avusei venire,să intru cu mîndra 'n tine" etc.

§87—.PARTICIPIUL TRECUT. Şi în aromînă are întrebuinţare substantivală,dar el nu apare sub forma de masculin singular,ci numai ca feminin (cf.§56). Exemple: unlu acăţă cătră tu ascăpitata ("apusul") a

soarĭluĭ şi-alantu cătră tu data ("răsăritul") a soarĭluĭ (P.Papahagi,Basme...,345/29);dit apirită pîn' tu ascăpitata a soarĭluĭ (ibid.,12/22);tu apreasa ş' tu chirita [a lunăl'eĭ](P.Papahagi,Din lit.pop..,426)= "la răsăritul şi apusul lunei";lu-ascăpă di duca la amirălu "îl scăpă de dusul la împăratul"(Basme aromîne,503/3); s'frîmsiră di fugă "se rupseră fugind"(ibid.,185/6) etc.

§88—.PREPOSIŢIUNEA.Aromîna nici astăzi nu cunoaşte întrebuinţarea prep.PE înaintea accusativului simplu,care nu e de natură circumstanţială: ĭo tine ti cunoscu (Calendarul "Graĭŭ bun",35).In romîna veche: "se ultare tire,Ierusalime..."(Ps.sch.,§151)— deci, fără pe.

§89—.Prepoziţia DE ne presintă şi ea interesante,variate şi străvechi construcţii,ce-şi au originea în sintaxa latină vulgară.Acestea se pot vedea în următoarele cîteva casuri,în cari se va recunoaşte uşor de exemplu un DE comparativ,un DE partitiv etc. După fiecare cas din aromînă vom da cîte unul din

romîna veche sau modernă:

ma fricos di tuț nîs easte,
mai fricos de împărații....(Ps.sch.,§124);

nă sculăm di noaptea,
scolu-me de noaptea (Ps.sch.,§140);

vîrnu di eľi nu ascăpă,
urul de ei nu scăpă (Ps.sch.,§140);

tu ună di aeste dzîle,
întru ura de sîmbete (Ps.sch.,§140);

era ma mulțî di patrudzăți,
era mai mulți de patruzeci (Ps.sch.,§140);

ar. : oară-di-oară,
dcr.: zi-de-zi (nu şi "oră-de-oră" sau
"noapte-de-noapte" etc.).

Iată alte exemple în cari lui DE în dacoromînă îi corespunde altă prepoziție: pînă di guşe (Papahagi,Din lit.pop...,653)"pînă la gît";tradzi di ("la")'nă parte (ibid.,569);du-te,dă pîn' di ("la") muşeată (ibid.,851);di ("din causa") uscăciune mare bună-ĭ ş'grindina (ibid.,652) etc.

§90—.CONJUNCȚIA s e apare,ca şi în romîna veche, în propoziţiuni condiționale.Cîteva exemple: spune-ńĭ di si eşti Armîn—"spune-mi se Rimlénu eşti"(Ps.sch.,

§151);si nu puture tra s'lu-agĭuţ,ńiluĭa-l (în Cod. Dim.din Jahresbericht,VI,166)—"se suire în ceriu,tu eşti acie"(Ps.sch.,§151); s'fureşĭ feată,hiĺe si-ńĭ hiĭ (Basme aromîne,222/15); s'fure mortu,s'fure vĺiŭ (N.Velo,Cîntiţe juneşti,1905,67).

L E X I C

Ca şi la celelalte capitole ale graiului,şi aci vom concentra într'o singură lecţiune tot ce, ca element latin,priveşte lexicul.Ne vom resuma,aşa dar,la cîteva consideraţiuni de ordin general,din care să se poată evidenţia şi aci însemnătatea aromînei faţă de evoluţia istorică a limbei romîne.

§91—.Lexicul aromîn ne ofere suficiente elemente curente cari au circulat în romîna veche şi cari, astăzi,ori au dispărut ori sînt rare.Evident că această problemă poate fi pusă şi în sens invers,spre a arăta superioritatea dacoromînei în bogăţie şi varie-

tate Dar nu acesta e scopul acestui curs.De aceea, revenim la ce ne interesează.Vom da,deci,cîteva elemente, dintre cari cele mai multe apar în vechea romînă — şi pentru acestea a se vedea Glosarul din Ps.sch.a d.Candrea—,iar celelalte circulă şi azi în regiuni dialectale:

agru	auşŭ	stur
analtu	căsător	sugar
apătos	ĭu	tămbare
arină	neaŭă	ţilar
aúă	neaŭă	v'iptu etc.

Elementele ce nu apar în Ps.sch.pot fi urmărite în M. Gaster,Chrestomatie romînă (bunăoară v.r.tămbariu, în vol.I.21/34).Cu privire la auşŭ,relevăm forma bucovineană auşuc din strigătura:

Vornicul şi cu giuratul
Şeade-alăturea cu dracul,
Ĭar auşucii satului
Taie lemne dracului
(în Şezătoarea,XXIII(1927),6),

în care auşuc noi vedem sensul de "bătrîn".

§92—.Am văzut în celelalte trei capitole ale graiului cîte elemente străromîne s'au păstrat sub forma lor mai veche în aromînă.In ciuda atîtor înprejurări

vitrege pentru acest dialect ce de mult şi-a văzut lexicul năpădit de streinisme,aromîna cunoaşte şi azi multe cuvinte latine ce nu sínt atestate că vor fi fost cunoscute şi dacoromînei.Elementul de basă al unora din ele e curent în dacoromînă;dar în forma şi cu sensul cu care circulă în aromînă,ele nu sînt cunoscute de romîna nord-dunăreană.Pentru o mai bună urmărire a lor,vom da în dreptul fiecăreia şi etimologia:

alţare	< ALTIARE	flumin	< FLUMEN
amintare	< AUGMENTARE	hicu	< FICUM
apirire	< APERIRE	hivrire	< FEBRIRE
arniŭ	< HIBERNIVUM	kipirare	< PIPULARE
astradzire	< EX-TRAGERE	lălătoare	< LABORATORIAM
avră	< AURAM	mătricare	< MATRICARE
bărbută	< BARBUTAM	mesŭ	< MENSEM
băşeare	< BASIARE	murnu	< *MORINUM
brăţat	< BRACHIATUM	ńearcă	< NOVERCAM
căńină	< CANINAM	pănucl'e	< PANUCULAM
căprină	< CAPRINAM	purintare	< POLENTA-RE
căroare	< CALOREM	puscă	< PUSCAM
căstinĭu	< CASTANEUM	puşcl'e	< PUSTULAM
căşeare	< CASEARIAM	spesŭ	< SPISSUM
cusurin	< CONSOBRINUM	suil'eare	< *SUB-ILIARE
dimăndare	< DEMANDARE	ţeaţire	< CICEREM
fălcare	< *FALCARIAM	v'ită	< VITEM
fitalĭŭ	< FETALIUM		

S e m a n t i s m

§93—.Urmărind lexicul aromîn în comparaţie cu cel din romîna veche,vom putea constata din cînd în cînd identităţi ce azi nu mai dăinuiesc.Iată cîteva exemple:

ar.şi dcr. <u>ciumă</u> "moţ de lînă";
" " " <u>fricos</u> "ce inspiră frică";
" <u>fumeal'e</u>,dcr. <u>fămeaie</u> "familie,copii" (cf.<u>Ps. sch</u>.,236/20,154/38).

§94—.Despărţirea seculară şi totală dintre aromînă şi dacoromînă nu putea să nu producă diferenţieri de sens pentru aceleaşi cuvinte în aceste două dialecte.Amintim aci cîteva forme, după cari dăm imediat corespunzătorul dacoromîn în parantesă şi apoi sensul lor din aromînă:

<u>agiunare</u> (ajunare) "flămînzire";
<u>ascăpitare</u> (scăpătare) "înghiţire"
<u>balţu</u> (balţ) "năframă albă";
<u>dzeană</u> (geană) "colină,creştet";
<u>giug</u> (jug) "lanţ de munţi";
<u>largu</u> (larg) "departe";
<u>ngricare</u> (îngrecare) "a stărui";
<u>sicare</u> (secare) "a-i fi frig cuiva";
<u>ţară</u> (ţară) "pămînt";
<u>ţeară</u> (ceară) "lumînare" etc.

Menţionăm că pentru toate aceste forme am dat numai sensul ce nu apare în dacoromînă,întrucît o parte din ele au şi sensuri ce apar şi în dacoromînă.

§95—.Ca orice alt grai independent,ba chiar ca orice ramură a unui grai,şi aromîna îşi are caracteristici proprii.Multe elemente lexicale,comune şi dacoromînei,circulă cu sensuri variate şi necunoscute acestei din urmă.Ceva mai mult: urmărindu-le în contextul lor,în expresiunile lor,s'ar putea extrage interesante constatări de mediu biologic, geografic etc.Pentru a ne face o ideie şi în această privinţă vom releva numai şeapte cuvinte,dintre cari numai al doilea nu e cunoscut dacoromînei.

AC̆ĂŢARE:

foclu acăţă = focul începu (să ardă);
si-acăţară = se încăierară;
acăţară cărăule = ocupară posiţie;
acăţară s'da cap = începură să apară;
l'ĭ-acaţă mîna = e îndemînatec;
albile lu-acaţă = hainele albe îi stau bine;
si-acăţă di munţî = atinse munţii;
fioĭorĭ acăţaţ sîmbăta = copii concepuţi sîmbăta;
ti-acaţŭ poartă = te consider om influent;
zboarile a tale nu si-acaţă = cuvintele tale nu se realisează,nu prind —etc.

ASTĂL'ĬARE:

lu-astăl'eaĭ în cale = îl întîlnii în cale;
astăl'eară didinde = au trecut dincolo,nu se mai văd;
căl'ĭurĭ astăl'eate = drumuri ocupate;
laptile si-astăl'e = laptele s'a înbrînzit;
om astăl'eat = om supărat —etc.

CALE:

omlu a calil'eĭ = omul dreptăţei;
u băgă di cale = a îndreptat-o;a convins-o;
ţe cale si-l'ĭ da? = ce soluţie să-i dea?;
lă deadiră cale = i-au eliberat;
arucaĭ doaŭă căl'iurĭ = făcui două transporturi;
di 'nă cale = dintr'odată —etc.
(pentru ultima expresie,cf.Bibl.naţ.a Arom.,
I,pag.XVI).

DIPUNIRE:

va dipună mîne = va (vor) coborî mîne;
arîurĭle dipusiră = rîurile se unflară;
cu nărĭle dipuse = supărat(ă),supăraţi-te;
dipuse minte = se cuminţi,se aşeză —etc.

FRÎNDZIRE:

merlu s'frîndze di meare = măr supra-încărcăt;
căldura freadze = căldura a cedat;
n'ĭ-frîmşu foamea =îmi amăgii foamea;
l'ĭ-fregĭŭ inima = l-am întristat;
l'ĭ-avea frîmtă nărĭle = îl umilise;
frîndzi-te di-aŭá = piei de aci;
freadziră astînga = cîrmiră la stînga;
mi freadze cuclu = mă spurcă cucul;
frîndze apăl'ĭ di lînă = dărăceşte pale de lînă—etc.

OARĂ:

bună-vă oară = bună vreme vouă;
oară bună = ceas bun,drum bun;
na treaţe oara = ne trece timpul:
oară laie = ceas rău;
nu-l'ĭ băgară oara = nu l-au prins de veste;
lu-acăţară orile = l-apucară toanele;
orĭ-orĭ = cu toane;
di oară-oară = din cînd în cînd;
'năoară,altăoară,vĭrnăoară =odată,altădată,nici-odată —etc.

SEMNU:

semnul di oĭ = semnul de la urechea oilor;
om cu semnu = om rău;
tradze tu semnu = trage la ţintă;
băgară tu semnu = au pus rămăşeag;
s'hibă semnu = să fie de pomină;
semnu mare s'feaţe = minune mare se făcu;
'şĭ-lo semnu di păşe = îşi luă distincţie de paşe.

§96—.In afară de sensurile proprii,unele cuvinte au şi semnificaţii figurate specifice,la cari Aromînul recurge ori de cîte ori ţine să nu fie înţeles de un necunoscut present.In aromînă aumbră înseamnă ceea ce înseamnă dcr.umbră;dar,prin întrebarea: carĭ easte aumbra? vom înţelege:"cine este streinul (sosit)?"— Adj.purintu,-ă însemnează "cel ce mănîncă de dulce în zile de post";alegoric,el înseamnă "Turc": v'in Purin-

ţîlĭ.—Unui om în loc să i se zică "măgar",i se dă e-pitetul de uricl'eat.

§97—.Avem verbe cari,spre deosebire de circulaţia lor semantică în dacoromînă,apar cu înţelesuri interesante.Iată patru verbe:

dor "doresc;sufer": muma doare "mama sufere dorind";

mor "a muri": circulă şi cu sens de verb activ transitiv: Tul'ea,cîndu cîntă,l-moare cînticlu,adică "cîntă cîntecul prelung şi din ce în ce mai pierdut";

ntunicare,vb.impersonal "a se întuneca".Circulă nu ca verb reflexiv.Alături de apiră, iată cum apare el în ghicitoarea "brumei" (cf.P. Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,355):

Nu ntunică,apiri;
Apiri,nu ntunică—

adică: a apărut pe jos înainte de a se face noapte şi a durat pînă ce s'a făcut ziuă; a apucat-o ziua,dar a apărut înainte de a înopta.

pot (puteare):circulă şi cu sensul din latina clasică pe care îl avea deponentul POTIOR,POTITUS SUM,POTIRI: Armînlu l'ĭ-u putu a Grecluĭ "Aromînul a învins pe Grec".

L o c u ţ i u n i

§98—.Incheind şi acest capitol şi în directă legătură cu ce s'a expus din lexic pînă acum,vom releva în ordine alfabetică nouă elemente cari,în aromînă,dau naştere unor expresiuni,unor locuţiuni interesante,cari,şi ele,ne pot desvălui trăsături din mediul entităţei aromîne:

a r u m i g a r e : li-aroamigă a noastre aumbra? = cel de faţă cunoaşte graiul nostru?;

b u r i c : l'ĭ-fudzi buriclu = se îngrozi (atît de mult,încît buricul,micindu-se,s'a retras în interior);

c ă r i n t e : "dintele canin": lă poartă cărinte = le poartă ură răzbunătoare;

d i p i n a r e : va u deapinĭ pita toată?=o vei mînca-o toată plăcinta?;

ĭ a r b ă : Greţĭl'i nu-aŭ ĭarbă di ţîneare=Grecii nu au curaj;

m î n e a r "amnar": vîr nu ti da di mînear= nimeni nu te ia în consideraţie;

s c ă r m i n a r e :scarmină-le di-aŭa= şterge-o de aci,fugi;

s î n d z e : vrem s'nă lom sîndzile= vrem să ne răzbunăm;

t ă m b a r e "sarică": ĭu u-arcaşĭ tămbarea?= unde ai poposit?—etc.(pentru alte locuţiuni,cf.şi Bibl.naţ...,I,p.IX şi XV şi II,p.XVII-XVIII).

CONCLUSIUNI CU PRIVIRE LA
G r a i

§99—.Cuprinzînd retrospectiv întregul material expus pînă aci,credem că pentru orice minte —filologică,istorică etc.—se desprinde clar că:

1. din adîncile în spaţiu şi învingătoarele în timp rădăcini de latină vulgară (plus cele autohtone) a răsărit un singur trunchiu de limbă romînă atît pentru populaţia romînească balcano-carpatină cît şi pentru cea sud-vest-balcanică;

2. cu timpul, din acest trunchiu s'au născut două ramuri mari, dar totuşi inegale: pe de o parte ramura balcano-carpatină (călare pe Dunăre)—adică dacoromîna de azi—, pe de alta, cea sud-vest-balcanică — adică aromîna de azi;

3. aromîna e una şi aceeaşi limbă, acelaşi grai cu dacoromîna din toate punctele de vedere în ceea ce priveşte elementul latin, cu singura deosebire că aromîna s'a oprit la o fasă mai veche a evoluţiei istorice prin care a trecut dacoromîna. Şi tocmai în această deosebire residă marea importanţă a dialectului aromîn.

§100—. Ilustrarea acestor trei conclusii s'a evidenţiat suficient pînă acum. Totuşi, o revenire de punere la punct asupra celor patru capitole cu cîte

un singur fapt nu ne va fi chiar inutilă.De menţionat numai că toate aceste patru fapte de mai jos aparţin exclusiv Romaniei orientale,adică dacoromînei şi aromînei: ele nu apar în nici una din toate celelalte limbi romanice.

1.FONETICĂ: întunecarea lui A în ă sau î (Rumîn, casă),sau trecerea lui -L- intervocalic la r (soare);

2.MORFOLOGIE: post-punerea articolului (ursul, cheatra;muntile,oaia);

3.SINTAXĂ: post-punerea verbală a pronumelui personal enclitic,cu rol de posesiv (bună-vă oară);

4.LEXIC:

*AGNELLIOLUS	> mil'ior	, mior
*CUCULLIUS	> cucul'iŭ	, cucuiu
*FRAGMENTARE	> frimintare	, frămîntare
*LAESIONARE	> lişinare	, leşinare
LIBERTARE	> l'irtare	, iertare
MAS,MAREM	> mare	, mare.

In faţa unor asemenea dovezi,ne întrebăm: ce altă interpretare li s'ar putea da decît aceea că ele

arată oricui perfecta unitate linguistică dintre aromînă şi dacoromînă?

*

* *

§101—.S'a putut constata din ce s'a expus că între exemplele date unele aparţin aspectului cult al graiului.De altmintreli,încă de la început am menţionat că atît graiul cît şi folklorul vor fi studiate sub aspectele lor populare şi culte (cf.pag.7).Iată,însă,că naşte întrebarea: oare,aspectul graiului cult să fie diferenţiat de cel popular? Nuanţe de diferenţiere e imposibil să nu fie.Dar,dacă am avea în vedere consideraţiuni ca acelea pe cari le-am schiţat în Bibl. naţ. a Arom.,II,pag.V-VI,am vedea că aceste două aspecte se confundă în totul.Drept ilustrare a acestei realităţi, vom reproduce două bucăţi: una,în prosă, aparţinînd graiului popular; alta,în versuri,aparţinînd graiului din literatura cultă, şi anume o poesie de M.Beza.

TRĂ ŢE NU PUTRIDZAŞTE BROASCA

'Nă dzuŭă Stă-Măria eara multu cărtită nu ştiŭ di

ţe dor. Şi,ca cum şidea ningă uşea sculĭolui,ĭu nviţa şi luţitlu a l'eĭ Hristo,treaţe 'nă broască şi u veade. Stă-Măria ţînea 'n mînă un culac,ţe lu-avea adusă tră hil'i-su.Cît andzări că v'ine broasca,ţe mintui nîsă? "Ia s'videm,şti v'eaţa tută că hil'i-n'iu Hristolu easte cama bunlu ficĭor di pri lume?"

Ahît nîsă şi l'ĭ-da culaclu a broascăl'eĭ şi l'ĭ-dzîţe s'intră tu scul'io şi si-l da a cama muşeatluĭ ficĭor ţe va s'veadă.Aclo nviţa şi hil'ĭlu a broascăl'eĭ.

Cum intră nîsă nauntru,după ţe mutri 'nă oară diavarligaluĭ la tuţ ficĭorĭl'i,l'ĭ-anpăru că nu-ĭ vîrnu ma muşeat di brusconĭlu a l'eĭ şi,trăgîndaluĭ-si, trăgînda,agĭumse pînă la nîs şi l'ĭ-lu deade.

Stă-Măria,cum vidzu aestă faptă,'şĭ-agărşi dorlu şi,cu arîslu pri budză,dzîse:"nu maşĭ că nu-n'ĭ anpare arăŭ că nu-l deade a hil'i-n'iuĭ,ma n'ĭ-anpare ghine di ţe ved: cît urît s'hibă un ficĭor,trî mî-sa ţe 'şĭlu-are easte soare".

Atumţea Stă-Măria s'turnă di u vluisi şı l'ĭ-dzîse: "ĭarba ţea cama muşeata ş'ma curata s'hibă păşunea a ta şi oslu vîrnăoară s'nu-ţ putridzască,că feaţişĭ Stă-Măria si-arîdă şi dorlu si 'şĭ-agărşească"(P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,769-770).

LA TĂRUŞTE

Doĭ picurarĭ aveagl'e
Sun negurĭ di brumar
Tăruştea lor,ĭu vimtul
Pitrunde ca 'n ţilar.

Ş'ma tac.Di oar -oară
Cu jeale cîn'ĭl'i-angană.
Tac şi-oĭle.Corghi-azboară
Şi ntunică pri dzeană.

Ţe nod în cheptu l'ĭ-ţîne?
...—"Fărtate",greaşte unlu,
"Va s'tradzem cale mîne!"

Şi-alantu l'ĭ-dzîţe:—"Ştiŭ...
Ma nu va li-află bunlu'
Cupiĭle tu arniŭ!..."
(Antologie aromănească,213).

A stărui asupra perfectei identităţi dintre graiul popular şi cel din literatura cultă,înseamnă a nu vedea însăşi realitatea.De aceea,pentru a încheia întregul capitol al graiului,să ne amintim pentru o clipă şi de

§102—.PSIHOLOGIA AROMÎNEI. Mai ales la capitolul lexicului,s'a putut vedea că şi graiul aromîn ne desvăluie trăsături psihice proprii populaţiei ce-l vorbeşte.Psihologia unui grai se poate urmări pe diferite căi şi din variate puncte de vedere.Psihologie residă în oricare din cele patru capitole ale unui grai.Pînă şi sunetele au fărîmele lor de psihologie.Dar,neputînd depăşi cadrul de schiţări al acestui curs,să ne mulţumim cu lectura a două texte în versuri: primul e un cîntec popular inédit,al doilea îl formează cele două strofe mijlocii dintr'o poesie a lui G.Ceară,publicată în Antologie aromănească,248-249.

Bate cuclu ş'pul'i tuţ,
Fug Armîn'il'i 'nsus tu munţ,
Un-spri-un — ti l'ea haraŭa,
L'i-zilipsesc tută dun'eaŭa.
Deade ĭarba cu lilice,
Es fumel'ile susu 'n Zmixe.
Deade ĭarba ş'tindilina,
Es fumel'ile Sămărina.
Muşeaţ munţ îşĭ pascu oĭle,
Es fumel'ĭle Pirivole.
Loclu-arnĭuzeaşte canelă,
Es fumel'ile 'nsus,la-Avdelă.
Deade ĭarba,ştirigoan'ea,
Gĭoacă ml'erĭle la Buboan'ea.

Observaţiuni. In acest text e vorba de urcarea Aromînilor primăvara în satele din munţii lor.—Cuvinte necunoscute şi sensul lor: arnĭuzeaşte "miroase",canelă "scorţişoară",dun'eaŭa "lumea",haraŭa "bucuria",lilice "flori",tindilina "sunătoarea",zilipseaşte "jinduieşte".

O laĭ gĭone picurar,
Di cînd n'earseşĭ calea-ambar
S'lîndzidzîră laĭle oĭ,
Că nu-ĭ vîrnu dînăpoĭ.
Putridzî şi-a tăŭ cutar,
Gĭone picurar!
Plîngu fadzĭl'i şi fîntîn'ile,
S'deapiră,s'dirină chin'ĭl'i,
Gĭone picurar!

O laĭ gĭone picurar,
Di cînd n'earsişĭ calea-ambar
S'lîndzidzîră n'ealile,
N'ealile ca stealile,
Că nu pot tra s'li-angan ĭar,
Gĭone picurar!
Şi va s'cheară laĭle n'eale!
N'ilă nu-aĭ,gĭone di eale,
Gĭone picurar?

Dacă nu la altceva,să ne oprim sau măcar să ne gîndim la tot ce ar privi musicalitatea,şi încă am putea desprinde ceva din psihologia aromînei din aceste texte.

Incheiem această rapidă filmare a problemelor de grai menţionate cu următoarele două note.

1.Conform celor stabilite la începutul acestui capitol (pag.52),am urmărit numai elementul latin,fără a recurge nici măcar la cel autuhton sau la cele streine dar străvechi,deşi unele din acestea ar fi putut aduce şi ele oarecari precisări — cf.ar.<u>bască</u> "întreaga lînă tunsă de pe o oaie" şi v.r.<u>bască</u> "lînă"(<u>Ps.sch</u>.,140/14); sau adj.ar.<u>lăĭeţŭ</u>,<u>lăĭaţă</u> "om ne-

gru,rău-făcător,ursuz,om laĭŭ" şi sb.lăĭaţă "negreaţă, faptă rea,nelegiuire",faţă de dcr.lăieţ "Ţigan"care ar putea fi sl. l a j a "haită de cîni",ori un derivat din laĭŭ "negru" —etc.Dar,chiar atari simple semnalări ar fi depăşit cu mult cadrul acestui capitol.Incheindu-l,trecem la a doua.

2.Chiar textele de literatură populară şi cultă ce le-am reprodus pînă aci,ca şi cele ce vor urma, conţin material fonetic,morfologic,sintactic etc.ce ar fi putut amplifica mult tot ce s'a relevat pînă aci.Cîteva exemple,luate numai din anecdota Gumarlu a limnarluĭ, dată la sub-capitolul folkloric CREAŢIA LITERARĂ CULTĂ. Chiar în strofa a patra apare forma sumarlu (pentru şămarlu)—ceea ce ne duce la ce s'a spus sub §6 şi §22.—In strofa a 16-a:Dumnidzălu 'şĭ-si năĭreaşte — construcţie sintactică ce ne duce la ce s'a menţionat sub §81.Ş.a.m.d.—E,credem,inutil a mai aminti motivele pentru cari concentrăm atît de mult această schiţare de sintesă.

F O L K L O R

Intrucît după acest capitol va urma cel de e t - n o g r a f i e şi întrucît şi astăzi încă e discuţie în jurul acestor două discipline, o precisare cît de sumară se impune.

Discuţia ivită şi care încă nu e soluţionată ca problemă,e,în cîteva cuvinte,următoarea:

1. unii susţin că aceşti doi termeni trebuie să represinte două discipline,cu un criteriu bine conturat în ceea ce priveşte domeniul lor de cercetări şi studii;

2. alţii înglobează f o l k l o r u l în e t - n o g r a f i e ,făcînd din el o anexă a acestei din urmă,sau,ceva mai mult,îl ignorează totalmente,totul fiind subsumat etnografiei —lucru ce apare,în sens invers,şi la folklorişti.

Din această enunţare a discuţiei, logica impune

sau,mai bine zis,ar urma să impună,dacă faptele nu s'ar opune,una din următoarele două soluţii:

a—ori menţinem distincţi aceşti doi termeni, urmînd ca fiecare să represinte cîte o disciplină;

b—ori prin amîndoi aceşti termeni să înţelegem una şi aceeaşi disciplină de cercetări şi studii şi, în casul acesta,va trebui să optăm pentru unul din aceşti doi din ei.

Să ne lămurim.După cunoştinţele noastre,nici o disciplină nu e representată prin doi termeni diferiţi.In consecinţă, f i l o l o g i a ,bunăoară, nu poate fi niciodată confundată,nici ca terminologie nici ca domeniu de cercetări şi studii,cu l i n g u i s t i c a sau cu d i a l e c t o l o g i a , fiecare din ele avînd —în ciuda afinităţilor lor profunde —criterii bine conturate.Dacă toţi aceşti termeni ar fi representat una şi aceeaşi ştiinţă, de sigur că pentru ea,în cele din urmă,s'ar fi admis numai unul din ei.Dar,din moment ce ei există,e semnul, dovada vie că avem a face cu trei discipline.Dacă do-

meniul şi disciplina folklorică se identifică cu domeniul şi disciplina etnografică,atunci se impune folosirea unuia din cei doi termeni,dar a unuia singur.A admite,însă,circulaţia în terminologia ştiinţifică a cuvîntului f o l k l o r , ca fiind o anexă sau capitol al etnografiei,fără să vrem ne întrebăm: în această ultimă ipotesă,de ce n'am răsturnă rolurile, pentruca e t n o g r a f i a să fie o anexă sau capitol al folklorului?

Să precisăm.Abstracţie făcînd de - g r a f i e şi de - l o r e ,cuvîntul englesesc f o l k - (germ. V o l k) e lat.VULGUS,în timp ce e t n o - e grecescul ETHNOS.Dar ETHNOS însemnează tocmai ce însemnează şi VULGUS—şi invers:VULGUS=ETHNOS (cf.Images d'ethnographie roumaine,I,3).Prin urmare,sub raportul sensului etimologic,dacă am avea dreptul să subsumăm folklorul etnografiei,vom avea cel puţin tot atîta drept ca să subsumăm folklorului etnografia.De aceea,de cît să le subsumăm într'un sens sau altul,mai logic ar fi să renunţăm la unul din aceşti doi termeni. Şi,ca să

facem plăcerea "etnografilor",ar urma ca să excomunicăm termenul de "folklor".

Dar aşa ceva nu s'ar putea întîmpla.Amîndoi aceşti termeni au o vechime în cercetările de pînă acum. In decursul vremurilor,"folklorul"—fiindcă lui i se dispută independenţa existenţei sale— a conturat din ce în ce mai mult un criteriu al lui,a delimitat în general un domeniu propriu de cercetări.Din totalitatea manifestărilor sale ca disciplină a parte,a ajuns ca în sarcina lui să cadă tot ce constituie în general abstractul,fluidul spiritual al unui popor,adică tot ce se percepe pe calea auzului.Cum însă manifestările unui popor nu se reduc numai la ce e spiritual fluid,ci extrem de multe şi variate iau formă sau forme concrete,ce se pot percepe pe calea văzului şi a pipăitului,—toate aceste manifestări,deşi aparţin aceluiaşi VULGUS sau ETHNOS,căruia aparţin şi cele fluid-spirituale,ar urma să cadă în sarcina unei alte discipline,care ar fi —de fapt şi este—e t n o - g r a f i a .Vom avea,astfel,două discipline oarecum

bine conturate,fără a fi nevoie să recurgem la remorcări între ele —aşa,bunăoară,cum a încercat să soluţioneze problema d.Romul Vuia în recentul studiu al d-sale Etnografie,etnologie,folklor (definiţia şi domeniul),1930.

Din ultimele precisări,reiese pentru noi că trebuie să facem o distincţie —ca ştiinţă— între ce e spiritual şi ce e concret.Iată,însă,că chiar Facultatea noastră are pe tărîmul acestor studii un prea cunoscut representant —pe d.S.Mehedinţi. Intr'o recentă lucrare,d.Mehedinţi consideră civilisaţia şi cultura ca fiind două "coordonate etnografice"—ceea ce se poate constata chiar din titlul lucrărei care e: Coordonate etnografice:civilisaţia şi cultura. Conform celor formulate mai sus,cultura e ceva spiritual,în timp ce civilisaţia e ceva concret. E drept că amîndouă sînt "coordonate".Dar de ce autorul le-a denumit "etnografice" şi nu "folklorice"? De sigur pentrucă d.Mehedinţi subsumă etnografiei totul: şi manifestările spirituale fluide,şi cele concrete — fapt

ce reiese şi din alte lucrări ale d-sale,cum ar fi bunăoară,<u>Caracterisarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale,</u>1920 etc. Dacă am atribui etnografiei şi tot ce pînă acum a fost şi e al folklorului,atunci ce ar mai rămînea pentru folklor? Iată, d. Vuia,la pag.44-45 ale lucrărei d-sale,precisează că aparţin etnografiei <u>tot ce e poesie populară</u>,"ghicitori, frînturi de limbă,...proverbe,locuţiuni,porecle". Va să zică,ia încă şi din ce e al filologiei.Apoi,admiţînd că dreptatea e de partea d-lor în ciuda faptelor închegate de un întreg trecut,eu unul nu aşi şti cum să desleg cel puţin problema existenţei f o l k l o - r u l u i la Facultatea noastă,şi încă la două catedre.Iar dacă am deslega-o,am vrea să ştim —implicit— ce anume îi rămîne folklorului de cercetat şi studiat.Ori ne oprim la o hotărîre de a nu folosi decît unul din cei doi termeni,ori trebuie să ne impunem cuvenitul discernămînt între domeniile acestor două discipline. Dar am vrea să ştim răspicat argumentată una din aceste soluţii. Şi dacă ar fi să ne

oprim la prima soluţie,atunci consecvenţa logicei va trebui să impună şi altceva. Şi anume.

Se ştie că există un alt termen, ce represintă o disciplină cel puţin tot aşa de înrudită cu etnografia,cu singura deosebire că —etimologiceşte vorbind—ea are un cerc de activitate mai restrîns.E d e m o - g r a f i a (şi d e m o l o g i a).In greacă dimos (demos) înseamnează "comună,municipiu";e,deci,o parte din ETHNOS. Ceva mai mult: există s o c i o l o g i a care —iarăşi etimologiceşte vorbind— e sau trebuie să fie disciplina care se ocupă cu ce e al societăţei (s o c i u s) în sens abstract,doctrinar,fără,deci, a se ocupa de tot ce ar cădea în sarcina unei s o - c i o g r a f i i .Dar şi s o c i u s e o parte din VULGUS = ETHNOS. Aşa fiind,dacă,în faţa etnografiei, folklorul e condamnat să dispară,ne-am aştepta cam la acelaşi lucru şi cu ultimele două discipline. S'ar obiecta —şi cu drept cuvînt— că aceste două discipline sînt pentru etnografie ceea ce este filologia şi dialectologia faţă de linguistică.In casul acesta

—cel puţin etimologiceşte—,sociologia ar trebui să fie o subdivisiune a folklorului,avînd a face cu VULGUS şi SOCIUS. Iată,deci,cum şi pe această cale folklorul e pus pe aceeaşi treaptă cu etnografia.Şi iar ne întrebăm: în ipotesa că amîndouă aceste domenii şi discipline se suprapun,şi deci trebuie să ne oprim la unul din cei doi termeni,nu cumva e ceva de simpatie care contribuie ca să fie preferat termenul de "etnografie"?

Dar,să trecem peste această dialectică şi,conform convingerilor noastre,să încercăm un pas mai înainte. Am văzut că d.Mehedinţi consideră —repetăm,pe drept— coordonate cultura şi civilisaţia.Aşa fiind,încălcările între folklor şi etnografie se impun. Bunăoară, într'un aspect de magie (farmec,descîntec etc.)avem a face şi cu folklor —pentrucă apare ceva ce e al culturei,adică tot ce spune cel ce practică magia — şi cu etnografie —pentrucă descîntătorul operează, recurgînd la anumite obiecte şi unelte,deci operaţia lui se poate fotografia,cinematografia sau desena.

Să mergem mai departe. Ghicitoarea,de exemplu,e un element folkloric sau etnografic? E folkloric pentrucă e ceva care aparţine literaturei populare; dar poate fi şi etnografic,dacă conţine ce e al concretului.Iată un exemplu luat din dacoromînă:

Un mort între doi vii trecea printr'un viu între doi morţi.Şi zice viul dintre cei doi morţi către mortul dintre cei doi vii:"nu te vîrî aşa avan,că dacă s'or da viii la vii,rămîn numai morţii" (Leca Morariu,Cimilituri (în Biblioteca "Făt-frumos",n-rul 1), 1930,pag.42-43.

Deci,în afară de ce e al literaturei,aci se reliefează şi concretul în„proţapul dintre cei doi boi şi rîul dintre cele două ţărmuri".

Pentru a încheia şi această parenteză ce,de fapt, se impunea,să răspundem şi întrebărei: ce justificare s'ar putea da faptului ca filologia —respectiv dialectologia—să păşească în domeniul folklorului şi al etnografiei? Evident,întrebarea şi-ar avea rostul ei dacă filologia ar căuta să-şi remorcheze aceste discipline —ceea ce nu e casul. Dar,în basa legăturilor dintre ele,mai ales că manifestări etnografice,

ca şi cele folklorice,se exteriorisează şi prin grai, încercarea aceasta a cercetătorului de grai nu e o imixtiune.Şi ca să se înţeleagă şi mai bine acest lucru,mai ales raporturile dintre filologie şi etnografie,reproduc fără comentarii următoarele rînduri din aceeaşi lucrare a d.Mehedinţi (Coordonate...):

"Cînd s'a născut graiul?...Vrînd,nevrînd, etnograful şi etnologul trebuie să se oprească şi în faţa acestei probleme,care altădată se părea reservată psihologiei şi filologiei"(pag.36-37)....".Limba,aşa dar, nu e un fapt fisic şi fisiologic,ci este şi un fapt psihologic şi etnografic în cel mai plin înţeles al cuvîntului"(pag.45).

Măcar aceste cuvinte credem că permit filologiei să treacă şi ea în ce e al folklorului şi etnografiei.

*
* *

In limita posibilităţilor,vom încerca să aplicăm şi aci acelaşi criteriu pe care l-am urmărit şi pentru g r a i —cf.pag.52. Dar,în materie de folklor, vom vedea că —fie din causa elasticităţei sale, fie din causa stadiului în care se află studiile respective—nu vom putea păşi cu siguranţa ce ne însoţeşte

în studii de grai.

In consecință,ne întrebăm: putem dovedi noi originea latină —căci de elementul latin ne ocupăm— a elementelor folklorice,așa cum am procedat cu privire la grai? Pentru multe probleme răspunsul va fi negativ.Se înțelege,însă,că vom avea și elemente a căror origine latină va fi indiscutabilă,așa că și ele vor putea documenta,alături de limbă,tot ce ne-ar putea interesa.Corespunzător dcr.văduv,-ă,în aromînă avem veduŭ,veduŭă.In slavă apare vьdova "văduvă".Nimic nu ne poate,totuși,îndepărta de lat.VIDUUS. Aromînul are următoarea credință:"la coada lupului atîrnă un păr mic ce-l poți ușor recunoaște,fiindcă se deosebește de ceilalți peri;el are puterea ca,dacă-l porți cu tine,să-ți atragă iubirea oricărei femei asupra căreia îți vei arunca privirea.Părul acela,dacă vrei să-l capeți,trebuie,înainte de a înpușca în lup, să spui:"ține-ț perlu,lupe!",căci altmintreli îl aruncă îndată ce este înpușcat și nu-l poți găsi" (P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,299-300).Chiar dacă această

credinţă şugubeaţă ar avea-o şi alte popoare,originea ei latină nu poate fi pusă la îndoială de vreme ce ea e dată şi pentru poporul roman de către Plinius:

"Quin et caudae hujus animalis [lupi] creditur vulgo inesse amatorium virus exiguo in villo;eumque,quum capiatur,abjici.Nec idem pellere,nisi viventi direptum"
(Historia naturalis,VIII,34).

Mai delicată e a doua întrebare: se poate dovedi pe cale folklorică unitatea etnică dintre Aromîni şi Dacoromîni?

In privinţa aceasta,rămînem cu mult în urma graiului.In materie de folklor precauţia trebuie să fie chiar excesivă,întrucît mînuirea unui atare material ne scapă cu cea mai mare uşurinţă,în tocmai ca şi argintul viu între degete,cînd e strîns în palmă.E drept că vom găsi multe elemente aproape identice în folklorul aromîn şi cel dacoromîn —şi dintre acestea vom releva cîteva—,dar ele nu pot fi precis concludente. Cîteva exemple.

1.Ghicitoarea C o c o ş u l u i la Aromîni e formulată astfel (Din lit.pop....,368):

La cicĭoare-arîşcl̓itoare,
Dînîpoĭ poartă cusoare,
Pri cap cheaptine îşĭ are.

La Dacoromîni apare aproape identică (A.Gorovei, Cimilituri,93):

La cap pieptene,
La mijloc pepene,
La coadă secere,
La picioare răşchitoare.

2.E cunoscută apariţia şi intervenţia Fecioarei Maria în descîntecele dacoromîne.Făcînd abstracţie de închegarea laconică a oricărui motiv în literatura aromînă,iată S-ta Marie în rol identic şi în descîntecele aromîne (Din lit.pop....,249-250):

Chinsi (porni) Aĭu-Ianĭ şi Aĭ-Tanasĭ,
Cu tăpoarile,
Cu cusoarile,
S'tal'e gĭuneapin̓ĭ ş'chin̓ĭ,
Sturlu a Hristoluĭ si-adară
Și poarta a li Stă-Mărie.
Și s'tăl'eară,si spînticară,
Și zghilea (ţipau) şi plîndzea,
Că munţîl̓ĭ si nvirinară,
Apile si nhiurară
S'păduril̓e s'cutrimurară.
Avdzî luţita Stă-Mărie
Și-u deade alaga v'ie (fugi iute)
Și lî dzîse:
"Nu plîndziţ,ficĭorĭ muşeaţ,
Ma alaga acasă s'vă u daţ,

Perĭ dın cap-vă s'vă tăl'eaţ,
Tru untulemnu si-l'ĭ mul'eaţ
Şi dorlu va s'neacă
Şi va s'treacă.

3.Dar aceste apropieri sau,cum sînt casurile de faţă,aceste identităţi devin uneori şi mai interesante, cu mult mai ispititoare cu privire la amintita unitate etnică.Iată,de pildă,un joc dialogat din folklorul dacoromîn,aparţinînd jud.Argeş (din Ion Creangă,V (1912), 184):

—Mănuşiţă frîntă,cine mi te-a frînt?
—Neagu Peagu cu toiagu.
—Toiagul unde este?
—L-a ars focul.
—Focul unde este?
—L-a stins ploaia.
—Ploaia unde este?
—Au băut-o boii.
—Boii unde sînt?
—Pe valea cu escii,unde au mîncat lupii porcii.

Folklorul aromîn ne ofere identic acelaşi joc, pe care,copil fiind,l-am jucat şi eu.Urmărindu-l,vom vedea oglindindu-se în el pe cel dacoromîn.Iată-l (după P.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,30):

—Mi lo foamea.
—Te s'mîcăm?
—'Nă pită di uscate.
—Cu ţe va u cuţem?

—Cu parlu aţel strîmbul.
—Parlu aţel strîmbul ĭu easti-l?
—Lu-arse foclu.
—Foclu aţel ĭu easti-l?
—Lu-asteasе ploaĭa.
—Ploaĭa aţea ĭu easti-u?
—U biură boľi.
—Boľi aţeľĭ ĭu suntu-ľĭ?
—Fac agru.
—Agrul aţel ĭu easti-l?
—L-mîcară puľi.
—Puľi aţeľĭ ĭu suntu-ľĭ?
—Tu căcĭuŭa-a preftuluĭ.....

In stadiul actual în care se găsesc studiile folklorice, cărora le lipseşte disciplina de precisare pe care o au studiile filologice,şi avînd în vedere elasticitatea materialului folkloric,momentan e prudent ca să relevăm asemenea identităţi aromîno-dacoromîne, însoţindu-le cu temeinice probabilităţi în sensul unităţei etnice de care a fost vorba.Resumîndu-ne,aşa dar,la semnalarea acestor simple fapte drept cărări de orientare,să trecem mai departe,pentru a releva cîteva

ASPECTE FOLKLORICE

cari vor fi luate numai din p o e s i a p o p u -

l a r ă —timpul nepermiţîndu-ne a ne opri mai mult asupra folklorului.

Schiţarea poesiei populare aromîne în trăsăturile ei generale am făcut-o cu altă ocasie —cf.Folklor romîn comparat,176-236.Cele ce vor urma vor fi cîteva note în plus la schiţarea aci menţionată.

Amintind că Aromînul zice,cu privire la genesa creaţiunei poetice populare: c î n t i c l u n u - a r e d o m n u (Din lit.pop...,822),adică "poesia sau cîntecul nu are stăpîn",şi cercetîndu-i apoi întreaga lui poesie populară —lirică şi epică—, vom putea cunoaşte ce e specific sufletului său.Specificul sufletesc al unui popor residă,în adevăr, masiv şi bine conturat în folklorul său,dar nu în toate aspectele acestui folklor.Cercetînd,bunăoară,o superstiţie sau credinţă,nu vom putea extrage aproape nimic din ea cu privire la sufletul acelui popor, pentrucă acea superstiţie apare sau poate apărea identică la multe popoare —înrudite sau chiar cu totul streine şi necunoscute.Intr'un cîntec,însă, circulă

propriul său suflet care l-a creat.Acest cîntec îi aparţine exclusiv şi nu trece frontiere de popoare streine decît în măsura în care purtătorul său originar se aşează între popoare streine.In doina dacoromînă nu se poate oglindi nici un alt suflet decît cel dacoromîn,pentrucă de acesta e creeată şi numai lui îi place,numai pe el îl hrăneşte.Iată de ce acordăm atîta precădere,atîta însemnătate poesiei populare.

Am văzut în Introducerea acestui curs că pînă mai ieri viaţa aromînă se caracterisa printr'un profund şi pitoresc patriarhalism.Din el nu puteau răsări decît flori de cele mai curate moravuri,de cel mai curat suflet.Acest suflet pulsează din însăşi poesia populară,din fondul ei ca şi —parţial— din forma ei (cf.§102 din capitolul graiului).Pentru a ne face o ideie şi în această privinţă,să reproducem numai două texte,două cîntece populare,din cari să vedem cum apare,bunăoară,castitatea la si.

Iată primul,în care e vorba de un sărut ascuns ce a devenit cîntec în sat,pentrucă l-a văzut Aurora,

care l-a comunicat pasărilor cîntătoare,de la cari a aflat tot satul:

—Lea feată,lea mușeată,
Cîndu ńi-te-am băşeată
Di cîntic nă sculară
Şi l-cîntă ntreaga hoară?
—Aĭerĭ-seară,laĭ gĭone,
Aĭerĭ-seară,laĭ bune.
—Aĭerĭ-seară 'şĭ-era noapte,
Di nu-avea carĭ s'nă veadă.
—Laĭ gĭone,tivichele,
Nă vidzu hărγia.
Hărγia-aspuse-a puĺilor
Şi puĺi nă cîntară
Di si-avdzî şi 'n hoară,
Că ńica 'şĭ-u băşeară.
(Din lit.pop..,863).

Al doilea text ce urmează cuprinde următoarele: flăcăul,neţinîndu-şi cuvîntul dat,prilejuieşte revolta naturei înconjurătoare.L-am cules în munţii sudici ai Albaniei în vara anului 1927 de la Fărşeroţii oieri.Il reproduc în graiul lor,dînd apoi transpunerea lui în limba literară:

—"Aĭ,feată,s'ńidzem tu munte,
Aĭde doĺi".
—"Nu v'in,gĭone,că ńĭ-u frică,
Singurĭ doĺi".
—"Aĭ s'ńidzemu,o moĭ feată,
Nu-aĭ frică că him noĭ doĺi.
Ţî bagu chifile munţăĺĭ,

Tufechea s'u-avem tu mese,
Coarδa căpităn'lŭ băgăm,
Căn'l'i s'veaghe sus pi cheatră,
Calu cu şaŭa pi năs".
N'eadză-noapte zboru cade.
Calu căţă s'arujască,
Tuţă căn'l'i ca s'alatră,
Coarδa căţă s's'aruşuţă,
Tufechea tu munţ s'amină,
Munţăl'ĭ căţară s'aură,
Rămănimea tută s'avdă.

In transpunere:

—"Hai,fată,să mergem la munte,
Hai amîndoi".
—"Nu vin,mîndre,că mi-i frică,
Singuri amîndoi".
—"Hai să mergem,hei fată,
Nu ai frică că sîntem noi doi.
Iţi pun garanţie munţii,
Puşca să o avem la mijloc (între noi),
Sabia o punem căpătîi,
Cînii să vegheze sus pe piatră,
Calul cu şeaua pe dînsul".
Miază-noaptea cuvîntul cade.
Calul începe să nechezească,
Toţi cînii ca să latre,
Sabia începu să se învîrtească,
Puşca să detune 'n munţi,
Munţii începură să urle,
Romînimea toată să audă.

In ceea ce priveşte interpretarea acestui extrem de interesant cîntec,cf.Originea Mulovişteniłor şi Gopeşenilor...,unde am dat şi o altă variantă (textul I). O altă variantă e şi în P.Papahagi,Din lit.pop.a Aro-

mînilor,831-832.

Timpul nu ne permite a stărui cu explicări sau a releva alte aspecte.De aceea va trebui să ne oprim o clipă şi asupra formei —ca r i t m şi r i m ă — sub care se presintă poesia populară aromînă

In acelaşi curs de Folklor romîn comparat am relevat aceste două probleme (cf.pag.205,207,212 etc.). Ca o revenire asupra lor,vom mai reproduce aci alte două texte —unul pentru ritm şi altul pentru rimă.Le vom reproduce pentru a evidenţia că,în trecut, şi la Aromîni ritmul era trohaic în versuri de 7 alternînd cu cele de 8 silabe şi că rima era respectată—spre deosebire de multe alte poesii unde ele nu apar. Reproducîndu-le,nu ne vom opri cu nici o interpretare asupra fondului.

Pentru ritm (Din lit.pop...,854):

Namisa di doĭ laĭ munţî,
Nplińĭ di arburĭ fîră frundzî,
Sunt şi doaŭă fîntîneale—
Fîră apă sun şi eale.
Angăneaşte-un laĭ gĭuneale,
Un gĭuneale vătămat,
Vătămat şi agudit,

Agudit şi lăvuit.
Şĭ-un laĭ puľiŭ lu-aţea varliga,
Avarliga,di-avarliga.
—Laĭ şain,laĭ puľiŭ marat,
Tutu truplu si-ńĭ lu mîţĭ,
Caplu ş'inima s'ńĭ-alaşĭ,
Ş'mîna-andreapta si ńĭ-u-alaşĭ:
Inima s'ńĭ-u-alaşĭ si bată,
C'am si scriŭ la laĭa dadă,
Laĭa dadă ţe mi-aşteaptă.

Pentru rimă (ibid.,894):

Tine puľiŭ asburător
Pi tu vimtu ş'pit nior,
Du-te-acasă tu ubor,
La-a mea dadă şi la sor,
Ca s'ńi plîngă că va s'mor.
Şi la nveasta mea ţea bună
Iste sboare s'nu-ľĭ li-aspună.
. . . .

Prin reproducerea acestor două texte socotim cunoscută şi forma poesiei populare.

Vom recunoaşte dreptatea unei eventuale observaţiuni că am relevat prea puţin din ce e al folklorului. Intrucît,însă,asemenea probleme pot fi uşor urmărite în lucrări ca Basme aromîne şi,mai ales, în Din literatura populară a Aromînilor de Per.Papahagi, şi întrucît din cele trei lecţiuni ce ne mai rămîn ultimele două trebuie consacrate e t n o g r a f i -

e i şi unui ansamblu de încheiere a cursului,credem că e util să cunoaştem sufletul aromîn şi din manifestările de literatură cultă.

Ne-am făcut apărător al f o l k l o r u l u i în contra tendinţei ca el să fie subsumat etnografiei. Dar am greşi dacă am considera literatura cultă ca fiind eminamente ceva de folklor.Dar,pentru motive ce vor fi schiţate mai jos,şi întrucît am menţionat din timp că în capitolul folklorului vom urmări şi mişcarea culturală aromînă,adică creaţiunea literară cultă (cf.pag.7),e,credem,util şi în acord cu sintesa sumară ce vrem să dăm despre Aromîni dacă vom schiţa cîteva trăsături generale ale manifestărilor lor culturale.Deci,cîteva cuvinte despre

LITERATURA CULTĂ

In primul rînd,cîteva cuvinte introductive.

E cunoscută comparaţia făcută între popor şi individ.Dar ea rămîne justă pînă la un punct.Individul

moare fisicește;poporul dispare sufletește.Fisiologicește,un popor nu moare niciodată,ci,cel mult se transformă prin evoluție normală sau prin forța înprejurărilor;prin urmare,faptul că el nu rămîne același,aceasta se datorește sufletului.Dacă,bunăoară,sufletul și-a schimbat —indiferent de ce,cum,cînd etc.—hrana, poporul în care bate acest suflet continuă să trăească,dar nu mai e același sub raportul etno-linguistic. Pierzîndu-și hrana sa originară —și prin această„hrană" noi înțelegem tot ce e al folklorului—,el e amenințat să-și piardă și graiul.Și iată dispariția sa.

Ca popor eminamente patriarhal,avînd o viață în ale cărei multiple manifestări dicta mai mult rațiunea în timp ce sufletul nu risca,în disciplinarea sa, mai cu nimic în contra acestei rațiuni,Aromînii s'au văzut condamnați pieirei în vîltoarea amețitoare a înprejurărilor moderne și contemporane în care s'au angajat pe viață și moarte naționalitățile.Hrana sufletească proprie,originară,fiindu-i insuficientă, existența sa etnică a apucat pe povîrnișul asimilă-

rilor etnice.

In acord cu nota timpurilor,din sînul acestei populaţii a răsărit ideea scăpărei sale de pe acest povîrniş.Apare mişcarea naţională,în fruntea căreia a luptat,cu forţe profund inegale din toate punctele de vedere,marele A p o s t o l M a r g a r i t în contra întregei puteri culturale,religioase,politice şi înarmate a Grecilor.Se organisează şcoală romînească.Apare biserica naţională.Manifestarea cultural-literară,avînd ca ţintă întărirea sufletului poporului,nu întîrzie şi ea.In cursul a trei decenii (1880-1912),această populaţie,prea mică la număr (aproximativ 200.000 suflete),face sforţări disproporţionate chiar cu puterile sale,şi totuşi minunat stăpînite.O mulţime de publicaţiuni periodice—unele oarecum efemere,altele de durată destul de lungă— apar, mai toate în dialectul aromîn.Iată,în ordinea apariţiei lor cronologice,cîte o listă din aceste publicaţiuni:

REVISTE:

Frăţilla întru dreptate. . . . 1880
Macedonia. 1888-1889

Revista Pindul.	1898-1899
Frăţil'ĭa.	1901-1902
Lumina.	1903-1908
Revista Macedoniei. . . .	1905-1906
Graĭŭ bun	1906-1907
Viaţa albano-romînă . . .	1909-1910
Lilicea Pinduluĭ.	1910-1911
Flambura.	1912-1914

ZIARE:

Peninsula balcanică . . .	1893,1894,1900...
Gazeta Macedoniei	1897-1898,1901
Ecoul Macedoniei.	1903-1906
Romînul de la Pind. . . .	1903-1911
Le courrier des Balkans .	1904-1911
Macedonia	1908
Deşteptarea	1908-1909
Aromînul	1910-1911
Dreptatea	1912

Cele mai multe din aceste reviste şi ziare au apărut în Bucureşti şi numai cîteva în oraşele din Macedonia.Mai în toate s'a publicat şi în dialect, fie literatură,fie istorie,fie îndrumări de natură variată,fie polemici etc.

In afară de aceste publicaţiuni,în aceeaşi perioadă —1880-1912— au apărut şi calendare şi almanahuri,cum ar fi Almanahul macedo-romîn pentru anii 1900,1902,1903 (trei numere),sau Calendarul "Graĭŭ bun" din 1909 etc.S'au publicat şi mici broşuri de

popularisare, cum ar fi cele apărute în colecţia "Biblioteca populară aromânească L u m i n a " etc.

In toată această manifestare se remarcă nume ce formează,în trăsături generale,două categorii: scriitori şi publicişti. Sînt unele nume ce apar cam rar şi nu cu ceva de valoare reală; sînt altele,însă,cari se impun nu numai prin fecunditatea lor în ale condeiului,ci şi prin varietatea celor publicate,ca şi prin însăşi importanţa şi valoarea lor.In ordine alfabetică,vom da şi aci cîte o listă a celor ce —unii mai mult,alţii mai puţin— s'au afirmat,deşi între aceştia apar şi diletanţi.Evident,vom aminti numai pe acei afirmaţi pînă în 1910-1912.

SCRIITORI:

Araia Zicu
Baravache Petre
Batzaria Nicolae
Belimace C-tin
Beza Marcu
Boga Leon
Caciona Tache
Carafole Apostol
Caragea Nicolae
Ceara George
Ciomu Taşcu
Cosmescu I.C.
Iliescu Taşcu
Licea Ion
Murnu George
Papa-Ianuşi Vasile
Tulliu Nuşi
Velo Nicolae.

PUBLICIȘTI:

Abeleanu D.	Furca N.
Arginteanu D.I.	Margarit Apostol
Bagav Andrei	Mihăileanu Șt.
Civica Pericle	Noe C.
Coe Adam	Papahagi Nicolae
Constante S.C.	Petrescu V.
Dalametra I.	Pinetta Ahile
Diamandi Vasile	Shunda (Dr.)
Foti I	Zuca George.

Incheind această listă,e locul să amintim şi pe înaintaşii acestora:

Boiagi Mihail	Daniil
Cavalioti Teodor	Ucuta C-tin.

Și pentru a ne apropia de ce ar putea fi complet, e locul să menţionăm şi trei nume de SPECIALIȘTI: Capidan Teodor,Caragiani I. şi Papahagi Pericle.

Evident că această clasare a celor amintiţi mai sus nu e absolut riguroasă,întrucît sînt scriitori ce s'au afirmat şi ca publicişti de mare valoare — cum ar fi,de exemplu,Nuşi Tulliu—,după cum sînt alţii ce s'au afirmat şi în alte direcţii.In rubrica publiciştilor am trecut nume ca Dalametra şi Mihăileanu,întrucît ei,chiar prin dicţionarele ce ni le-au lăsat,nu pot fi socotiţi drept specialişti.Dar nu clasarea lor ne-

ar interesa atît,ci faptul că în aceste liste figurează talente ce ar fi rămas glorioase dacă s'ar fi afirmat în aceleaşi domenii, dar aparţinînd unor popoare mari şi puternice.Aşa,bunăoară,dintre scriitori,în afară de prea productivul N.Batzaria,putem releva pe prosatorul de reală valoare M.Beza,după cum dintre publicişti putem reliefa sublimul condei clasic al lui Nicolae Papahagi,care, mînuind perfect francesa şi elena,a condus cu atîta strălucire modestă Le courrier des Balkans.

Toţi aceşti mînuitori ai condeiului au determinat şi au alimentat redeşteptarea naţională a Aromînilor. In această privinţă,contribuţia scriitorilor este demnă de a fi luată în seamă. Şi tocmai aceasta fiind laturea ce ne interesează,vom căuta să evidenţiem cîteva interesante caracteristici ce se desprind din

CREAŢIA LITERARĂ CULTĂ

Cunoscînd,acum,înprejurările în cari şi pentru cari a luat naştere întreaga această manifestare literară,

nu vom putea fi surprinşi atunci cînd vom constata că, în general,"creaţiunea scriitorilor aromîni se confundă,se identifică atît ca fond cît şi ca formă cu însuşi graiul şi sufletul aromîn.Lipsindu-le şi o tradiţie literară şi trebuind să scrie aproape exclusiv pentru sufletul poporului şi prea puţin —dacă nu de loc—pentru considaraţiuni de subiectivism artistic,scriitorii aromîni nici nu se puteau deroga acestui imperativ categoric al timpurilor.Iată,prin urmare,de ce creaţiunea lor trebuie considerată —cu mult mai mult decît dacă am proceda la fel şi pentru creaţiunea literară cultă dacoromînă—drept documente reale de suflet şi grai aromîn; iar acolo unde sînt descrieri sau motive epice,viaţa Aromînilor apare în propriul ei colorit — ca şi cum ar aparea în însăşi literatura lor populară" (Bibl.naţ.a Arom.,II,pg.V-VI).Reies,deci,clar motivele pentru cari atît pentru g r a i cît şi pentru f o l k l o r — ca şi pentru e t n o g r a f i e —am recurs şi vom recurge şi la literatura cultă,întrucît forma ei e însuşi graiul popular,iar fondul e însuşi su-

fletul Aromînului.

Urmărind-o cu atenţie —în proză ca şi în poesie—, o mare parte,am putea zice chiar covîrşitoare,din literatura cultă aromînă ne înfăţişează un specific colorit etnic,alimentat crescînd de puternice şi legitime sentimente de aversiune,de ură de rasă şi de înprejurări contra Grecilor (cf.pag.34-36 şi 138).In ciuda înfrăţirei aromîno-greceşti pe care au prilejuit-o înprejurările religioase amintite (cf.pag.27-28),atunci cînd Grecii au încercat să înăbuşe manifestarea conştientă a individualităţei aromîneşti în cuprinsul imperiului otoman,atunci mocninda ură de rasă,ce pururi a existat —şi există— între neamul grecesc şi poporul romîn în genere,a izbucnit.Documentarea istorică a existenţei acestei uri o putem găsi bunăoară în cronicarii bizantini.Iată,de exemplu,ce citim în Nichita Acominatos Honiatul (traducere de G.Murnu,în Anal.Acad. rom., XXVIII (1906):

"Un nou biciu,izvor nesecat de suspinuri şi nenorociri,a fulgerat în aprilie 1205 asupra Romeilor [=Gre-

cilor] ;căci Ioan Vlahul duşman totodată şi răzbunător arătîndu-se Romeilor,dă Cumanilor să prade toate tîrgurile din apropierea Bizanţului,cari erau birnice Latinilor"(p.79).—"Cumanii învăţaseră de la Vlahi să aibă către noi [Romeii] vrăjmăşie fără moarte şi moştenită de-apururea din tată în fiu"(p.88).—"Dar mulţimea de rele ce au făcut Romeilor aceşti blestemaţi şi nelegiuiţi Vlahi cu ce cuvînt s'ar putea spune? Au ce fel de povestire ar putea cuprinde atîte Iliade de amaruri?"(p.22).

Nu ne vom opri să documentăm acest secular proces etno-psihologic dintre Greci şi Aromîni,proces ce apare identic aproape şi între Greci şi Dacoromîni (literatura populară ca şi scriitori ca Neculce cronicarul ni-l atestă).Dar nici din scriitorii aromîni nu vom putea reproduce pasagii —şi sînt atît de dese!— cu privire la acest proces.Ne vom mulţumi să amintim cîteva din ce e dat în Antologie aromănească,şi anume vom cita autorii şi titlul bucăţilor: N.Batzaria, Kir dimarhul di Armiro (186-189),G.Ceară,El moare (249-251);pentru poesia populară,cf.pag.373-374. Din prosa eminamente umoristică,în aceeaşi privinţă, se poate menţiona Ap' eδó,ap' ekí de N.Batzaria (în Calenda-

rul "Graĭŭ bun",18-23) etc.

Fără a se aminti direct de Greci sau de alţii, acest colorit etnic, în care intră toate nuanţele unui antagonism dintre popoare, caracterisează fundamental literatura aromînă. Ceva mai mult: el apare chiar în bucăţi de artă pură, fără, însă, a fi naţionalist. E un colorit în care apar caracteristici din tot ce constituie viaţă aromînească —deci, din tot ce poate fi folklor şi, în acelaşi timp, şi etnografie. Drept ilustrare a acestei afirmări, vom reproduce mai jos o frumoasă poesie de G. Murnu, asupra căreia nu ne vom opri cu nici un comentar, nici cu privire la fond şi nici în legătură cu ciselata formă în care e turnată. După cuvintele cu sens necunoscut de cei ce nu s'au familiarisat cu aromîna voi da în parenteşă înţelesul lor.

S i r m a

Cînd s'duţea la şoput Sirma
Cu buclʹiţa-lʹĭ (urcioru-i) încărcată,
U videaĭ canda (parcă) scriată,
Di-u mutrea (privea) cu oclʹi patru
Lumea toată.

Ligănare di fidane (vlăstar),
Harismă (har) ca di zîmbilă—
'Sĭ-aplica ună mîndilă (năframă)
Pisti faţa-l'ĭ di-aruşine
Trandafilă.

Şi li-avea ea toate hărĭle (calităţile)
Şi di trup şi di in'ioară;
Minte —pira (flacără)—ş' lucrătoară.
Nu-şĭ eara ca Sirma altă
Feată 'n hoară (sat).

Furcă şi-arăzboĭŭ şi scamnu,
Leamne s'tal'e,s'bată mal'e:
Ti-alte mîn'ĭ sunt multu greale,
Ma ti (pentru) braţăle-a li Sirmă
Agĭoc di beale (pietricele).

Şi nplătea pîn' n'eadză-nopţî
Cu suţata-l'ĭ di surate
Şi-aruca deadun brăţate;
Cripa toate că niţi-ună
Nu l'ĭ-u poate (nu o întrece).

Tu-apirită eara nbroastă (în picioare),
Flambură de bană (viaţă) v'ie.
Mîna-a l'eĭ eara vlugie (binecuvîntare):
Videaĭ casa-l'ĭ şi uborlu
Ca ǥilie (oglindă).

Hrănea pul'i,muldzea căpri;
S'duţea ntr'apă,v'inea tr'oară.
Cînd imna (unbla),s'părea c'asboară.
Nu-şĭ eara ca Sirma altă
Feată 'n hoară.

Ună ş'toată la părinţî.
Şi di-aumbra-a l'eĭ di hare
Loclu tot 'şi-avea hăbare (ştire);
Mumă-sa s'ţinea nbugată
Şi naĭ (mai) mare.

Soarĭle-avea tu faţă. Budza-l'ĭ
Nu zbura (vorbea),cînta milie (voluptate);
Boaţea-l'ĭ —coardă di vyĭulie (vioară).
Nu puteaĭ s'u-acumpărĭ c' ună
Văsilie (împărăţie).

Tine Sirmă,namea (fala) noastră,
Prota steaŭă tu-Armănâme,
Nu ştiŭ eŭ cu ţe micame (artă)
Si-n'ĭ ti scriŭ cu-a mea călame (condeiu),
Tra si-armîn'ĭ tu etă (pururi) cîntic
Cu-a ta name.

Tablourile zugrăvite ce se perindează în sufletul nostru mai din fiecare strofă ne dau tot atîtea icoane din însăşi viaţa aromânească,deci din însuşi coloritul etnic aromînesc —fireşte,fără nuanţe de antagonism etnic etc.E,prin urmare,inutil a adăuga că literatura cultă e,alături de cea populară,o a doua oglindă a sufletului aromînesc.

Dar,adesea,însăşi literatura populară ne ofere aspecte ce apar în adevăr în viaţa Aromînului,dar care nu-i sînt specifice,proprii lui,întrucît ele sînt comune şi altor popoare.Astfel ar fi de amintit superstiţii,anecdote,snoave etc.Se ştie,însă,că literatura cultă aromînă s'a inspirat din ce e al poporului şi s'a cristalisat pentru însuşi acest popor. Ca să

se vadă,aşa dar,şi din acest punct de vedere cum apare literatura cultă aromînă,vom reproduce o anecdotă de N.Batzaria (Părăvulii,1901,pag.28-33,în Mica bibl. arom.,n-rul 1),întitulată

GUMARLU (MĂGARUL) A LIMNARLUĬ

Un laĭ (biet) oarfăn în pădure
Leamne verdzî disica (spărgea);
Ş'cama nclo di nîs γumarlu
Frundză, ĭarbă ma 'şi-păştea.

Doĭ călugărĭ trec în cale,
Doĭ tu lăĭle (negrele) învăpsiţ;
Graşĭ tu zvercă (ceafă),lăĭ tu suflit,
Maşĭ (numai) tr'arale fitrusiţ (născuţi).

Ved γumarlu ş'dzîţe unlu:
—"Urincl'eatlu cum s'adrăm
Tu minuta (clipă) ęstă dol'i
Fără pradz (bani) s'lu-acumpărăm?"

—"Nu fu zore"(greu),l'ĭ-u-are-alantu;
"Tine fă-te ca γumarlu:
Sedz pi mînĭ şi pi cicĭoare,
L'ea prisupră şi sumarlu.

"Eŭ atunţĭ,aŭa fac soţl'i;
Fug diparte cu tut tar (măgar).
Ţi bănăm (trăim),ma s'nu putearim
Ca s'arîdem (înşelăm) un limnar?"

Fac aşiţe blăstimaţl'i:
Unlu fudze, unlu şeade.
Iar limnarlu tal'e leamne—
Ţiva (nimic),corbul (bietul),nîs nu-şĭ veade.

Vińe oara tra s'li ncarcă.
Tot tăl'e 'nă dzuŭă ntreagă.
S'duţe omlu, cum 'şi ştie,
S'l'ea ɣumarlu, si-l disleagă.

Cîndu veade —ţi să-ţ veadă?
Ţi să-ţ veadă? Ţi cĭudie? (minune)
Iu-ĭ ɣumarlu? Ţi-ĭ aestu?
Care 'şĭ-easte? Ţi urghie? (blestem)

—"Care eşti? Naca (nu cumva) draclu?
Satana, ĭa fudzĭ di-aţia.
Ptĭu, s'mi-ascapă Dumnidzălu
Şi s'ńi-agĭută Stă-Măria".

—"Nu ti-aspare", elu l'ĭ-dzîţe;
"S'nu ţî pară că him (sunt) drac.
Nu ţ-u frică, vińu-aproapea;
Vîrnu-arăŭ eŭ nu ţî fac".

—"Ghine, frate, iţi (orice) s'eşti;
Ma îńĭ caftu eŭ ɣumarlu.
Iu si s'duse? Ţi si s'feaţe?"
Ma 'şĭ-lu ntrebă nîs limnarlu.

—"Bre crîştine, ĭa mutrea-me (priveşte):
Cu ɣumarlu nu-ńĭ undzescu (seamăn)?
Ţi s'aladzĭ, ţi tot si-l cafţî,
Cîndu eŭ ɣumarlu ńĭ-escu?

"Ia, s'ţî spun ţi ńĭ-am păţîtă—
Easte lucru trî cĭudie.
Pînă tora (acum) hil'ĭŭ di mumă
Istă θamă (minune) nu 'şĭ-u ştie:

"Dzaţe anĭ, şi cama (mai mult) poate,
Aŭ tricută —nu ţîn minte.
Eram om,eram călugăr,
Cum mi vedz tora dininte.

"Ş' ţe s'ni bagă Naθimatlu (diavolul)?
S'tihisi (se 'ntîmplă) săhate (ceas)-araŭă.
Ţî feciŭ,frate,făr' di vreare,
'Nă-amărtie (păcat) multu greaŭă.

"Dumnidzălu 'şĭ-si năĭreaşte (se supără).
Dzîţe:"fă-te un γumar;
S'pîn' arăŭlu s'ţî si l'eartă,
Dzuŭă ş' noapte s'aĭ sumar".

"Ia vedz,tora,vine oara;
Amărtia nĭ-si l'irtă.
S'Dumnidzăŭ —s'l'i-am urucinĭle (urăciunile)—
Iară om înĭ mi-adără".

—"S'cl'eamă (adică),fráte,cum dzîţĭ tine",
Greaşte corbul di limnar,
"Tine eşti urincl'eatlu?
Eŭ ti-aveam ca trî γumar.

"Ma i-aşiţe,aĭde,du-te;
Oară-bună,imnă-ţ calea.
Înĭ fu tihea (soarta) ca s'ti cherdu.
Va-nĭ mutrescu ş'mine calea".

S'duţe-acasă lipisitlu (nenorocitul),
L'ea di-anumirea (pe umăr) sumarlu.
—"Ţi păţîşĭ?" lu ntreabă nveasta;
"Ţi nu eşti ş' cu γumarlu?"

Spune omlu şi-ĭară spune
Cumu s'feaţe,ţi păţî.
S'cĭudiseaşte (se miră) ntreaga hoară:—
De,şi-aestă nu si-avdzî.

Plămse omlu,cîtu l-plîmse,
Că 'şĭ-armase fără tar.
Ma 'n păzare s'duţe mîne:
Vrea s'acumpră alt γumar.

Ia-l'ĭ şi furĭl'i di ou seara,
Ţel'ĭ călugărĭ aγisiţ (sfinţiţi):
Şi-amindol'i cu furatlu
În păzare (tîrg) sun vin'iţ.

Vrea si-l vindă cît ma tr'oară,
Cîtu s'hibă,cîtu s'poată;
Iţi s'easă,cît să scoată—
Vedz că furtul nu ti doare.

Ved limnarlu că ma s'şuţă (dă tîrcoale).
—"V'inu-aţia,laĭ fărtat;
Va ţî-l vindem cama eftin;
Şi-aĭ tra s'vedz ţi urincl'eat".

—"Si-n'ĭ mi-ascapă Dumnidzălu
S'am cu voĭ eŭ dare-loare!
L'eau γumarlu şi-op!—călugăr,
Şi n'ĭ-mi-alasă-apoĭ tu soare".

După cum am spus,subiectul anecdotei nu poate aparţinea exclusiv folklorului aromîn.Dovadă în privinţa aceasta ne dă,bunăoară,folklorul italian.Şi ca să evidenţiem valoarea folklorică a literaturei culte aromîneşti,reproducem aceeaşi anecdotă cum circu-

lă în Italia:

L'ASINO RIDIVENTATO MONACO

Un contadino andò in fiera a comprare un asino. Mentre tornava a casa,tirandosi dietro la bestia,due monaci,che facevano la stessa strada,concertarono di prendergli quell'asino.Uno de' due levò la cavezza all'asino,se la mise lui,e seguitò a camminare appresso al contadino;l'altro,chiappato l'animale,dà una voltata e si dilegua.

Quando il contadino si svoltò e invece dell'asino vide che tirava un monaco,fece:"oh,povero a me! E l'asino?"Gli rispose il monaco:"fratel mio,non ti angustiare.Avevo per penitenza dal guardiano di essere asino per uno anno.Giusto in questo momento ho finita la penitenza e sono ridiventato monaco.Ora,tu,col nome di Dio,rivattene a casa tua ed io me ne rivado al convento".

Il povero contadino restò balordo e,con la cavezza sotto il braccio,tornò a casa.La scena tra lui e la moglie si può immaginare.Quella finì da ultimo così:"sai che ti dico io? Finchè siamo vivi noi,non si possa comprare più asini.Chi può sapere quanti asini siano in mezzo a questi monaci?" (din Archivio per lo studio delle tradizioni popolari,V (1886),pg.205-206).

Orice text de literatură populară sau cultă reprodus pînă aci,ca şi cele ce vom reproduce de acum înainte,dacă ar fi fost să-l supunem unei amănunţite analise,evident că chiar unul singur ar fi necesitat timpul şi spaţiul unei lecţiuni întregi.Sintesa ce ne-am propus-o ne determină să schiţăm numai tră-

sături fundamentale.Prin urmare,în legătură cu anecdota reprodusă mai sus,în afară de ce ne ofere apariţia ei identică în folklorul italian,ne întrebăm: deşi,ca fond,nu e un produs specific aromînesc,putem, oare,întrevedea,totuşi,nuanţă de colorit etnic într' însa? Răspunsul e afirmativ şi iată de ce.Dacă ar fi să înbrăţişem problema bisericei,a religiei la Aromîni,uşor ne-am putea da seama că Aromînii nu au avut călugări.Dar atmosfera din această anecdotă atinge direct pe călugări.Şi cum călugării ce-i puteau întîlni în drumurile lor Aromînii erau greci,atunci nuanţa de colorit etnic persiflant la adresa călugărilor greci e evidentă.De remarcat că asemenea nuanţe nu sînt subiectiv-personale ale autorului anecdotei,ci ele aparţin însuşi sufletului popular; autorul doar le-a folosit spre a alimenta pe cale de artă literară existenţa etnică şi cimentarea ei.

Pentru a încheia şi cu literatura cultă, să ne oprim o clipă şi asupra unei alte probleme,a cărei importanţă rămîne să se vadă din înseşi faptele ce

vor urma. E vorba de

FONDUL DE INSPIRAȚIE al scriitorilor aromîni

Și astăzi încă o bună parte din populația aromînă se caracterisează, sub raportul social, prin păstorit și cărvănărit, practicînd și transhumanța, întrucît păstoritul e în funcție de existența turmelor de oi. Dar altă parte, în special cea originară din regiunea Moscopolei și stabilită în regiunea Bitoliei și în diferite alte orașe, a devenit sedentară, cu aspecte de orășenisare, dedîndu-se unor ocupațiuni economice orășenești. Cum era și firesc, ramura sedentară, totalmente înstreinată de ce e al păstoritului și cărvănăritului, ironisează pe Aromînii ce trăiesc din aceste două ocupațiuni. Unul care s'ar interesa de această problemă, dar care nu ar cunoaște trecutul etno-social al Aromînilor (cf. pag. 30 și urm.), ar putea crede că se găsește în fața unui antagonism social istoric, cu rădăcini vechi. Vom căuta să dovedim contrariul numai

pe cale de literatură cultă.

Ne găsim în faţa unui proces ce ar avea destule apropieri cu ce sînt sentimentele de ...renegat.Și atari procese sînt explicabile şi fireşti. Urmăriți, bunăoară,pe aşa numiţii "Mărgineni"din jud.Sibiu: acei ce,actualmente,practică de cîteva generaţii ocupaţiuni eminamente orăşeneşti,ducînd viaţă ce nu mai seamănă cu cea de oieri,oricînd vor fi nefavorabili vieţei lor anterioare,pe care ar compătimi-o sau chiar ar persifla-o.Aşa se şi explică sensul pejorativ al cuvîntului "mocan" sau chiar "păcurar" etc.— Se înţelege că populaţia munteană nu-şi simte cu nimic atinsă impasibilitatea ei de asemenea atitudini, pe cari le ignorează.

Populaţia aromînă sedentară,şi anume cea din regiunea Bitoliei,pînă mai ieri se identifica în totul cu ceea ce încă aparţine munţilor. Dovadă? Atavismul ce apare în literatură.

Să ne explicăm. Din sînul acestei ramuri, astăzi sedentară,au ieşit şi scriitori.Mai toţi aceşti scri-

itori —dacă nu chiar toţi— s'au inspirat tocmai din ce caracterisează populaţia muntenească şi ce e ironisat de cea sedentară; niciodată, însă, nu vom găsi la aceşti scriitori ceva care să fie de acord cu atitudinea ramurei cărei aparţin. Toţi, zic, au cîntat păstoritul şi cărvănăritul, adică viaţa munţilor. Să exemplificăm această afirmare, pentru fiecare din aceste ocupaţiuni.

Pentru PĂSTORIT.

L. B o g a s'a născut şi a crescut în orăşelul Veles de pe Vardar, la sud de Scopia, orăşel în care populaţia aromînească a rămas de la un timp streină de această ocupaţiune. Şi totuşi, în schiţa sa frumoasă Nipoata avigl'itorluĭ (în Antol.arom., 333-340) ne înfăţişează scene din viaţa Aromînilor munteni oieri, ce în tîrziul de fiecare toamnă părăsesc satele de munte, pornind spre şesuri iernatice.

C.I. C o s m e s c u este originar din Gopeşi (vest de Bitolia). Şi totuşi, prima poesie cu care începe volumul său de Poesii arumăneşti din 1893 e in-

titulată Picurarlu.

C. B e l i m a c e aparţine satului Mulovişte (vest de Bitolia).Şi aci,de multe decenii păstoritul nu mai apare.Aceasta nu l-a înpiedecat ca în mai toate poesiile sale să cînte păstoritul.Amintim doar Picurarlu cătră vruta luĭ (Antol.arom.,201-202)sau Toamna tu-arniŭ (ibid.,199-200).

N. V e l o este tot din Mulovişte.Cu toate acestea,şi pe el atavismul l-a inspirat la fel: cf. cîntecul Cĭona (în Cîntiţe juneşti,1905,42-45).

M. B e z a este al minunatului orăşel de munte Cl'isura.De mult Cl'isura nu a mai practicat păstoritul. Dar măcar poesia sa Loară valea (Antol.arom.,211-212), dacă nu altele şi dacă nici nuvela sa Gardanĭ,tot în plin mediu păstoresc ne transportă.

Oare ce explicaţie s'ar putea da acestor fapte?

Pentru CĂRVĂNĂRIT.

Ce-l va fi determinat pe acelaşi B e l i m a c e să cînte Auşlu cărvănar (Antol.arom.,200-201), cînd Muloviştea lui astăzi satirisează pe Aromînii cărvă-

nari munteni?

Cum rămîne acelaşi V e l o față de aceeaşi Muloviște atunci cînd cîntă cărvănăritul în Muscopulea lui (Antol.arom.,324-329)?

Ce am zice de expresivele,de minunatele schițe ale lui B e z a , în cari apare viața cărvănarilor în întregul ei colorit (cf.Antol.arom.,216-218 etc.),cînd am şti că aceeaşi Clisură de mult a renunțat la cărvănărit?

Reiese clar,prin urmare,că fondul de inspirație al scriitorilor aromîni e însuşi fondul originar etnic al vieței aromăneşti.Şi dacă acest fond îl vedem la scriitorii mai sus amintiți,cu atît mai mult e natural ca el să apară la scriitorii ce aparțin Aromînilor munteni oieri şi cărvănari.Aşa fiind,credem că pe basa acestor constatări putem cunoaşte sau măcar deduce care va fi fost în trecut aspectul etno-social chiar al populației aromîneşti din jurul Bitoliei.

*

Din cele expuse pînă aci se reliefează încă o

conclusie, şi anume că literatura cultă aromînă e eminamente o LITERATURĂ ETNOGRAFICĂ în sensul larg al cuvîntului, înţelegînd prin aceasta că e şi literatură SOCIOGRAFICĂ etc. Şi cum etnografia nu se reduce numai la aceste două aspecte urmărite mai sus, însemnează că această literatură ne presintă şi altele. Alegînd pe cele fundamentale, să încercăm a le însoţi cu cîte una sau două exemplificări luate din mai mulţi scriitori, deşi aceste exemplificări s'ar putea înmulţi în mod surprinzător.

P ă s t o r i t u l — în afară de ce am văzut mai sus —, iată-l oglindit în balada lui C. Belimace Curnicea (Antol. arom., 204-207), sau în Plîngul Aromînuluĭ (Bibl. naţ. a Arom., I, 8-10) al lui Nuşi Tulliu etc.

H a i d u c i a (cf. pag. 32), apărînd mereu alături de viaţa păstorească, o vedem reflectată plastic în micul poem al lui G. Murnu Chita şi Bură (Antol. arom., 275-282), ori în vioaia nuvelă a lui Nuşi Tulliu Ună noapte cu furĭl'i (ibid., 305-316) etc.

C ă r v ă n ă r i t u l — în afară de amintitul

buchet de schiţe al lui M.Beza—,e luminos şi viu cristalisat în poesia Di cu noapte a lui T.Caciona (Bibl. naţ.a Arom.,II,110-114),sau în măiastra schiţă Buşcul a lui Vasile Papa-Ianuşi (Antol.arom.,340-345) etc

T r a n s h u m a n ţ a de primăvară şi toamnă e închegată în tablouri grăitoare de Z.Araia în poesii cum ar fi Calea (Bibl.naţ.a Arom.,II,44-46), 'Nă cunache al Hagigogă (ibid.,48-50),ori în Fuga tu arniŭ a lui G.Murnu (Antol.arom.,269-270), sau în Graĭŭ di jeale a lui Nuşi Tulliu (Bibl.naţ.a Arom.,I,20-22).

T r e c u t u l istoric şi-a găsit cîntăreţ în N.Velo,care ne-a dat,bunăoară,Şana şi ardirea a Gramustil'eĭ (Antol.arom.,319-324).

F a m i l i a , ca moravuri şi viaţă,stă zugrăvită în snoave ca Trî tin'ia a ta,Doamne de N.Batzaria (Calendarul "Graĭŭ bun",109-114),sau în pagini sublime ca cele din nuvela Nivişteana a lui M.Beza (Lumina,II,348-355) etc.

I n s t r e i n a r e a sexului bărbătesc pen-

tru existenţa zilnică şi un trai lipsit de griji se reliefează şi ea din poesii ca Dit xeane sau Miha şi furlu ale lui G.Murnu (Ant.arom.,267-268 şi 271-272), ori în expresiva 'Nă carte a lui T.Caciona (Bibl.naţ. a Arom.,II,102-104) etc.

M a g i a , care şi la Aromîni există dar care e atît de rară în exteriorisarea ei laconică,iată-o în schiţa Teta Boaca a lui V.Papa-Ianuşi (Lumina, VI, n-rul 4,pag.20-23).

E r o t i s m u l nu şi-a văzut înstreinată profunda sa discreţie nici în manifestările poeţilor culţi: Ńi-pitricu muşeata-ńi dor a lui G.Ceară (Antologie arom.,248-249) e cea mai caracteristică dovadă.

N a ţ i o n a l i s m u l —adică lupta cruntă dusă pentru apărarea patrimoniului naţional— e bogat, variat şi sguduitor închegat în paginile oricărui scriitor,în prosă ca şi în poesie.Iată,bunăoară, paginile în prosă ale lui N.Batzaria din Tr' unā noapte di ĭarnă (Lumina,II,80-82),sau înduioşetoarele Dimăndări în versuri ale lui M.Beza (Revista aromă-

nească,I,186-192),sau sîngerîndul lirism al lui Nuşi Tulliu din ale sale Cîntiţe şi Cîntiţe di jeale (Bibl. naţ.a Arom.,I,22-34),ori,în fine,mult grăitoarea poesie Di-acasă a lui T.Caciona (ibid.,II,98-100) etc.

*

Resumîndu-ne numai la aceste cîteva exemplificări, credem că din ele a reieşit limpede care e fondul de inspiraţie al scriitorilor aromîni.Şi mai credem că şi literatura cultă aromînă constituie,alături de cea populară,o reală oglindă a individualităţei aromîne— fapt care ne-a determinat să ne oprim ceva mai mult asupra celei culte decît asupra celei populare,mai a-les că literatura cultă,pînă nu o vom închega-o în întregime în volumele din Biblioteca naţională a A-romînilor,rămîne mai puţin accesibilă cercetătorului decît cea populară.

*

Dar,pentru a încheia şi cu l i t e r a t u r a c u l t ă , cîteva cuvinte cu privire la estetica şi valoarea literară a ei nu pot fi chiar streine de

sintesa ce o încercăm în acest curs.

Scriind într'un grai fără tradiţie literară sau artistică în general, evident că frumuseţile literare ale scriitorilor aromîni vor fi relative. Ceva mai mult: ele vor fi regionale, întrucît acum cunoaştem care e fondul de inspiraţie al lor. Şi totuşi, frumuseţi există. Dacă, însă, nu le va putea simţi şi un ne-Aromîn, causa va trebui căutată în faptul de a cunoaşte ori nu dialectul aromîn şi sufletul şi viaţa aromînească. Dacă sufletul unui Italian—musicant prin excelenţă— nu s'ar simţi impresionat de cîntecul-doină popular al Dacorominului, ar putea, oare, însemna aceasta că doina-musică romînească nu e plină de simţire, de farmec?

A exemplifica prin citate frumuseţile literare aromîneşti—iată ce timpul iar nu ne permite. Estetul se poate convinge recurgînd, bunăoară, la Vurcolaclu de G. Murnu (Antol. arom., 272-275), sau la nuvela Cu chirăgĭadzl'i a lui M. Beza (Graĭŭ bun, I, 25-32) dacă nu la neîntrecuta bucată literară Gardanĭ (Antol.

arom.,223-233),ori la minunatul poem Maruşea a lui Nuşi Tulliu (Bibl.naţ.a Arom.,I,120-136) etc.Mai pretutindeni pulsează o inspiraţie fericită,neafectată, naturală,ca şi cum ar fi aparţinînd oricărui suflet aromînesc şi,foarte des,plastică pînă la însăşi realitatea vie.Nu pot fi trecute cu vederea imagini ca acelea pe cari ni le dă T.Caciona în strofele următoare:

Di c' dzuŭă-adun ficiorĭl'i
Tra s' nî ncl'idem în casă,
Că-ĭ frică ş' lume-araŭă:
Noĭ aştiptăm ca s' easă
Dit munţî,s' v'ină furĭ;
Di nîşĭ vîzesc limerĭli,
Aŭ căl'ĭurĭle-acăţată
Şi-avdzîm că ş' dispul'eaţl'i
Cu el'ĭ dadun suţată
Lıgară prit pădurĭ.

Nviscuţ aţel'ĭ ţe suntu
Cu săriţĭ albe 'n hoară
Si ntreabă dipriună
Ş' mea nu ştiŭ ţe sĭ-adună....
(Bibl.naţ.a Arom.,II,118).

Pentru modesta literatură aromînă,imagini,iarăşi, ca acele pe cari ni le dă Nuşi Tulliu în Maruşea sa egalează sublimul:

La Budaşĭ,pri chioşc acasă,
S'tindu doadze,s'tinde measă,
Că-acl'imaţl'i cîntă ş' v'in.
V'in Armîn'ĭ dit munţîl'ĭ Pindu,
Şi tufechĭle ma si-aprindu
Prit pădurĭle lăĭ di chin.

V'in auşĭ cu săriţĭ albe,
Feate zvelte,canda s-nalbe,
Ficĭuraţĭ — si-l'ĭ treţĭ prit nel;
Toţ şi toate v'in căvală
S' cîntă —munţîl'ĭ di si scoală—,
V'in di Baĭa ş' Şupuţel.
(Bibl.naţ.a Arom.,I,124).

Cercetătorul pregătit va putea constata la scriitorii aromîni că,fără a forţa cu nimic sufletul şi graiul popular,au reuşit să ne dea o literatură interesantă şi frumoasă prin forma şi fondul ei.

--

E T N O G R A F I E

In urma celor relevate la începutul capitolului precedent (cf.pag.115 şi urm.),credem că s'a lămurit şi ceea ce trebuie să înţelegem şi prin "etnografie". Evident că nu putem face confusie între e t n o - g r a f i e şi e t n o l o g i e ,întrucît prima e o disciplină descriptivă,în timp ce a două urmăreşte interpretarea doctrinară a materialului datorit etnografiei.Această diferenţiere se impune; şi numai în sensul acesta,fără a ne gîndi la vre-o altă, analoagă celei ce există,de pildă,între g e o -grafie şi g e o - logie.E o diferenţiere identică cu ceea ce ar trebui să se facă şi între s o c i o l o g i - e şi s o c i o g r a f i e etc.

Am văzut atitudinea etnografilor şi etnologilor faţă de f o l k l o r .Ceva identic începe să se

constate din partea sociografilor şi sociologilor fa- ţă de etnografie.In acest din urmă cas,resultatul va fi şi mai scăzut,ca să nu zicem că va fi inexistent; şi aceasta,măcar din următoarea consideraţiune: cît timp va trăi cuvîntul p o p o r — ca noţiune şi e- lement lexical—,nu vedem cum s o c i e t a t e a şi l-ar putea remorca,pentruca,astfel,etnografia să devină o anexă a sociografiei sau etnologia o anexă a sociologiei.De aceea,e mai bine ca fiecare să ac- tiveze,dacă e posibil,fără imixtiuni,fără "anexări" etc.

Dar —ar putea obiecta cineva—,toată această dialectică rămîne,de fapt,inutilă,întrucît se cer fapte,nu discuţii.De sigur,faptele sînt preferate dialecticei.Insă credem,la rîndul nostru,că e , ade- sea,de preferat un mănunchiu de fapte datorit unui specialist,decît un morman adunat de vre-un nespeci- alist în-ale etnografiei.

E,prin urmare,vorba de "imixtiuni".Şi ele ar deveni şi mai delicate,dacă ar porni de la cei ce

vor fi ratat în propria lor specialitate.Aşa fiind,ne întrebăm: are drept sau,mai bine zis,e indicat un filolog să păşească în domeniul etnografiei? Dicţionarul,care e suma a tot ce priveşte cultura şi civilisaţia unui popor exprimate prin grai,cade în sarcina filologului.Lui,deci,i se impune a cunoaşte şi domeniul etnografic.

Să ne lămurim.Filologul are căderea să însereze în dicţionarul său şi cuvinte vechi şi nouă, şi provinciale şi centrale etc.Va înregistra,deci — ca să luăm două exemple din dacoromînă—,şi formele,bunăoară,poş şi şam(ă),pe cari le va scormoni în literatura populară —adică în folklor— în contexte ca:

Pînzele să se cernească,
Ştii,ca poşul de la gît
(Materialuri folkloristice,80-84);

"Şam(ă)":un fel de brîu turcesc pe care mai de demult îl purtau Bucovinenii şi Bucovinencele (S.Marian,Vrăji,Farmece şi desfaceri,1893,195).

Dar,după cum se vede,aceste două cuvinte represintă părţi din portul romînesc,deci elemente etnografice. Pe asemenea căi,filologul aduce pe de o parte con-

tribuţia sa etnografiei,fiind dator,pe de altă parte, să cunoască aspectele etnografiei ce au reflex în grai. Evident,legăturile dintre filologie şi etnografie sînt şi ele clare; dar amîndouă rămîn,totuşi,discipline independente.Aşa fiind,nu e imposibil ca filologul să nu greşească în ale etnografiei,după cum şi etnografii — cu atît mai mult— vor putea greşi în ale filologiei. Ca atare,asemenea greşeli nu vor putea prilejui acusaţii grave,întrucît nici filologia nu înţelege să interpreteze altfel unele mici scăpări din vedere ale etnografilor,cum ar fi următoarele:

"Aromînii au o zicătoare...: glasul lui asiru nu s'aude în cer (ei zic asiru în loc de asinu)"(S.Mehedinţi,Vechimea poporului romîn şi legătura cu elementele alogene,36);

"Il est d'autre part significatif que le mot codru est un des rares vocables daces qui se soit conservé dans la langue roumaine..."(S.Mehedinţi,Le pays et le peuple roumains,1927,19,nota),

scăpări ce trebuie să fie rectificate astfel: proverbul,ca şi forma asiru,aparţine Istroromînilor,nu Aromînilor; iar cuvîntul codru nu e de origine dacică,ci e lat.QUODRUM < QUADRUM.

Ca şi pentru grai şi folklor,şi aci ne întrebăm:

1.Putem precisa elemente de origine latină?

2.Putem documenta pe cale etnografică unitatea etnică aromîno-dacoromînă?

In trăsături generale,şi etnografia rămîne pe acelaşi plan ca şi folklorul,dacă nu chiar mai pre jos. Pentru folklor tot se mai poate extrage cîte ceva de exemplu din scriitorii latini;pentru etnografie,prea puţin,dacă nu chiar de loc.Vom proceda,aşa dar,pe cale identică,fără a pune un temeiu solid,cum ar fi cel ce-l acordăm filologiei.Ne vom mulţumi momontan cu simple semnalări,apropieri sau chiar identităţi aromîno-dacoromîne,fără a le putea considera concludente pentru nici una din cele două întrebări formulate mai sus.

Poesia populară aromînă cîntă participarea vitelor în general la moartea stăpînului lor:

. . . .
Belu (cînele) aurlă trîşĭ în dzeană —
Griţ-l'i-al Nica tra s'lu-angană (să-l cheme);
S'dusiră oĭle la sărińe —
Griţ-l'i-al Nica s'li mărşińe;

Işi ţaplu tu cărare —
Griţ-l'i-al Nica si-l'ĭ da sare....
(Antol.arom.,37).

Aceeaşi imagine — fireşte,mai direct expresivă —, iată-o şi la Dacoromîni,unde e curentă şi generală:

Scoală,bădicuţă,scoală
Şi-i ieşire pîn' afară
Să vezi oile cum sbiară
Toate din sălaş afară.
Şi-i ieşire pînă 'n prag
Să vezi vacile cum rag:
Că nu rag de dor de fîn,
Numai dup' al lor stăpîn.
(S.Fl.Marian,Inmormîntarea la Rom.,522 şi 577).

O bună apropiere ne o ofere şi următorul joc copilăresc,care la Dacoromîni e numit "De-a luna" şi care e cunoscut şi de alte popoare.

La Aromîni:
Doi copii,stînd spate în spate,se apucă de antebraţe.Unul ridică în spate pe celalt,care,astfel,e cu faţa spre cer,şi-l întreabă:
—Ţe easte 'n sus?
—Dumnidzălu.
—Nghĭos?
—Loclu.
—Tu mese (la mijloc)?
—Cloşca cu pul'i.
După acest dialog rolurile se schimbă.

La Dacoromîni (în Şezătoarea,IX (1905),71):

"Doi se apucă spate la spate şi unul ridică pe ce-

lalt în sus,pe spinarea lui,astfel că acesta vine cu faţa în sus.Cel de desubt strigă către celalt şi acela îi răspunde:

—Ce-i în sus?

—Luna.

—Dar jos?

—Chiua.

—Dar dincoace?

—Hai,te 'ntoarce.

Şi żicînd astfel,cel de sus e scoborît în jos prin ridicarea celui de desubt în picioare şi apoi el însuşi ridicat".

Fiind —cel puţin la noi,în Romînia— chiar în fasa începuturilor,e firesc şi prudent ca etnografia, ca şi etnologia,să nu poată formula nimic precis chiar cînd se găseşte în faţa unor asemenea motive. Pentru aceasta,pînă se va face sau s'ar face un atlas sau un fel de atlas etnografic cel puţin romîno-balcanic,e natural ca etnografia să se mulţumească cu înregistrarea şi relevarea faptelor,căutînd, cel mult,să sublinieze interesul şi însemnătatea lor.In această ordine de idei,vom recurge la două jocuri copilăreşti sau şi tinereşti ce încă mai dăinuiesc la Aromîni şi cari nu ştim dacă şi Dacoromînul le-a cunoscut.Insă,pentrucă e vorba să remarcăm interesul şi importanţa lor,le vom urmări şi în etnografia i-

taliană.

La Aromîni există jocul numit Di ţe oclĭu easte aestu?,care,pentru a fi mai bine urmărit şi înţeles,se poate vedea aşa cum e reprodus în Images d'ethnographie roumaine,I,164 b:

Muma (conducătorul,capul) stă jos şi,cu ajutorul unei sfori sau fir de iarbă,face un cerculeţ,un ochiu. Unul din grupul de băieţi participanţi la joc se angajează să ghicească de ce vieţuitoare sau fiinţă e ochiul format.In acest timp acesta ţine —cu dreapta sau cu stînga,după cum e dreptaciu sau stîngaciu—un fel de biciu,pe care,de celalt capăt,îl ţine şeful jocului.Dacă cel angajat ghiceşte de ce anume e ochiul, atunci şeful îi sloboade biciul,autorizîndu-l să atingă —şi încă bine— pe oricare din grupul de băieţi ce stă în spatele ghicitorului şi care nu ar putea fugi iute.

Iată-l identic la Italieni,numit fiind în general A rumè:

Il maggiore di età della piccola brigata fa da capo.Gli altri si contano,e colui sul quale cade il conto prende in mano il rumè.Gli altri stanno tutti dietro a lui pronti a battersela.
Il rumè,fazzoleto contorto e poi addoppiato a guisà di fune....La estremità sottile la prende in mano chi è stato favorito dalla sorte; l'altra più grossa il capo-giuoco,che la stringe tra le ginocchia.
Egli con le mani e con le parole descrive un oggetto ben noto,che l'altro deve indovinare alla presenza dei compagni.....Chi tiene il rumè,o non arri-

va a indovinare,e allora chiede schiarimenti e circostanze.....; o indovina ınfra tre risposte.Il capo risponde subito:"Forza ad iddi!"(dagli forte addosso!) e slarga le gambe lasciando il rumè.....E qui i giocatori a fuggire,ad appiattarsi per non farsi raggiungere e picchiare senza diritto di poter reagire .... (Giuseppe Pitrè,Giuochi fanciulleschi siciliani,1883, pag.278-279,în Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane,vol.XIII).

Identitatea acestui joc la Aromîni şi Italieni reiese nu numai din descrierea lui,ci şi din tavola pe care Pitrè o reproduce pentru acest joc,imagine care se suprapune perfect celei pe care am reprodus-o în Images...şi pe care am citat-o mai sus.

Din multele jocuri copilăreşti ale Aromînilor (cf.Per.Papahagi,Din lit.pop.a Arom.,73-186),dintre cari unele sînt extrem de interesante —cum ar fi,de exemplu,Cu murminţîl'ĭ—ibid.,149-150—,şi dintre cari multe apar identice şi la Italieni (cf. aceeaşi lucrare a lui G.Pitrè),vom mai aminti încă unul, care la Aromîni se numeşte Cu-ansărirea,iar la Italieni A Quartucciu.

Intrucît descrierea acestui joc de la Aromîni e cuprinsă în cea italiană pe care o vom reproduce,re-

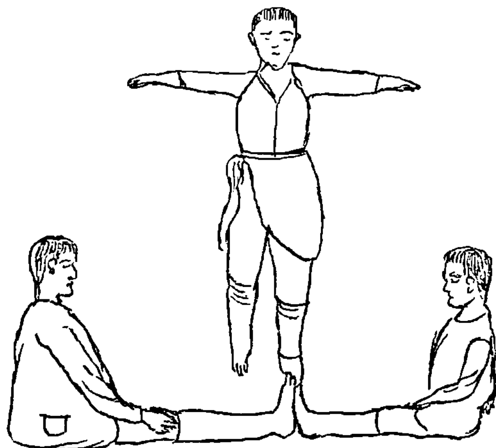
nunţăm la reproducerea celei aromîne.In schimb,vom încerca să schiţăm pe cale de desen acest joc,pentru a ne atrage atenţia că,a face etnografie fără măcar imagini (desene,fotografii etc.) e tot una ca şi cum ai face filologie fără a da exemple de grai,e ceea ce ar fi un dictionnaire sans citation.Fireşte,cu mult mai complet ar fi ca să se presinte obiectul sau elementul etnografic în original.Dar aşa ceva,pentru multe casuri,rămîne pentru ceea ce constituie idealul. Neajunsul acesta încă s'ar fi putut uşura mult dacă ar fi la disposiţie o presentare pe cale cinematografică. Cum,însă,noi nu putem dispune nici de simple proiecţiuni bunăoară cu ajutorul unui epidiascop,încercăm şi noi tot ce e mai rudimentar.Prin urmare,pentru jocul aromîn cf.schiţa la pag.177.

La Italieni:

Chiamasi quartucciu l'altezza d'un piede o d'una mano aperta dalla punta del mignolo a quella del pollice; e chiamasi menzu quartucciu il pugno chiuso sormontato dal pollice teso in alto.

Vari fanciulli si contano due volte;e coloro sui quali cadono i due numeri del conto siedono a terra uno di fronte all'altro colle gambe aperte.Gli altri

Jocul Cu-ansărirea (v.pag.175-178)
(prima fasă a jocului)

Din Colecţia etnografică originală * Tache PAPAHAGI *

rimasti in piedi si mettono in fila a far quello che ordina il capo.—Un quartucciu! dice il capo; ed in quello che s'avanza per passare seguito dai compagni, uno dei due seduti pianta un piede ritto a segnare l'altezza della misura del quartucciu. Indi dall'altro lato il mastro ordina e indica con le mani: Un quartucciu e menzu! ed uno de' due seduti posa sul piede il pugno, come sopra.—Du' quartuccia! e quello tira la mano e il compagno di fronte posa il suo sul piede del compagno. I giocatori passano. Il capo prosegue: Du' quarticcia e menzu! e il primo de' seduti torna a piantare il pugno sui due piedi ecc. Il giuoco pro-

gredisce finchè si sia formata un' alta colonna di mani e di piedi, sulla quale non già passano ma saltanto senza toccarla i compagni. Allorchè uno di essi tocca o sfiora appena un dito o una mano de' due appuzzati, il giuoco si sospende, ed il reo va a prendere il posto del toccato. Cosi ricomincia la partita (G.Pitrè, ibid., pag.218).

Marele folklorist şi etnograf italian, G.Pitrè, reproduce şi una tavola a acestui joc, imagine ce se suprapune întocmai fotografiei aceluiaşi joc la Aromîni, pe care o am în a mea Colecţie etnografică originală — fotografie după care am schiţat desenul de la pag.177.

Din alăturarea jocurilor reproduse mai sus ceea ce am putea desprinde astăzi ar fi numai constatarea că ele trebuie să fie vechi, ba chiar străvechi. A le urmări, însă, aşa cum putem urmări un cuvînt din punct de vedere fonetic, etimologic, semantic etc. — iată ce încă nu poate fi abordat.

Dar, dacă din material de etnografie p u r ă nu putem desprinde de cele mai multe ori decît semnalări sugestive, vom vedea că din celelalte aspecte etnografice vom putea trage adesea chiar concluzii

precise.Să urmărim,aşa dar,cîteva probleme care să fie luate din materialul de

E t n o g r a f i e   l i n g u i s t i c ă —.In capitolul folkloric Fondul de inspiraţie al scriitorilor aromîni (v.pag.155 şi cele urm.),urmărind o problemă ce privea direct folklorul,am relevat şi aspecte ce cad integral în sarcina etnografiei.Iată,acum, cîteva din ele reliefîndu-se din materialul linguistic aromînesc.

PĂSTORITUL.

Elementul lexical latin,ce ar putea documenta cu prisosinţă existenţa acestei ocupaţiuni latino-autohtone la Aromîni,e tot aşa de bogat ca şi cel dacoromîn —cf.,bunăoară,şi ce am spus în cursul de Etnografie linguistică romînă în februarie 1927,suplinind pe d.Ovid Densusianu.Vom reduce bogăţia şi varietatea acestui material lexical la minimum posibil,relevînd cîteva cuvinte ce apar în locuţiuni,proverbe etc. şi cari ne transportă în plin mediu păstoresc.Toate sînt

luate din aceeaşi operă documentară a d.Per.Papahagi, <u>Din lit.pop.a Arom.</u> Le vom înşira dînd şi transpunerea,însoţindu-le cu mici explicaţii:

D i <u>l u p</u> v e c l'ĭ u 'ş ĭ - a r î d <u>c î n'ĭ-l'i</u> (536) "de lup bătrîn cînii îşi bat joc". Oare, proverbul acesta ne poate duce,de pildă, într'un mediu viticol sau minier etc.?

C o a d a c a p e a s t e l a n o ĭ ş' l u p-l u <u>p i c u r a r</u> l a o ĭ (682)—proverb care e clar ca lumina zilei şi care ne poate spune şi el multe.

U - a n g ă n ă <u>c ă ţ a ŭ a</u> (461) "(o) chemă căţeaua".,adică "fugi,o şterse": cînd păstorul îşi cheamă căţeaua (sau cînele),însemnează că el e gata de ducă.

L'ĭ - v i n'i r ă <u>c ă p r î l e</u> (446) "îi veniră caprele",adică "s'a înseninat la suflet,la faţă": cînd caprele rătăcite,socotite pierdute,se întorc singure acasă,mîhnirea dispare.Dar caprele nu ne duc,bunăoară,într'un mediu de pescari.

S' c u c î r l i g l u - ţ s' t i n t r e g h ĭ

(681) "şi cu caţa ta să te consfătuieşti".Dar "cîrliglu" e eminamente un obiect păstoresc şi nu-l folosesc decît păstorii (cf.Images d'ethn.roumaine,I, 166-167,II,184 etc.).Nici nu se poate o mai expresivă şi mai concisă închegare a vieţei păstoreştĭ, arătînd că pentru orice hotărîre să te sfătuieşti şi cu „cîrligul".

Să mai adăugăm la aceste cinci proverbe şi două citate din poesia populară,extrase din aceeaşi operă (Din lit.pop.a Arom.):

Că nă him ca vaĭ di noĭ,
Npărţîte ca ńel'ĭ di oĭ (936).

Că ńi-armaşu singură,
Ca oĭle făr' picurar,
Ca mule (catîri) făr' cărvănar (834).

In amîndouă aceste citate comparaţiile sînt prilejuite de aceeaşi viaţă păstorească.

Iată,însă,că ultimul citat,şi anume ultimul vers,ne presintă un alt mediu de ocupaţiune etnică; ne face cunoscut

CĂRVĂNĂRITUL.

In afară de ce s'a spus pînă aci (cf.pag.30-32,158

şi 160), şi pentru această ocupaţiune vom proceda şi mai sumar, urmînd ca prea puţinul ce am dat în Images d'ethn.roumaine, II, 209-212 să fie analisat tot în ultimul volum al acestei lucrări. Reproducem, deci, cîteva locuţiuni:

B a g ă - l'ĭ t a s t u r l u "pune-i traista", adică: "înşeală-l", aşa cum cărvănarul aromîn poate înşela pe cel mai nărăvaş catîr arătîndu-i traista în care acesta crede că e orz şi pentru care se apropie de stăpîn.

L'ĭ - t r i c u t a s t u r l u (Din lit.pop.., 638) "l-a înşelat, l-a domolit".

B a g ă - l'ĭ s ă m a r l u "pune-i samarul", adică "socoteşte-l drept catîr sau cal, trage-l pe sfoară".

L u - a r c ă s ă m a r l u "(îl) trînti samarul", adică "s'a supărat": în enervarea lui, primul lucru ce-l face un catîr e să trîntească de pe el samarul.

'Ş ĭ - m ă c a r ă s ă m a r i l e "îşi mîncară samarele", adică "se încăierară, se bătură rău": cînd

doi catîri,cai sau măgari vor să se scarpine unul pe altul cu dinţii şi nu pot pentrucă sînt însămăraţi,atunci ei muşcă reciproc din samare pînă le distrug. Acelaşi lucru se întîmplă şi din alte motive,în afară de cel al scărpinatului: bunăoară vor să mînînce paiele cu cari sînt unplute samarele în interiorul lor.

Pentru ca atîtea acţiuni şi stări sufleteşti să fie exprimate figurat prin locuţiuni ce,prin sensul lor propriu,ne duc în plină viaţă de cărvănărit, concluzia se evidenţiază singură.

Ca să încheiem şi cu etnografia linguistică, vom mai menţiona încă trei cuvinte.

BRUŢĂ.

E un cuvînt ce —ca şi alte elemente de grai,folklor şi etnografie— a rămas necunoscut culegătorilor şi cercetătorilor de grai aromîn.Insemnează "bundă de iarnă,fără mîneci (cum e cea căzăcească,sau cum e <u>buboul</u> dacoromîn —cf.<u>Images d'ethn.roumaine</u>,I,19),de coloare neagră,lungă şi largă".Acest cuvînt,care represintă un

element etnografic şi anume ceva din portul Aromînilor,vine —după părerea noastră— să explice porecla etnică pe care Grecii o dau Aromînilor: <u>Bruţó-vlahi</u> sau <u>Brudzó-vlahi</u>.In explicarea acestei porecle a intervenit cîndva romantismul etnic,în sensul că ea era derivată din ABRUZZI:"Vlahi din munţii Abruzzi ai Italiei".De fapt,prin ea trebuie să înţelegem "Vlahi cu <u>bruţă</u>,înbrăcaţi sau înfăşuraţi în bruţe".— In directă legătură cu portul relevăm cuvîntul

TĂMBARE.

Insemnează tot un fel de "bruţă",însă cu mîneci (cf.<u>Images</u>..,I,166-167).In legătură cu porecla de mai sus,amintim că aceeaşi Greci adresează Aromînilor şi porecla <u>Tambaró-vlahi</u>,adică "Vlahi cu tămbare".—Aromînul întrebuinţează următoarea locuţiune: v a - l f a c m î n i c ă d i t ă m b a r e (<u>Din lit.pop</u>...,553),"îl voi face mînecă de tămbariu",adică "îi voi da atenţie,consideraţiune".De amintit că,în tocmai ca şi la Dacoromîni,păstorul aromîn poartă în mîneca de tămbariu obiecte necesare

lui.

cúcu!

E o interjecţie,care reproduce însuşi glasul cucului,adică chiar numele pasărei.Această exclamaţie o folosesc Aromînii în înprejurări ca acestea:"cineva care e mai în vîrstă,un părinte,o rudă etc.ţine în mînă un măr,de exemplu,sau o bomboană şi zice copiilor cari sînt strînşi în jurul său: acela dintre voi care va zice cel dintîi cucu! va primi mărul.La un semn dat toţi strigă cucu! Primul "cucu" rostit aduce după sine şi mărul ca o recompensă. —Sau: cînd mai mulţi inşi —de obicei copii— cari stau jos,pe pămînt,vreau la un moment dat să se scoale,cel care se ridică cel dintîi strigă cucu!—adică un fel de "bravo mie"—, pe cînd ceilalţi rămîn cu ruşinea.Aceasta se obişnuieşte mai mult la Aromînii pindeni,toamna şi primăvara, cînd ei coboară sau urcă la munţi"(Din folklorul romanic şi cel latin,120).

Ca să se vadă şi mai bine ce importanţă presintă acest aspect etnografic,ce conţine ceva şi din folklor

şi care e prilejuit de o formă exclamativă,reproducem ce ne ofere literatura populară italiană:

"Facimmo a nasconne! Un ragazzo si corve gli occhi con le palme delle mani,stando in un cantuccio, o si benda con un fazzoletto,mentre gli altri cercano un nascondiglio,dove giunti gridano: cucú! Allora comincia ad inseguirli; ma chi di essi giunge a toccare il posto dove quello si è bendato,gode dell' immunità.." (Gaetano Amalfi,Tradizioni ed usi nella penisola Sovientina,20—în Curiosita popolari tradizionali, vol. VIII).

Ceva mai mult: şi Romanii au cunoscut acest joc. Iată ce ne relatează Pliniu în a sa Historia naturalis,XVIII,66 (în traducere):

"In acest timp (primăvara),în primele 15 zile , agricultorul va trebui să termine cele ce nu a putut isprăvi înainte de echinocţiu,întrucît cunoaşte batjocura ruşinoasă la care se expun acei care curăţă tîrziu viile —batjocură ce naşte din imitarea cîntecului unei pasări călătoare care se numeşte cuc (quem cuculum vocant)".

Iată,prin urmare,cum,pe cale linguistică, putem desprinde,chiar din cuvinte isolate,interesante aspecte etnografice.

E t n o g r a f i e f o l k l o r i c ă —.Cum e şi natural,în literatura populară,adică în folklor,

vom găsi mult mai mult material etnografic decît în dicţionarul unei limbi.Pentru foarte multe elemente şi fapte etnografice,cari astăzi sînt ori uitate ori adînc transformate,folklorul rămîne depositarul lor în măsura în care e posibil.Un exemplu din domeniul daco-romîn,şi anume Pluguşorul.

Pluguşorul represintă o acţiune ce se poate iconografia,la basa căreia residă un element fisic—plugul cu boi— şi care e însoţită de o expunere orală, de o urătură —deci,de un element folkloric.Inainte de 1912, chiar în Bucureşti apăreau în ziua de anul nou numeroase pluguşoare,dînd un pitoresc şi interesant aspect etnic străvechiu.Astăzi ele apar din ce în ce mai rar,lăsînd impresia că în curînd vor dispărea.In ipotesa dispariţiei lor ca aspect etnografic —şi odată cu ea se va resimţi mult şi literatura pluguşorului—, iată că folklorul cules pînă acum,ca şi cel ce încă mai circulă,va perpetua ce a fost acest obicei.Vor lipsi, evident,caracteristici din succesiunea momentelor acţiunei în această literatură,dar ceva tot va rămînea —

şi aceasta,faptului că acţiunea e însoţită de cîntec. Dureros va fi cu alte aspecte,ce nu sînt însoţite de ce e al literaturei,cum ar fi,de exemplu,Călușarii (Călușeii) etc.

Revenind,acum,la literatura populară a Aromînilor, vom putea desprinde şi de aci aceleaşi aspecte etnografice pe cari le-am constatat în graiul propriu zis (cf. pag.179 şi urm.),ca şi în literatura aromînă cultă (cf. pag.160 şi urm.) etc. Cîteva exemplificări,fără a le însoţi cu comentarii acolo unde ele sînt eloquente.

I n s t r e i n a r e a :

Toamnă,laĭe (nenorocită) toamnă,
Cara daĭ di ţ-v'inĭ,lea (hei) toamnă,
Nă fug gĭonĭl'i şi nu s' toarnă,
Nă si duc tu xeana (streinătatea) laĭe,
Cama (mai) nclo di Marea-laĭe.
Si duc gĭonĭ,si duc muşeaţ (frumoşi)
Şi nă v'in auşĭ măraţ (bătrîni sărmani);
Nă si duc ca trandafirĭ,
Nă s' toarnă ca nişte schinĭ.
(Din lit.pop.a Arom.,894).

De reţinut de aci că înstreinarea Aromînilor apare des strîns legată de Marea-neagră,respectiv de Vlăhia sau Rumănia (pentru o mai completă cunoaştere a acestui aspect,cf.Per.Papahagi,Poesia înstreinărei la

Aromîni).

In legătură cu înstreinarea, de reţinut următoarele două versuri, în cari soţia se roagă de cărvănar ca să-i aducă soţul înstreinat în plină zi, nu seara, pentruca rudenia, prietenele ei etc. să o poată felicita de sosirea bărbatului în aceeaşi zi — întrucît după amurg nu se fac visite la Aromîni:

Si-ńĭ lu-aduţĭ dzuŭa cu soare,
S'v'ină soaţăle si-ńĭ oară (ureze).
(Din lit. pop..., 901).

I n m o r m î n t a r e a :

'Nă dzuŭă, un prîndzu mari
S'vătămă (au ucis) un Fetu-mare.
Tută veara ş'ńeadză-veara
Si-l plîndzem noĭ cu fluĭara...
(ibid., 995-996).

Nu ştim dacă astăzi la Aromîni mai dăinuieşte obiceiul de a cînta din fluier la o înmormîntare, aşa cum constatăm încă la Dacoromîni şi cum poesia lor populară ni-l înfăţişează ca fiind curent şi popular (D. Furtună, Cîntece bătrîneşti din părţile Prutului, 1927, 61):

Iar cînd ziuă se făcea,
Şeapte clopote trăgeau,

Şeapte popi îl prohodeau,
Şeapte fecicri trîmbiţau,
Şeapte din fluier cîntau.
(Din Bucovina).

P ă s t o r i t u l :

—Ună veară mare,mare,
Nu-ţ vinişĭ,laĭ picurare,
Ta (ca) si daĭ pîn' di mul'eare,
Si daĭ semnu că ti doare.
—Cum si v'in,nveastă ourbane (dragă)?
Cu carĭ s'las oĭle nu are:
V'ini luplu di 'şĭ-li tal'e.
—Las' s'li tal'e,las' s'li mîcă,
Pîn' di ună s'li dinică (dumice),
Ş'tine s'daĭ pînă di casă,
C'aĭ fumeal'e,c'aĭ niveastă.
(Din lit.pop...,937).

De notat aci că în alte variante ale acestui cîntec apar cărvănarlu în locul păstorului (cf. în Grai şi suflet,IV,218 etc.).

C ă r v ă n ă r i t u l :

Naparte di Marea-laĭe
'Şĭ-treaţe 'nă cărvane
Ncărcată di sare,
Şi-un gĭone ma mare,
Ncălar pi mulare (catîr),
Cu şamia (batista)-arcată,
Percea (pletele) chiptinată,
Mustaca-asudată,
Călămarlu 'n brăn (brîu)
Ş'cartea (hîrtia) pri dzinuclĭu.
"Iu hiţ,soţ şi fraţl'i-a meĭ?

Staţ si scriŭ,s'vă daŭ 'nă carte,
Si-u-aduţeţ tu vilaete (departament):
Furĭl'i mine mi călcară,
Mulărĭle n'i li nicară
Şi paradzl'i (banii) n'i l'i loară."
(Din lit.pop...,867).

Ca şi pentru celelalte aspecte,şi aci am reprodus un singur text. Alături de acest text,merită să amintim măcar unul,şi anume textul al XLVII-lea din Originea Mulovişteniilor şi Gopeşenilor...pentru care cf. şi ce s'a spus sub §41 din acelaşi studiu (pag.59).— In parentesă menţionăm că şi acest text —ca toate celelalte— ne ofere particularităţi ca dialect ce au fost semnalate în capitolul graiului.Iată,bunăoară,un singur exemplu,şi anume versul al 3-lea de la urmă:furĭl'i mine mi călcară "hoţii pe mine mă prădară", unde nu apare prep.pe —cf.pag.38 şi §88— Direct,însă, ne interesează ultimele trei versuri,întrucît ele ne pun în faţa unui alt aspect,de care a fost vorba în acest curs (cf.pag.32),anume:

H a i d u c i a :

"Furii pe mine mă jefuiră,
Catîrii mi-i înecară
Şi banii mi-i luară."

Haiducia,în înţelesul "vitejie de arme pentru un ideal şi glorie",a jucat un rol de căpetenie în viaţa Aromînilor (cf.atîtea cîntece în P.Papahagi,Din lit. pop...,993-1033,unde sînt date în traducere şi pagini din Ch.Fauriel (v.pag.30 a acestui curs),în legătură cu eroul Caciandoni).Cu timpul,ea a degenerat în brigandaj —ceea ce nu prea a cadrat cu temperamentul Aromînilor.Luată,însă,în sensul larg al cuvîntului,haiducia vitejească a armonisat pururi cu sufletul Aromînului —spre deosebire de sufletul dacoromîn în care ea nu s'a putut aclimatisa.Pentru Dacoromîn,haiducia a fost ceva transplantat din sudul Dunărei,fără a se putea înrădăcina.De aci şi versuri cum sînt cele ce urmează,în cari haiducul apare temîndu-se de o frunză sau se dă prins,fiindu-i teamă de moarte:

O,săracu pribagu,
Cînd aude-o frundzulea:
"Iată,oĭ,mortica mea!"
(Graiul şi folk.Maramureşului,11/23)

De legat tot oi scăpa,
Dar arma-ţi curmă viaţa.
(T.Pamfile,Cîntece de ţară,68).

După cum am relevat şi în alt rînd —cf.<u>Folklor romîn comparat</u>,374-378 şi 425)—,Aromînul are cu totul altă manifestare: e aceea pe care o găsim concretisată în proverbul său (<u>Graie aromîne</u>,74):

<u>Gĭonile nu moare acasă.</u>

Cu alte cuvinte,viteazul moare în mijlocul naturei,în munţi,cari sînt atît de dragi Aromînilor:

Screţî (dragi) suntu munţîl'i:
N'i ti primn'ĭ (plimbi) ca doamnile
(<u>Din lit.pop...</u>,1019).

*
* *

Iată şi în acest capitol atîtea probleme,ce, din aceleaşi motive,nu au putut fi analisate.Ceva mai de luat în seamă: multe alte probleme nici nu au fost amintite măcar.Nu s'a amintit,bunăoară,nimic cu privire la sărbători —pentru cari,cf.o mică notă în <u>Bibl. naţ.a Arom.</u>,II,pag.VII—,nimic cu privire la hore sau dansuri etc.Şi acelaşi lucru s'a petrecut şi cu folklorul,unde nu am amintit nimic despre musică ş.a.m.d. Dar nu vom putea trece cu vederea un ultim aspect,cu

care vrem să încheiem acest curs de grai,folklor şi etnografie,urmînd ca,după acest aspect,să presentăm un epilog tot aşa de sumar.

MEDIUL GEOGRAFIC AL AROMÎNILOR

Cunoscîndu-i acum de cînd,unde şi cum apar ei în cuprinsul peninsulei balcanice (cf.pag.8 şi urm.),şi după ce am încercat —credem,biruitori— sforţările urcuşului în munţii lor spre a-i cunoaşte şi mai de aproape,să ne oprim încă o clipă în mijlocul lor, ca să aflăm şi mai bine ce sînt munţii pentru ei şi de ce au ales,ca aşezări ale lor,aceşti munţi.

Am văzut (pag.36) că Aromînul zice: casa noastră i- m u n t i l e — cuvinte ce ne spun mult, dacă nu tot,

In iunie 1919 am visitat pe Romînii din Albania, însoţind pe un general romîn.In drum de munţi,ne oprim la un popas de Fărşeroţi oieri.Convorbind cu ei,la un moment dat generalul le promite ce le dorea

inima.Atunci unul dintre ei răspunde:"Mаcă (dacă) va nă daĭ di tute cîte nă dzăţĭ,atumţea noĭ va ti-avem ca un m u n t e "(La Romînii din Albania,50).— E, credem,inutil a reproduce interpretarea dată (ibid.) acestei atît de expresive comparaţii.

Dar ceea ce e muntele pentru Aromîni o arată proverbul lor:

Armînlu tu munţ easte ca amarea arihătipsită
(Aromînul în munţi este ca marea liniştită).

Nici nu se poate un mai eloquent document în această privinţă.Cu alte cuvinte: dacă pe Aromîn l-ai smuls din munţii lui şi l-ai băgat în cîmpii,sufletul lui devine o mare înfuriată.

Iată,prin urmare,cum trei cugetări documentează şi limpezesc problema mai repede şi mai complet decît zeci de pagini teoretice.Acum ştim ce sînt munţii pentru Aromîni.Să vedem de ce şi-au ales ei,pentru aşezările lor,tocmai munţii.

De fapt,problema e cunoscută,mai ales că pînă

acum a fost prea des vorba de păstoritul lor.Dar ca un supliment folkloric,vom reproduce în dialect o legendă inedită,pe care am cules-o în 1927 în Pind.

După ţe Dumnidzălu adră (făcu) loclu tut —cu munţî,cu văl'iuri,cu cîmpu,cu api,cu-amare—,acl'imă la el mileţle (popoarele) tute ca si-şi aleagă caθi-ună (fiecare) ţe l'i-va (vrea) inima.

Acăţară mileţle şi s'dusiră tute la Dumnidzălu tr'alidzearea a loclui.

Greclu căftă (ceru) amarea.—"A ta s'hibă",l'i-dzîse Dumnidzălu.Ş' l'i-u deade.

Vurγarlu căftă loc trî agru (ţarină).—"Va lu-ai" (îl vei avea),l'i-dzîse şi-a lui.

Arbineslu vru si-l'i da arîchile (rîpile) tute.—"L'ea-le",l'i-dzîse.Şi li deade.

După ţe npîrţî loclu,tuţ fudziră,iar Dumnidzălu s'trapse tu amirăril'ea (împărăţia) a lui.

Tu oara aestă agiundze un altu.Eara Armînlu.

—"Ţe-amănaşi (întîrziaşi),ore (hei) Armîne?",l'i-u-are Dumnidzălu.

—"Doamne Dumnidzale,io nu puteam s'v'in cu mîn'ile goale aua (aici),la Tine. Vrui s'ţ'aduc un sugar friptu.Ghine ma,cupia (turma) di n'el'i si-avea dipărtată cu păştearea a l'ei tu plaiurile di naparte (dincolo),aşi că,pînă si-u-agiungu,pînă si-acaţ sugarlu aţel graslu,pînă s'lu bilescu,pînă s'lu frig — oara tricu.Ia trî ţe amănai.Aşi că,fă ghine ş'l'eartă-mi".

Dumnidzălu ştia tră cari lucru amînă Armînlu. Cu tute aeste,l'i-dzîse:

—"Tute bune ş'l'irtat s'hii di mine.Ghine ma,loclu lu npărţîi tut la lumea ţe vin'i"

—"Doamne,io nu ştiu ţe npărţîşi,cum npărţîşi,ţe şi-a cui deadişi.Dicît,vai adari (vei face) cum vai adari şi a n'ia si-n'i dai m u n ţ î l' i ".

—"Cum? Tamam munţîl'i aleapsişi? Nu vedz s'cafţî

ş'tine un loc bun,cum căftară lumea tută?"

—"Dă-n'i,Dumnidzale,munţîl'ĭ,că tu munţî ari cădzută tut ţe Tine featişĭ cama (mai) bun: păşune trî oi, vimtu şi-apă-araţe trî noĭ şi-aproapea totna (totdeauna) dol'i-nă noĭ".

—"A tăl'ĭ (ai tăi) s'hibă",l'ĭ-dzîse Dumnidzălu,"şi totna 'n sus,ca pri munte,s'ti ved".

E,oare,nevoie de a însoţi cu vre-o explicaţie această nepreţuită comoară folklorică ce luminează atît de bine întreaga problemă?

--

E P I L O G

I e r i , a s t ă z i , m î n e

Ne dăm şi noi seama de lipsurile acestui curs,lipsuri pe cari nu ştim cine şi cum le-ar fi putut birui într'un număr de zece lecţiuni.

Am amintit şi noi,bunăoară,de cultură şi civilisaţie (cf.pag.119 şi urm.),dar nu ne-am oprit asupra lor anume,deşi aceste două "coordonate etnografice" le-am fi putut desprinde uşor din grai,folklor şi etnografie. Şi am fi desprins,fireşte,cultura şi civilisaţia mai veche,căci cea modernă şi contemporană o putem găsi redată şi în paginile de cercetări şi studii ale specialiştilor.

In altă ordine de idei,am tot relevat diferenţieri de grai,folklor etc.între Aromîni şi Dacoromîni. Dar nu am extins cercetările în sens mai variat şi mai a-

adînc,deşi aici ar fi fost multe de precisat. Un singur şi mărunt exemplu.Urmărind circulaţia cuvintelor frumos şi bine la Dacoromîni,vom vedea că primul are mai mare şi mai expresivă circulaţie,în timp ce la Aromîni vom constata inversul: ghine apare des,pe cînd muşeat e circumscris.Dacoromînul,la întrebarea "cum e la voi?",răspunde curent:"frumos"—dar şi "frumos şi bine",precum şi "bine".Aromînul,la aceeaşi întrebare, răspunde numai într'un singur fel:"ghine".—Ş.a.m.d.

Dar, să ne reîntoarcem la cultură şi civilisaţie, pentru ca,oprindu-ne o clipă asupra lor,să şi întrezărim ce au fost Aromînii cel puţin i e r i .Şi pentrucă nu e vorba de ceva rău pentru ei,voi renunţa la tot ce ar putea veni din partea mea,lăsînd să grăiască cîteva —foarte puţine— citate din paginile erudite ale marelui etnograf sîrb,de curînd decedatul profesor al Belgradului Jovan Cvijić,şi anume din opera sa La péninsule balkanique,1918.

In directă legătură şi cu ce s'a spus la pagina 32-34,reproducem:

Les Grecs,les "Romains" byzantins du Moyen-âge, étaient et sont restés les vrais représentants de l'ancienne civilisatin balkanique.Viennent ensuite les Aromounes ou Koutzovalaques qui furent pénétrés de cette civilisation........Les Grecs et les Aromounes grécisés devinrent les premiers commerçants de la péninsule,en particulier dans les régions centrales.Dans les villes ou le long des routes principales,ils s'installèrent comme artisans, mercantis, h a n d ž i (aubergistes), b a k a l s (épiciers).Avec les émigrants serbes,ils passèrent le Danube et la Save et se dispersèrent dans les villes et dans les grands villages de la Syrmie,du Banat,de la Bačka etc.,où chaque b a k a l était encore appelé récemment le "Grec"(pag.102-103).

Iată,acum,aspectul aşezărilor aromîne (v.pg.36-37):

En Epire,dans le Sud-Ouest de la Macédoine et dans l'Albanie méridionale,on rencontre des a g g l o - m é r a t i o n s u r b a i n e s a r o m o u - n e s . Les villages deviennent de plus en plus rares dans toutes ces régions.Les Aromounes transforment toutes leurs agglomérations en véritables petites villes,dont la population vit,comme on l'a vu, des revenus gagnés hors de chez elle.Les Aromounes sont les p e č a l b a r i typiques de la péninsule balkanique.La plupart reviennent au pays natal après une ou plusieurs années de travail,le gousset généralement bien garni.Ils vivent alors de leurs rentes dans ces villes typiques,les plus saines, peut-être, de toutes celles de l'intérieur de la péninsúle.

Ces villes aromounes sont toujours situées à de grandes altitudes.En général,elles sont bâties sur les pentes abruptes des montagnes ou des collines; leurs rues sont parfois droites,mais le plus souvent escarpées et pavées de pierres grossières.Quiconque n'en a pas l'habitude éprouve de la peine à les gravir.Les maisons et les boutiques,très serrées les unes contre les autres,sont construites en pier-

res et souvent couvertes d'ardoises. On y trouve parfois des commodités que les Aromounes, vivant à l'étranger,ont empruntées à des civilisations différentes.Tout ceci ne se rapporte qu'aux villes purement aromounes (pag.202-203).

Şi tot în legătură cu aspectul fisic al vieţei aromîneşti:

Mais ce sont les Grecs et les Aromounes qui ont souvent exercé sur eux [les Jougoslaves] l'influence décisive,d'autant plus qu'ils appartenaient à la même religion orthodoxe et avaient subi le contact de la civilisation byzantine. Disséminés dans toutes les villes,même ça et là dans la campagne,les Aromounes et les Grecs ont constitué au cours des siècles la classe des commerçants.L'église et le clergé étaient grecs; la langue grecque était la langue de l'église et des commerçants....Mais au milieu du XIX-e siècle commença une transformation en sens inverse, et les Jougoslaves grécisés retournèrent au slavisme en assimilant de nombreux Aromounes (383).

Din ultimele cuvinte ale acestui citat se desprinde tragedia Aromînilor,care datează cu mult înaintea acestui secol. Şi pentru a avea o icoană în plus, cu privire la acest proces de destrămare etnică,reproducem un ultim pasaj din aceeaşi lucrare:

La population de la Macédoine occidentale est demeurée très fidèle aux anciennes moeurs slaves..... La variété occidentale est en général pénétrée et modifiée par les influences de l'ancienne civilisation balkanique; et cela d'autant plus que les Aromounes, qui ont été les agents principaux de cette civilisa-

tion, y on vécu en grand nombre. D'autre part, ces Aromounes ont été en nombre considérable assimilés par les Slaves (426).

Aceste patru citate, datorite unui erudit specialist, ne pot scuti de tot ce am fi putut reproduce din alţi cercetători streini ce au percurs peninsula balcanică: englesi, francesi, italieni, germani etc. Ele neau înfăţişeat starea de ieri —întru cîtva şi cea de astăzi— a Aromînilor. Folosindu-le, deci, ca punct de plecare, să încercăm a schiţa, cît mai rapid posibil, în acest sumbru epilog starea Aromînilor de i e r i , de a s t ă z i şi de m î n e.

I e r i .

Minunata şi surprinzătoarea înflorire a acestui popor eminamente pastoral şi-a văzut individualitatea sa etnică adînc şi iremediabil subminată în trei direcţii. Existenţa lui naţională începe să se clatine prin:

1. GRECISARE, graţie stabilităţei înfloritoare şi dominante a culturei şi civilisaţiei greceşti în în-

treaga peninsulă;

2.SLAVISARE,datorită masivităţei brute şi inerte a populaţiei slave;

3.ALBANISARE,manifestată prin patriarhalismul rudimentar dar stabil şi refractar al populaţiei albanese.

Pentru toate aceste pierderi în cele trei direcţii a existat un mediu foarte favorabil,pe care l-am putea resuma în următoarele consideraţiuni de viaţă aromânească:

a—.Instabilitatea de geografie umană a Aromînilor în decursul timpurilor nu putea prilejui decît un n o m a d i s m s u f l e t e s c , ce decurgea perfect din viaţa lor de perpetuă transhumanţă păstorească;

b—.Vremuirile istorice veneau şi ele să întărească şi mai mult p e r e g r i n ă r i l e g e o g r a f i c e ale Aromînilor cel puţin în cuprinsul peninsulei balcanice;

c—.Coaliţia creştinească în contra Semi-lunei a provocat zguduiri în înseşi nucleiele retrase în creierii munţilor aromîneşti —ceea ce a pricinuit adînci d e s t r ă m ă r i e t n i c e ;

d—.Supleţea intelectuală şi caracteristica de poliglot a Aromînului au slăbit şi mai mult î n c h e g a r e a s a e t n i c ă ;

e—.Sufletul său geometric,lipsit de suficientă hrană etnică,a alunecat uşor pe panta d e s n a ţ i o n a l i s ă r e i .

O exemplificare a acestor consideraţiuni o credem inutilă.Vrea cineva să se convingă cum un Aromîn a putut deveni slav? Să se gîndească măcar la faptul următor: Slavul —suflet masiv şi brut—,fiind în imposibilitate de a învăţa un grai strein,adică graiul comerciantului etc.care era Aromîn,urma ca acesta din urmă să înveţe graiul slav,spre a-şi putea exersa profesia lui aşa cum îi cereau interesele.In felul acesta,Aromînul dispărea cu timpul în masa slavă,în tocmai cum dispare apa unui izvoraş de munte în cuprinsul unei băltoace.

A s t ă z i .

GRAI—.Pînă în 1912,cînd am părăsit şi comuna mea

natală din Pind,corespunzător propoziţiunei dacoromîne "am cumpărat o parte de pădure" oriunde în grai aromîn am fi auzit numai următoarea exprimare: acumpăraĭ ună parte di pădure.In 1927 mi-a fost dat să aud în comuna mea următoarea exprimare: acumpăraĭ un meros di δasŭ,în care vedem înlocuirea rapidă a două cuvinte latine prin alte două greceşti.

FOLKLOR—.Iainte de 1912,cel mai tîrziu după ora 9 de seară în timp de vară,viaţa de familie intra în adevăratul ei făgaş sub propriul acoperiş.Satul se odihnea în linişţea de noapte.Astăzi,începînd cu al doilea deceniu al acestui secol,poţi auzi şi în satele pindene de Aromîni serenade erotice,cîntate în 2-3 voci de tineri şi tinere,chiar la ore tîrzii de noapte (10-1)—ceea ce,înainte de 1912,ar fi fost un anacronism revoltător.

ETNOGRAFIE—.Ne vom scuti de a da aci vre-un exemplu,deşi,şi aci,ele ar fi nenumărate.Cel ce poate citi şi interpreta pagini etnografice,uşor va desprinde ce a fost ieri şi ce e astăzi recurgînd la pagina 225

din Images d'ethnographie roumaine,vol.II.

M î n e .

Nu vom recurge la fapte de grai,folklor şi etnografie,nici la filosofia ce se desprinde din ele (cf.pag. 4-5).Vom recurge la ceva subiectiv,adică la literatura cultă.

In general,scriitorii-poeţi,făcîndu-se exponenţii presimţirilor din popor,prevestesc evenimente,în tocmai acelor fiinţe sau plante ce anunţă din timp anumite evenimente.Mai toţi poeţii aromîni apar adînc îngrijoraţi de soarta de mîne a poporului lor.Această îngrijorare devine cel puţin semnificativă.Măcar pentru această consideraţiune vom reproduce cîte un singur fapt din cîţiva dintre scriitorii aromîni, dînd după fiecare cuvînt mai greu de înţeles sensul lui în parenteză.

Z.A r a i a :

Fudzi haraŭa (bucuria) di la-Armîńĭ,
O gĭone,o xinite (înstreinate),
S'pri faţa-a lor cură fîntîńĭ

Di lăcrăn'i upărite.
Că 'şi-aŭ,mărațl'i,'n cheptlu-a lor
Un dor țe treacăt (leac) nu-are.
Ş'chirire-aşteaptă un popor
Cînd dulțea-l'i limbă cheare
(Bibl.naț.a Arom.,II,4).

C.B e l i m a c e , suspinînd adînc după trecutul glorios al Aromînilor săi,exclamă întrebînd:

Iu (unde) hiț,bre gion'i cu-aname (renume),
Fumel'i di Fărşeroț?
Iu eşti,Armăname,
Şi Grămustean'i,cu toț?
. . . .
Di la căşeri (stîni) fluiara
Ma nu si-avde prit munț,
Ni pravdă (vită) ca s'asgheară—
Di jale him (sîntem) pitrumț (pătrunşi).
(Antol.arom.,199).

T.C a c i o n a ne dă îndemnul desperat ce şi-l fac Aromînii în lupta încinsă pe viață şi moarte între ei şi inimicii lor (Grecii):

Di tr'ațea vă scrisem carte
Ca s'nu staț aclo diparte,
Lai (hei) ficiori,că vine oara
Cu duşman'l'i s'nă bătem:
Noi cu grailu,voi cu-apala (sabia)
Si-apărăm az (azi) limba ş'fara (neamul)!
(Bibl.naț.a Arom.,II,100).

G.M u r n u ne înfățişează sfîrşitul acestor crunte încăierări ale Aromînilor astfel:

Si-avdza cum huhutea (vuia) diparte
'Nă boaţe (voce), ca un zghic (ţipăt) di moarte.
Văzea (răsunau) pădurile di cripare (îndurerare)
Că horile (satele)-a noastre, altile cuibare,
Sunt asparte
Și fara (neamul)-a noastră moare!
(Tribuna Romînilor de peste hotare, III (1926), n-rul 2, pg.5 şi în Peninsula balcanică, IV (1926), 21).

N u ş i T u l l i u ne presintă acelaşi tablou sumbru, sîngerînd:

Tu plaiurile dit Pindu
Si-analţă fumlu 'n sus,
Că arde vatra noastră
Și grailu nî e dus.
. . . .
Tu plaiurile dit Pindu
Pădurile maşi (numai) armîn,
Că ardu-a noastre case
Și moare lailu (nefericitul)-Armîn.
(Bibl. naţ. a Arom., I, 30).

M. B e z a ne dă un tablou de o şi mai zguduitoare prevestire cu privire la ziua de mîne, la viitorul Aromînilor:

—....Nu ţî si pare, fărtate, că vine aspardzirea ti (pentru) noi?....Fîntîna din dzeană (de pe creştet, de sus), veaclea fîntînă di ună etă (secol, o viaţă) si-astrăchi (secă) dinăcale (dintr'odată). Doaŭle cîmbănî (clopote) di la băseriţî arăsunară singure, fără s'li suflă vimtul, nopţî ntredzî arăsunară —dzîţeaî că ţiva (oarecari) suflite alagă (aleargă) pri nîse (dînsele)....Ascultaţ-me: nu-s ti bun aeste seamne. Cari-şti ţe

va s'cadă pri noĭ,ţe sfulgu (trăznet) va nă agudească (lovi),di nu va si-armînă ţiva (nimic) ni di limba,ni di vatra,ni di casile a noastre...Va s' şuiră dirinlu (prăpădul) piste nîse,piste horĭle (satele) a noastre şi-ună jale,ţe va s'treacă plîngîndaluĭ disupră,va să spună a călătorĭlor loclu ĭu (unde) fum (furăm) noĭ, ĭu bănăm (vieţuirăm) noĭ şi-ĭu dormu oasile a străuşĭlor (străbunilor) a noştri (Graĭŭ bun,I(1906),92).

Vrînd a ne învinge pesimismul —adică însăşi realitatea crudă a faptelor—,ne întrebăm:ce interpretare s'ar putea da acestor semnificative—ca să nu zicem lugubre—presimţiri ale poeţilor noştri aromîni?

*
* *

Pe umerii înalţilor munţi golaşi şi pietroşi ai Pindului se profilează în zări,ca nişte sentinele solitare,arbori coniferi de o resistenţă impresionantă: sînt aşa numiţii mănicl'i (cf.Images d'ethnographie roumaine,I,173 a). Expuşi perpetuu celor mai năprasnice intemperii mai ales de toamnă şi iarnă, aceşti singuratici,ce par că îşi propun cucerirea creştetelor de munţi,îşi văd din ce în ce mai mult puţinele crăci ce le mai rămîn răsucindu-se mereu pentru

ultime resistenţe,pînă ce,în cele din urmă, cad răpuşi,integral sau parţial,fie de fulgere,fie de vînturi.Doar cîte unul mai apare înfruntător al vremuirilor.Impresia pe care ţi-o lasă această privelişte impregnată de sublim şi îndurare e că te găseşti în urma unei lupte crîncene.—Astăzi,aceasta e şi priveliştea pe care ţi-o lasă resturile furtunatului popor al Aromînului.

Odată cu primăvara,strălucitoarea zăpadă, oricît de mult s'ar întări în cursul nopţilor şi de vînturi, şi oricît s'ar tot retrage în creierii munţilor, în cele din urmă ea se va da total învinsă în faţa razelor soarelui.Astăzi mai mult ca oricînd, cultura şi civilisaţia statelor dominante în care trăiesc Aromînii,susţinute de o sistematică administraţie politică,militară,economică, socială etc.,proiectează biruitor razele lor asupra mereu descrescîndelor forţe de resistenţă etnică aromănească.Rămăşiţe isolate poate vor indica acest iminent naufragiu.

-

C U P R I N S U L

Acest curs a fost copiat la maşină de

D. Ș a n d r u
licenţiat în litere

Rugăm a trece cu vederea unele scăpări redacţionale şi de transcriere —cum ar fi, bunăoară,despărţiri de cuvinte etc.—,ele fiind impuse şi de aranjamentul tehnic al maşinei de scris.

De *TACHE PAPAHAGI*:

1. AROMÎNII DIN PUNCT DE VEDERE ISTORIC, CULTURAL ȘI POLITIC, *conferență;* București, 1915; 36 pag., cu 6 gravuri.
2. LA ROMÎNII DIN ALBANIA *[impresii de călătorie]*; București, 1920; VI-72 pag., cu 9 gravuri.
3. ANTOLOGIE AROMÂNEASCĂ; București (ed. Casei Școalelor), 1922; XLVII-519 pag., cu 30 vederi etnografice, 12 arii musicale și glosar în limba francesă.
4. DIN FOLKLORUL ROMANIC ȘI CEL LATIN, *studiu comparat;* București (ed. Casei Școalelor), 1923; II-174 pag., cu 2 gravuri.
5. O PROBLEMĂ DE ROMANITATE SUD-ILIRICĂ (extras din *Grai și suflet*, I, 1); București, 1923; 30 pag., cu 2 planșe
6. DIN EPOCA DE FORMAȚIUNE A LIMBEI ROMÎNE, *probleme etno-linguistice* (extras din *Grai și suflet*, I, 2); București, 1924; 34 pag.
7. CERCETĂRI ÎN MUNȚII-APUSENI (extras din *Grai și suflet*, II, 1); București, 1925; 72 pag., cu o hartă și 8 planșe.
8. GRAIUL ȘI FOLKLORUL MARAMUREȘULUI; București (ed. Academiei romîne), 1925; LXXXIII-240 pag., cu o hartă și 22 planșe.
9. CREAȚIUNEA POETICĂ POPULARĂ (extras din *Grai și suflet*, II, 2); București, 1926; 47 pag.
10. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. I (Nuși Tulliu, *Poesii*, — original și transpunere în limba literară); București, 1926; XVI-144 pag.
11. DISPARIȚII ȘI SUPRAPUNERI LEXICALE, I (extras din *Grai și suflet*, III, 1); București 1927; 24 pag.
12. MACEDO-ROMÎNII *sau* AROMÎNII (Seria *C*, n-rul 30 din publicațiunea *Cunoștințe folositoare*, ed. «Cartea romînească»); București, 1927; 29 pag.

13. ETNOGRAFIE LINGUISTICĂ ROMÎNĂ [curs universitar litografiat]; București, 1927; 118 pag.

14. BASILICA-ECCLESIA [în *Romania orientală*], apărut în *Omagiu lui I. Bianu;* București, 1927, pag. 285—288.

15. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE *(daco-roumaine* et *aroumaine)*, tome I (318 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1928; 176 pag.

16. DISPARIȚII ȘI SUPRAPUNERI LEXICALE, II (extras din *Grai și suflet*, IV, 1); București, 1929; 15 pag.

17. FOLKLOR ROMÎN COMPARAT [curs universitar litografiat, tratînd despre *proverbe, ghicitori, jocuri de cuvinte, strigături* și, mai ales, despre *poesia lirică populară*]; București, 1929; 427 pag.

18. INTRODUCERE ÎN FILOLOGIA ROMANICĂ, *cu privire specială asupra* ISTORIEI LIMBEI ROMÎNE: *Fonetica* [curs universitar litografiat]; București, 1930; 285 pag.

19. ORIGINEA MULOVIȘTENILOR ȘI GOPEȘENILOR ÎN LUMINA UNOR TEXTE (extras din *Grai și suflet*, IV, 2); București, 1930; 64 pag.

20. IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE *(daco-roumaine* et *aroumaine)*, tome deuxième (431 photographies originales, avec texte français et roumain); București, 1930; 232 pag.

21. BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A AROMÎNILOR, vol. II (Poeții *Z. A. Araia* și *T. Caciona* — original și transpunere în limba literara); București, 1932; XXI - 137 pag.

22. AROMÎNII: *grai, folklor, etnografie, cu o introducere istorică* [curs universitar litografiat]; București, 1932; 213 pag.

STUDII MĂRUNTE: *note, etimologii, recensii,* precum și *articole cultural-naționale* în diferite publicațiuni, dar mai ales în revista *Grai și suflet.*

1932, 1 martie

Din *Colecția etnografică originală* * Tache **Papahagi** *
au apărut:

IMAGES D'ETHNOGRAPHIE ROUMAINE

(DACO-ROUMAINE et AROUMAINE)

Tome premier: *318 photographies originales, avec texte français et roumain, 1928.*
Tome deuxième: *431 photographies originales, avec texte français et roumain, 1930.*

Publicații în cari au apărut recensii despre aceste două volume și numele autorilor acestor recensii:

Pentru vol. I:

R. Corso în *Il folklore italiano*, III (1928), 317—318;
Ov. Densușianu în *Grai și suflet*, III (1928), 467;
P. Fouché în *Revue des langues romanes*, LXV (1927), 138;
M. Friedwagner în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, L (1929), 364—365;
N. Iorga în *Revue historique du sud-est européen*, V (1928), 274;
F. Krüger în *Volkstum und Kultur der Romanen*, II (1929), 111—112;
St. Mladenov în *Izvestia na narodnia ethnografski muzei vă Sofia*, VIII—IX (1929), 303—306;
G. Rohlfs în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, Band 159 (1931), 320;
Șt. Romansky în *Makedonsky pregled*, IV (1928), 165—167;
M. Roques în *Romania*, LIV (1928), 615;
C. Tagliavini în *Studi rumeni*, IV (1929—1930), 211.
B. Cecropide în *Universul* din 13 iunie 1928;
C. Șăineanu în *Adevărul* din 21 iunie 1928.

Pentru vol. II:

Em. Bucuță în *Boabe de grâu*, I (1930), 246—247;
R. Corso în *Il folklore italiano*, V (1930), 238—239;
Ov. Densusianu în *Grai și suflet*, IV (1930), 411;
N. Iorga în *Revue historique du sud-est européen*, VII (1930), 122—123;
F. Krüger în *Volkstum und Kultur der Romanen*, IV (1931), 194—196.
B. Cecropide în *Universul* din 10 aprilie 1930;
***** în *Adevărul* din 20 aprilie 1930;
I. Dimitrescu în *Curentul* din 5 maiu 1930;
I. Simionescu în *Universul* din 21 ianuarie 1932.